

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Lolland-Falster 1994

LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE SAMFUND

Årbog 1994 – 82. årgang

Årbogsredaktør: Poul Martin Hansen, Vålse.
Tryk: Lollands-Postens Bogtrykkeri, Maribo.

Forsidebillede:

Theodor Philipsen: Kørne drives hjem langs
Maglemers Vænge.

Indholdsfortegnelse

<i>Poul Martin Hansen</i> Den gamle vejmand fortæller (Evald Henriksen)	5
<i>Palle S. Schiellerup</i> Nykøbing Slot - historisk set	19
<i>Henrik Hertig</i> Theodor Philipsen på Lolland	41
<i>Ole Munksgaard</i> Lollands Albue - fiske(r)leje, udskibningshavn og krigshavn i tiden 1524-1648	45
<i>Søren Kolstrup</i> Da Nakskov gik i spidsen - om skole og sundhedsreformer i Nakskov 1907 til 1920	58
<i>Småstykker</i> Chr. Jensens Bjørns Levnedsløb Kaj Munk på Italiensk	71 74
<i>Verner Hansen</i> Lolland-Falster i bogverdenen	75
<i>Nyt fra Lollands-Falsters museer</i> - og deres arbejdsmark Lolland-Falsters Stiftsmuseum Indberetninger om Lolland-Falsters kirker og herregårde 1775 Det er også dit museum Arbejder i 100 år Det lokalhistoriske museum og arkiv Falsters Minder Året 1993 kalejdoskopisk set Reventlowmuseet 1993	82 85 98 98
Lolland-Falsters lokalhistoriske arkiver	99
Årbøger og lokalhistoriske skrifter om Lolland-Falster	102
Lolland-Falsters historiske Samfund	102
Person- og stednavneregister	108

Den gamle vejmand fortæller

I rækken af samtaler med mennesker, der på forskellig måde - politisk, socialt, kulturelt eller fysisk - har ydet en betydelig indsats på Lolland-Falster, bringer årbogen her en samtale med en kendt og værdsat 89-årig på Nordfalster: Evald Henriksen, Vester Kippinge. - Vokset op ved landbruget har han fra dette århundredes begyndelse - både som deltager og iagttagere - kunnet følge landbosamfundets sociale forandringer og landbrugets overgang fra livsform til industri. Som dræningsarbejder gennem ca. 30 år har han ydet sit bidrag til grundforbedringen i størstedelen af hele det lolland-falsterske område og derpå som vejmand i sin hjemegn været med til at sætte slutstenen på det gamle vejmandsarbejde med at slå sten og jævne vej. Under projektet »Det indre Landnam« for et par år siden var Evald Henriksen en skattet meddeler til Museet Falsters Minder, hvor hans samling af drænings- og vejmandsværktøj i dag findes. - Artiklen er skrevet af Poul Martin Hansen; sprogetonen er søgt bevaret - men desværre uden fortællerens uforfalskede dialekt.

Evald, du begyndte at gå i skole omkring 1912. Lad os høre lidt om, hvordan du oplevede denne hver anden dags skolegang først hos lærerinden, siden hos læreren i klasser med flere årgange.

-Ja, vi mødte klokken otte og begyndte med, da vi var hos lærerinden, at hun bad Fadervor, og vi så altid sang en morgensalme. Så blev vi sat til at læse og skrive og alle de forskellige ting. Hos hende lærte vi, i det første vi gik i skole, meget salmevers og bibelhistorie, - ja, og så ABC. Den havde vi købt og læst i hjemme, inden vi kom i skole. - Vi fik jo ingen skolesager. Dem måtte vi selv købe, regnebøger, blyanter og alt muligt, og ikke det alene, men også tavle og kridt. Og så havde vi en lille vandflaske med og en klud til at tørre ud med. Vi skrev med griffel hos lærerinden. Jeg brød mig ikke så meget om at gå hos hende. Jeg syntes meget bedre om skolelæreren.

Var hun streng?

- Hun var kedelig. Der var ikke mange, der kunne lide hende. Men jeg kom så ind hos den gamle lærer. Der gik jeg kun et halvt år, inden han tog sin afsked. Så fik vi en ny lærer, og han gik meget op i læsning, sang og alt muligt. Det var meget bedre.

Vi havde middag fra kl. 12 til kl. 1. Vi fra Vester Kippinge kunne nå at komme hjem og få middagsmad og tilbage igen.

Dengang om sommeren løb vi på vore bare ben. Vi havde jo ingen strømper eller sko eller noget på, og huden under fødderne var ligesom almindelige skosåler. Vi kunne gå på alting.

Men om vinteren,- ja du ved, der var ikke noget, der hed gummistøvler,- havde vi ikke uden træsko og hjemmestrikkede strømper. Og når det var snevejr, var vi vådskoet, når vi kom hjem. Så tog mor ildtangen ind i komfuret og lagde gløder i træskoene og lagde dem tilbage, når

Kippinge skole, opført 1888. Skolebilledet stammer fra omkring 1915. – Evald Henriksen befinder sig i 3. række nr. 4 fra venstre.

træskoen var tør; de blev ikke engang ikke svedet,- ikke spor. Det var dejligt at stikke sit ben i sådan en varm træsko.

På skolevejen blev der også lavet utyskestreger. Dengang var der telefonmaster med klokker, og på vejen lå løse sten, så det var en stor fornøjelse for os drenge at se, hvor mange telefonklokker vi kunne slå i stykker. Sådan gik det jo!

Og så var der på vejene det fine støv, vi kaldte for »age-mel«. Det tog vi sommetider op i poser, - og slog vi til dem, så det var ligesom en bombe, der sprang.

Ja, og så gik pigerne med forklæder og havde fletninger med sløjfe. Det var jo vor største fornøjelse, at løse dem op.

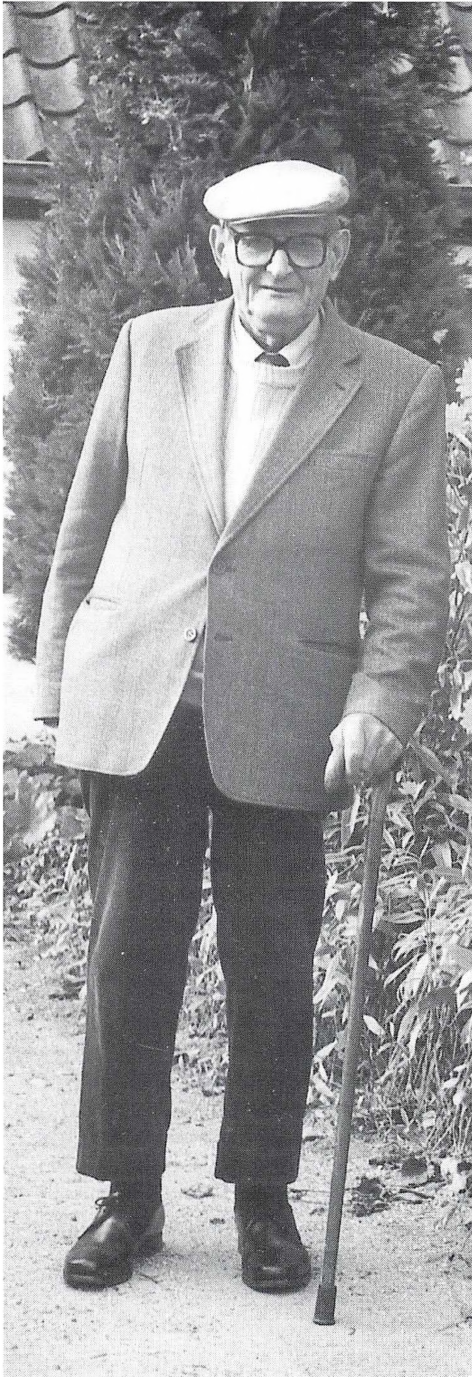
Og hvad med afstraffelser. Var lærerne strenge?

- Nej, det vil jeg ikke sige, de var. Og afstraffelse? - Jeg har kun set en eneste gang, at læreren trak én i øret. Det er, hvad jeg har set.

Eksamen, Evald, det var jo en stor dag. Hvad med den?

- Ja, det var en stor dag. Da blev vi pyntet og fik købt for 5-øre bolsjer og skulle have med. Ja, der var som regel præsten og de andre i skolekommissionen, der var udtaget af sognerådet. Det var tre mænd, - dengang var der jo ingen kvinder med - og det var under formandskab af præsten.

Så blev vi hørt, og vi rystede jo noget i bukserne, men det gik meget godt. Og vi fik karakterer. Man sagde godt nok om den gamle skolelærer, at han favoriserede

Evald Henriksen's »Blå bog«

Født 3. marts 1905 i Maglebrænde ved Stubbekøbing.

1907 - Familien flytter til Vester Kippinge, hvor faderen har erhvervet et husmandssted med 7 tdr. land og i øvrigt arbejder som tømrer.

Almindelig 7 års skolegang i Kippinge skole. Har tillige forefaldende arbejde hjemme og rundt om på gårdene.

Passer efter endt skolegang med konfirmation stedet hjemme, der i mellemtiden har øget jordtilliggendet til 15 tdr. land.

Kommer 1927-28 ud at tjene ved landbruget.

Gift 21. maj 1929 i Ejsing kirke ved Struer med Margrethe Frandsen (d. 1984).

Fra 1932 dræningsarbejder over det meste af Lolland-Falster.

Under 2. verdenskrig tørvearbejder.

Ansættes fra den 1. maj 1951 som vejmand i Kippinge-Brarup-Stadager kommune, der ved kommunesammenlægningen indgår i Nørre Alslev kommune.

Tager sin afsked som vejmand ved Nørre Alslev kommune 1. okt. 1972.

nogle af børnene, for han kom jo rundt til alle de forskellige bønders høstgilder og fødselsdage, og at indimellem kom nogle af børnene med en and og så det ene og det andet til ham. Men det synes jeg nu ikke, der var noget med, da jeg gik i skole.

Var der mange børn, der forsømte på grund af arbejde?

- Ja, der var nogle. Jeg kan huske, der var én, der havde en plejedreng. Han kom sjældent, og hans plejeforældre behandlede ham meget dårligt. Han kom med skydetræskoer, som vi kaldte dem. Nej, det var synd for ham, så ham bar vi meget over med.

I havde vel et meget godt sammenhold i klassen.

- Ja, det havde vi da. Og til skolelærerens fødselsdag samlede vi altid ind til en gave. Dagen efter var vi så altid inde til et chokoladebord.

Men noget helt andet! Vi havde også et dejligt børnebibliotek med Jules Verne, Gøngehøvdingen, Ingemanns romaner og alle de der, og dem har jeg tyret igennem, kan du tro. De har været med til at give mig interesse for historie og for at læse. Jeg har alle dage kunnet lide at læse siden hen.

Børnebiblioteket havde vi fået af én fra byen, der var rejst til Amerika og var blevet millionær og havde skænket et bibliotek til kommunen.

Der var også en læseforening, startet i firserne, men den var oppe hos købmanden.

Ja, og så hver lørdag havde vi sang en hel time, det var gerne timen efter middag. Og når vi gik hjem, sang vi meget »Nu titte til hinanden.« - det tænker jeg tit på, når jeg hører den i radioen eller fjernsynet. Skoledagen varede fra otte om morgenen

til to eller halv tre om eftermiddagen, - og som nævnt hver anden dag.

Lad os forlade skolen og gå over til andre sider af det daglige liv. - I har selvfølgelig handlet lokalt og meget af det, I skulle bruge, har I tilvirket selv. Men ved visse lejligheder skulle man have f.eks. nyt tøj og større ting, som man ikke kunne få herude.

- Ser du, der var jo så mange ældre damer, som sad og syede børnetøj, og der var mange, der både kunne sy frakker og bukser og alting. Nogle fik hos skrædderen, for vi havde en skrædder. Men for det meste var det Nykøbing eller Stubbekøbing, vi tog til for at få det, vi ikke kunne få hjemme.

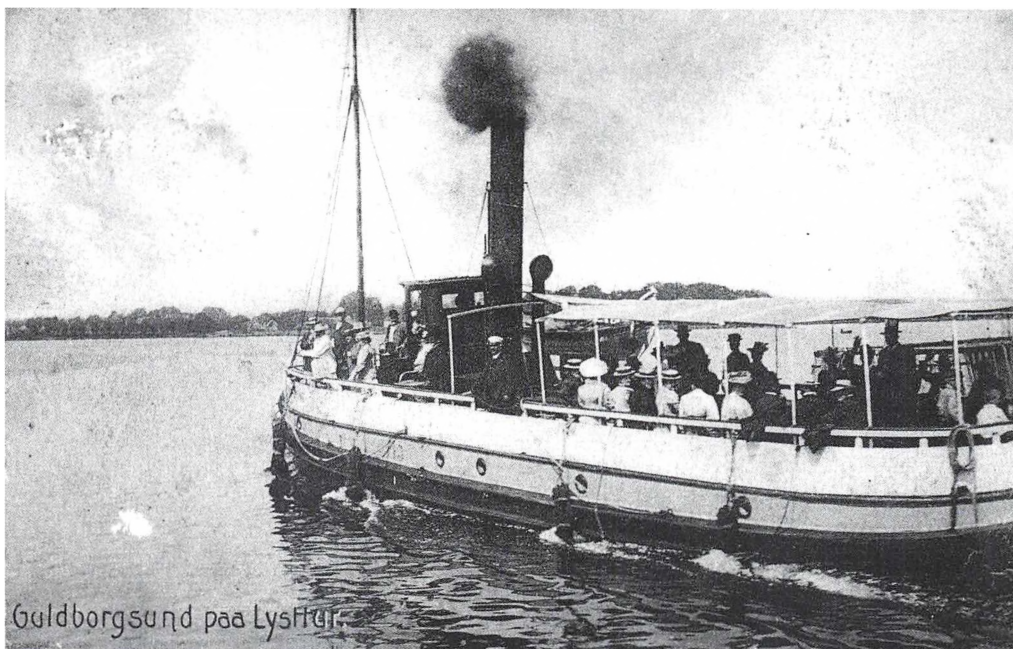
De første åringer hørte vi til Stubbekøbing, der skulle vi handle, og dér havde vi også valgkreds og skulle stemme. Men efterhånden gik det mere og mere over til, at vi handlede i Nykøbing.

Hvordan kom I ud til Stubbekøbing?

- Ja, dér måtte vi køre til med hestevogn. Men der gik en dagvogn, altså også en hestevogn. Den gik fra Riserup over Nørre Alslev til Stubbekøbing. Ligesådan alle postvognene, - der gik gule postvogne, så man kunne køre fra Guldborg til Alslev. De gik hver dag og var lukkede vogne. De var ikke særlig godt affjedrede med de faste hjul; der var jo ikke noget, der hed gummihjul. Næ, næ!

Hvad med turen til Nykøbing?

- Når nu vi skulle til Nykøbing, da tog vi med dampbåden «Guldborgsund». Det var en lille grøn slæbebåd, og det var en dejlig båd at sejle med, selvom den havde høns og grise og alting med.

Færgen »Guldborgsund«

Foto: Museet Falsters Minder.

Der kunne være en dejlig morgensol. Jeg tror det allerede var kl. 7, den sejlede, og turen tog vist en times tid.

Båden havde så varer med tilbage til alle købmændene her på Nordfalster. Der var også bud med fra forskellige steder, som tog bud med om lotterisedler og medicin, og alt, hvad de skulle have, det købte de i Nykøbing og tjente så lidt ved det.

Men vi kørte dog også med hest og vogn. Og se, her fra Nordfalster holdt de altid ind dernede i Slotsgade, for der lå to beværtninger, nemlig »Jylland« og »Skandinavien«. Og »Skandinavien« var for alle nordfalstringerne.

Der var der en gammel staldkarl, som passede hestene, og som også havde opstaldet heste fra byen. - Vi havde vor egen havre og hakkelse og det hele med, så

vi sagde gerne, at det stjal han og gav sine egne heste det, ja!

Han var egentlig tømrer. Og se, når de havde lært som tømrer eller snedker, skulle de altid til Nykøbing og være svende, de fleste af dem. Og så boede de altid på »Skandinavien«, de ordentlige, for de var dér ligesom en familie allesammen.

Det var et gammeldags værtshus, det var det, og der var ikke noget med ballade eller noget. Vi gav ikke noget for at få opstaldet hestene, men så var der nogle, der købte mad og knægte, og nogle købte øl, og dengang kostede brændevin jo ikke noget. Da kostede en bajer 11 øre - og jeg har da hentet mange trepæglflaskerovre hos købmand Jensen. De kostede 27 øre inden de store afgifter kom under krigen.

Men i Nykøbing kan jeg huske, at den første, der havde juleudstilling, var

Evald Henriksen som 40-årig.

Valentin Jensen. Det var sjovt for os at se nisser og den slags ting, og der var pyntet så fint. Det havde vi aldrig set før, og det har vel været omkring 1913.

Efter konfirmationen er skolegangen slut, og du passer stedet derhjemme.

- Ja, skolen var nu ikke helt slut, for når det blev vinter, var der noget, der hed aften-skole. Der gik jo alle vi og havde forskellige fag, dansk, skrivning og regning og almindelige skolefag, der blev udbygget.

Men vi gik også i danseskole. Det var ved én fra Nykøbing, de kaldte: Skær-

slipper. Han havde nemlig sliberi hjemme, og så var han desuden tjener ved siden af. Han var skam skrap til at lære os at danse, og det var mazurka og schottisch og vals og alt sådan noget.

Du kom så ud at tjene bønder, som det hedder:

- Det var ret sent omkring 1927-28. Men ser du, det havde jeg på en måde været allerede som dreng, hvor vi drenge tog ud og kørte hesteomgang. Det fik vi 25 øre om dagen for. Jeg var bl.a. oppe hos én, der havde halvanden hest, for den ene var en russer, og den var møg stædig og ville ikke trække. Men det var ikke det værste, for når vi skulle ind at spise, så spiste vi af ét fad, og husbond tog sin træske, som han havde helt ovre i haspen i vinduet. - Når vi så fik suppe, skar han af, hvad enten det var en melbolle eller en gulerod, og lagde det ved siden af på bordet og tog så noget andet. Det var heller ikke det værste. For når vi så fik grød, kom der et stort grødfad ind med smørhul og en tallerken med sødt øl. Så skulle vi der sidde og dyppe i smørhullet og spise af det og dyppe i sødtøllet, der plumrede til, - sikke noget svineri! Det var vi meget lede ved og slet ikke vant til hjemmefra. Men forholdene var blevet meget anderledes, da jeg kom rigtig ud at tjene, - ja, meget anderledes.

Høsten har jo altid været et højdepunkt i landbosamfundet. - Fra din tidligste barndom og indtil du kom ud at tjene, havde du vel allerede oplevet en vældig forandring i forbindelse med høstarbejdet.

- Ja, jeg kan huske fra vi begyndte at meje med jern, som vi sagde. Altså slå med le. Siden fik vi aflæggere, der skar med knive, der skar mod hverandre og lagde kornet ved siden af. De første her i sognet kom

Evald Henriksen med udlæggerslæbet i tørvemosen

nok omkring 1911, måske lidt før. Men jeg kan da også huske, da den første selv-binder kom hertil, men navnet husker jeg ikke rigtigt. Senere kom andre som »Youngstown« og »McCormick«. De var driftsikre nok og kom omkring 1917-18, men der var ikke ret mange; - det var kun de mest velhavende, der havde dem.

Inden selvbinderne kom, blev negene bundet med halmbånd, og når de var stillet i hobe og skulle tages med jerntyv, kunne man risikere, at båndet gik op og negene blev løse. Og se der blev ligegodt passet på alting. For ser du, når vi havde kørt ind, fik vi vore håndriver og gik og rev; ved alle hegnene rev vi ind, så vi kunne komme med hesteriven bagefter.

De første hesteriver, jeg kan huske, - inden de kom, de andre med hjul, - var

sådan en slæberive med pinde på, vi kunne gå ved. Når vi så havde fået lavet en stor vold, måtte vi tage fat og trække riven tilbage og lade bunken ligge.

Der blev så ikke meget til fuglene og de fattige.

- Jo, næ, - men så kunne vi jo pille aks bagefter. Alle husfolkene var ude at pille aks. For ser du, da havde vi gris og høns de fleste.

Og når kornet skulle ind, var det at lægge læs og stakke en kunst for sig.

Du har tærsket på loen med plejl.

- Ja, jeg har brugt det, - under krigen, den 1. verdenskrig - som dreng. Men senere

tærskede vi også rug, når det skulle bruges til tækkehalm. - Jo, jeg har brugt meget at tærsk halm, og det gjaldt jo om ikke at ramme sig selv. - I Jylland fortsatte man meget længe med at tærsk med plejl. Min svigerfar gjorde det endnu i 1929.

Høstens slid var bestemt af vind og vejr, langt mere end i dag. Til gengæld havde den vel også sine festlige sider, tydeligere end nu.

- Vi levede altid godt i høsten, og så holdt vi gerne det, vi kaldte »Auersjilde« (aftengilde), når vi havde indhøstet. Der var altid et mægtigt »auersjilde« med steg og alt muligt til..

Op dans?

- Det var der ikke. Det har jeg aldrig oplevet, ikke her på egnen.

Fik man så gammelt øl eller grønt øl?

- Ja, se der var jo nogle koner, der kunne lave noget godt gammelt øl. Men der var også noget, det var ligesom eddike; det var ikke til at drikke. Så skulle man rende hvert øjeblik, for man kunne ikke tåle det i maven, - det var frygteligt.

Der var ingen musik; man bare spiste. Det var sådan en rigtig aften og altid så hyggeligt. Og så blev konen og børnene inviteret med.

Et andet slidsomt arbejdet var knyttet til roerne.

- Ja, det var det, for i sæsonen dengang skulle roerne pløjes op med heste, og de ødelagde meget af toppene. Når vi så kom og skulle have fat i roerne, var der sommetider ikke noget at tage i, når vi skulle banke roerne. Nej, det var vel nok et slid. -

Ja, fra første begyndelse skulle de luges tre gange. I 1929 kostede det for at luge de tre gange sukkerroer og trække dem op enoghalvfjerdsindstyve kroner for 1 td. land i det hele. Og 1 td. land foderroer kostede 72 kroner, altså 1 krone dyrere. De skulle jo trækkes op og bankes af, for der måtte ikke være ret meget jord, og lægges i store bunker.

På fjællevojnene blev de derpå kørt til de forskellige udskibningssteder. Her på egnen var det jo Guldborg, og herfra skulle roerne så fragtes til sukkerfabrikken i Nykøbing, der var ejet af bønderne. Blandt dem var Clausen fra Kratskovgård i Vålse en af foregangsmandene.

Der var også mindre udskibningssteder eller roehavne mere lokalt?

- Den første, der havde roer, var den gamle bonde, der havde »Strandgård«. Og dernede ved stranden havde vi et par hundrede meter ude noget, vi kalder »Madshullet«. Der lagde han en stor pram, som han selv ejede, og så kørte de roerne ned til stranden, læssede dem i en lille pram og sejlede dem ud til den store. Så kom der en damper og hentede dem.

Siden hen fik så Valnæs roer, og der blev lavet en bro ved Dybhavn, - jeg tror, det var efter 1. verdenskrig. I Vålse havde man sin egen udskibningshavn. Den var tillige med Guldborg og Sortsø, - ja, og Pannebjerg og Vennerslund. - Og de, der sejlede, roeskippere kaldte vi dem, var gerne fiskere, der tjente lidt ved det.

Der var polske roepiger her på egnen. Hvordan så man på dem?

- Ja, de var her jo, før jeg gik i skole. - På Valnæs havde de roepiger - og på Vennerslund. Pigerne kørte til kirke hver søndag i Nykøbing. De fra Valnæs kom altid her, og

Valnæsholdet af dræningsarbejdere fra Vålse, Kippinge og Brarup. Yderst på venstre fløj holdleder, senere entreprenør Mikael Sørensen, i bagerste række nr. 4 fra højre hans broder Johannes, stående foran ham Chr. Petersen. Bagerste række nr. 6 fra højre Evald Henriksen.

så kom der en høstvogn med lidt halm i med pigerne fra Vennerslund og hentede dem.

De havde nogle meget spraglede klæder og tørklæder, og kjolerne var jo sådan afstikkende. Vi kan godt sige, de var en slags fremmedarbejdere; der blev set skævt til dem.

Men de blev en dygtig arbejdskraft, for luge roer kunne de med det korte roejern; - det var frygteligt!

Og sparsommelige var de. Bare de fik lidt skummet mælk og lidt kartofler, kunne de leve. Der var da også mange på Lolland, der fik dem en gård til sidst.

Lad os forlade den tids almindelige arbejdsforhold på landet og høre om det, der senere blev dit videre arbejde. - Da du havde været ude at tjene et par år, mødte du Margrethe, - I fik jeres eget, men det ændrede jo også dine arbejdsforhold.

- Nå, ja, da fik vi det gamle jordemoderhus til 20 kr. om måneden, og det syntes vi jo var en urimelig pris - i 1929. Til at begynde med tog jeg alt forefaldende arbejde, som det hedder; jeg trak roer op og tog høstakke ind og slog sten om vinteren til vejene og sådan noget.

Det blev så ret hurtigt til dræningsarbejde?

- Ja, det gjorde det, og jeg skal sige dig hvordan, for det var på den måde Mikael Sørensen fik sin entreprenørvirksomhed. Dengang blev der sat grundforbedringsarbejder i gang for at afhjælpe arbejdsløsheden i begyndelsen af 30'erne; der var ligeså meget arbejdsløshed som nu, - og det var meget værre. Vi kunne kun få understøttelse for 70 dage på et år som arbejdsløse.

Det første arbejde var nede i Øster Kippinge ved mejeriet «Fremtids Haab». Der hørte en grøft til, som gik langs med amtsvejen ind over lavningen og over i kanalen, amtets kanal. Det var en bred gammel skidtgrøft, - og ih, hvor var den fuld af møg og lugtede rigtigt af mejerigrøft, - puha! og det måtte reddes op først. - Feltet skulle udvides med omkring en kilometer 18 tommer cementrør.

Så blev det udliciteret, - og Mikael, der altid var sådan vant til at gå ind og snakke med mejeribestyreren, gik ind og spurgte ham, hvad det skulle koste. Det skulle koste 465 kr. - Så bød vi 455. Det var Mikael og hans broder Johannes, Christian Petersen og mig.

Vi fik det! - Og de gamle, som ellers gik rundt og drøede, sagde: « Åh, det kan de slet ikke lave.»

Ha, så tøvede vi en tid; for der stod, at der skulle bruges mirer. Og der var ingen af os, der vidste, hvad mirer var! - Det er det, vi kigger efter, når vi laver bunden, dybden, forstår du!

Så kom én herved ude fra Hedeselskabet, Emilsen. Johannes var med, og spurgte ham, hvordan vi skulle bære os ad med de der mirer. Men Christian sagde, ok, han havde været med til at lave noget inde i Tåstrup og forklarede om mireren: »Det er en stålvire, der skal være inde i

røret, for at det kan trække vandet tilbage!« - Men sådan var det jo slet ikke!

Nå, så sagde Emilsen: »I kan bare tage to stolper og sætte en i hver side og slå et forskallingsbræt på,- og I skal have tre af den slags. Så kan I klistre hvidt papir på den ene og smøre noget sort pladder på det nederste«. - Og det lavede vi så og havde noget at sigte efter.

Der var også en stensluse inde under amtsvejen, vi skulle rense. Den fik vi 35 kr. for. Det var mange penge, ja ha!

Da vi var færdige med det, kom igen Emilsen fra Hedeselskabet og godkendte det hele og spurgte, om vi ville have arbejdet ude på »Skovlund« i Alstrup. - Det fik vi så og drøede det. Da vi var færdige, fortalte han, at ude på Valnæs, var de begyndt at dræne, men godsejer Frederiksen havde jaget lederen væk, for det var noget rædsomt svineri, de lavede derude. Emilsen spurgte så Mikael, om han ville være dræningsleder på Valnæs. Og alle vi andre arbejdere fra Kippinge og Brarup, vi alle, - ja, vi var vel nogle og tredive stykker, - kom med derud og grave. Og se det var meget fint, for vi gravede ca. 600 tdr. land.

Godsejer Frederiksen var gode venner med godsejer Marcher på Søholt, der var god, hvis man var på ugeløn - ligesom Levetzau'erne, for resten, og de havde både Ålholm, Lekkende og Beldringe.

Altså blev vi anbefalet og kom til at dræne alle de steder. Og siden kom vi ud hos godsejer Nymann på Liselund og senere op og grave mellem Vallensbæk og Tranegilde, og sådan gik ballonen, og vi kom hele den vide vej rundt; - det eneste sted, jeg ikke har været og grave, er ovre ved Nakskov.

Hovedledningen, hvor alt dræningsvandet blev sendt igennem - hvor langt nede lå den?

- Ja, det var meget forskelligt, det var ligesom terrænet var kuperet til. Den dybeste hovedgrøft, jeg har været med til at grave, var i Ulslev på Østfalster. Den var nede på 4,24 m, og vi havde ikke en bit afstivning; det var meget farligt. Den almindelige hovedgrøft var nede på 1,50 m og sugegrøfterne på 1,20 m.

Og det tjente du ret gode penge ved, selvom det var de dårlige tider i 30'erne?

- Ja, vi tjente godt, og det vil jeg sige dig, at de bedste tider for arbejderne, jeg har oplevet, var fra 37 og indtil 40. Da var der forslag i pengene. Fra vi fik socialreformen og de mange grundforbedrings- og beskæftigelsesarbejder gik det fremad.

Vi er nået frem til krigen, og den åbner jo andre muligheder for dig, som du allerede havde beskæftiget dig med i din drengetid.

- Ja, så måtte vi i tørvemosen.- Og jeg kan fortælle dig, at da jeg var barn, havde vi allerede den dejligste tørvemose her, alle havde jo en tørvepart, og når vi så kom hen i den tid, hvor stikkelsbærene kan bruges til grød, så skar vi tørv og lagde det i en stor bunke. Det æltede vi så med benene, - de bare ben,- og et hyppejern. Så blev det kørt ud med hjulbør og med skovl raget ud i forme. Der kunne blive 25 tørv i hver form, forstår du. Når den så havde stået et øjeblik, kunne vi løfte den og flytte formen - og sådan blev vi ved. Siden, når tørvene var tørre, blev de kantet og stablet, røjlet, hedder det.

Det var sådan over det hele, at om eftermiddagen kom kvindfolkene med klatkager og stikkelsbærsyltetøj til og med de store lerdunke med gammelt øl. De forskellige ting blev så sænket ned i tørvegraven, fordi dér var koldest. Det her var altså under 1. verdenskrig. Da var der

Evald Henriksen med Skallehammeren ved de store sten, som skal skalles, inden de småslås til skærver bag skærmen, hvor tønde og kasse skimtes.

ikke så meget med ælteværker, men med hånd- og fodarbejde. Det var jo små tørveparter, vi havde.

Under den anden verdenskrig blev det en hel industri, der gav gode penge. Men

tøjet havde vi jo ikke til det. Jeg ved ikke, hvor mange lapper jeg havde på mine gule støvler, det var så kolossalt, og lapper på tøjet - alt! Der var mange pladser, hvor man blev møgbeskidt hele tiden, som jeg blev, for jeg var udlægger. Det var sådan et udlæggerslæb, vi havde, og når de så kom med tipvognene, så klampede det op, og man var så fuld af tørvemøg, så det var forfærdeligt!

Da krigen hørte op, sluttede også det tørveeventyr, der for mange forbrugere var blevet et mareridt på grund våde tørv.

- Ja, og så begyndte dræningen igen, indtil jeg søgte og fik stillingen som vejmand, - min kone blev nemlig syg. Da ham, der var vejmand, blev grusgravsbestyrer, fik jeg hans plads.

Se, da havde vi jo ikke sådan tjæret vej, og til hjælp i det daglige arbejde havde vi kun hjulbør, skovl og hammer og til de store arbejder en motortromle fra 1932 sammen med Nørre Vedby kommune. Før den tid brugte man hestetromle. Materialerne var nøddesten, ærtesten og noget dejligt grus fra grusgraven, som vi lagde oven på ærtestenene.

Hvad var jeres forpligtelse som vejmand dengang?

- Vi skulle holde vejene og køre igennem vort distrikt med grus en gang om ugen for at se, hvad der var, der skulle jævnes. Der var ikke mange asfaltveje; de fleste var jo grusveje. Her blev lagt skærver ud og grus ovenpå og derpå tromlet, og så kørte vi altid vand på, dengang. Når vi gravede en af de gamle veje op, var der allernederst det fineste, hvide grus; det var strandgrus.

Men se dengang blev vejene og det hele holdt. Når det havde været regn eller storm, så man efter alle ristene på

kloakerne, om de var fulde af blade og strå og sådan noget, som skulle fjernes. Og vi rensede kloaker hvert kvartal. - Nu bliver de rensed én gang om året. - Der var aldrig noget med oversvømmelser eller nogen verdens ting.

Om efteråret kørte vi store sten over i en grusgrav og op på en plads, hvor folk kunne stå og slå sten om vinteren til de private veje.

Fortæl lidt om det at slå sten.

- Den første gang sten, jeg slog, var i 29; det var 6 meter, og vi fik 10 kr. meteren. Det var frygteligt til at begynde med; man vidste jo ikke, hvordan en sten skulle slås. Men det lærte jeg så. De sten oppe fra grusgraven var ikke så gale at slå, men det var de, når vi fik nogle ude fra Vålse Vig af kampesten, store sten, der var slået i stykker eller skudt. De var så seje og ikke til at slå; de ville ikke skalle. Derimod dem oppe fra grusgraven kunne man dreje og skalle; for de skulle jo skalles, inden de skulle småslås. Der var granit begge steder, men der var masser af flint oppe i grusgraven; det var sommetider næsten de halve. Begge dele blev brugt til vejen.

Så havde vi en tønne, forstår du, og der lagde vi gerne halm eller tang i bunden, sådan ca. halvfuld og så lidt skærver ovenpå igen. Der lagde vi en flad sten som slagsten, - en ambolt, kaldte vi den. Så lavede vi os en kasse med ben på, en skrå kasse, den var gerne bred i den ene ende og så smallede den ind. Den blev stillet oven i tønden.

Når vi så havde skallet de store sten, tog vi stengreben og øste skallerne op på kassen. Vi havde også en stenring, vi kunne rage skallerne ned med på slagstenen, og sådan kunne vi stå og slå skallerne til småsten med en lille hammer.

Vi havde også en skallehammer; den

Kommunale vejmand. Evald Henriksen nr. 3 fra højre.

var noget større, det var en firkantet hammer. Brillen skulle vi have på, ellers fik vi ikke nogen erstatning, hvis der skete noget. Men se, der var mange flintesten, og hvor de støvede fuldstændigt, når vi slog. For at hindre at sten skulle springe ud på vejen, når vi slog, stod vi bag en skærm, der også gav os læ mod vind og vejr.

Efterhånden som bunken af de slåede sten voksede, flyttede vi tønden, så bunken lidt efter lidt fik facon som en roekule.

Der var selvfølgelig sommetider nogen, der ville snyde. De lagde først de store sten skjult i bunden og så de små ovenpå. Vi slog jo på akkord.

Jeg har været med til at slå sten siden 30'erne. Derfor købte jeg på et tidspunkt en stor stenhammer, der vejede 20 pund, for der skulle slås store sten. Den har jeg endnu. Jeg har også sommetider skudt med airolit; det brød jeg mig ikke om.

Da Nørre Alslev kommune var blevet oprettet, frarådte du som vejmand 1. oktober 1972 – 7 måneder før du fyldte 67 år og blev pensionist. Det er nu godt 22 år siden, og jeg ved, at du har brugt tiden godt på dine mange interesser. Foruden din familie har du interesseret dig for at samle på mønter og – næsten naturligvis –

stenalderredskaber. Derudover har du læst en masse og i de forløbne år altid været stærkt interesseret i lokalhistorie, dens mennesker og deres sociale forhold, hvad vi kun har berørt en lille smule af her. Du har kort og godt fungeret som stedets kollektive hukommelse, hvormed du i årenes løb har ydet hjælp til de mange, der søgte dig for at få svar på spørgsmål af lokal- eller slægtshistorisk art.

Om alt går vel, runder du 90 til marts. – Lad mig derfor slutte med det obligatoriske spørgsmål: Hvad syntes du egentlig om det liv, du har haft indtil nu?

– Jo, det er da gået meget godt, – sådan set! Jeg er da meget godt tilfreds! – Bare jeg kan blive ved med at være nogenledes rask.

Nykøbing Slot - arkæologisk set.

Af mag. art. Palle S. Schiellerup

Fra de gamle prospekter ved vi, hvordan Nykøbing Slot så ud. Tænk om det havde været bevaret op til i dag, skønt beliggende ved Guldborgsund - som et vartegn for Nykøbing by. - Nedrivningen og senere tiders byggeaktiviteter har grundigt fjernet de fleste spor af det gamle historiske slot. - Fra tid til anden gives der imidlertid en lejlighed til at efterforske, hvad der endnu findes af det, skjult under jordens overflade som bygningsrester og hverdagens brugsgenstande fra dengang, slottet var sæde for landsdelens administration. Det sker i forbindelse med om- og nybygninger i kvarteret på det gamle slotsterræn og i det omfang, der kan skaffes midler til det. - Om sådanne undersøgelser og fund herfra fortælles der i denne artikel, hvis forfatter deltog i den seneste større udgravning, iværksat af Museet Falsters Minder i 1988. Artiklen er således en slags status over, hvad vi i store træk indtil i dag ved om Nykøbing Slot - arkæologisk set.

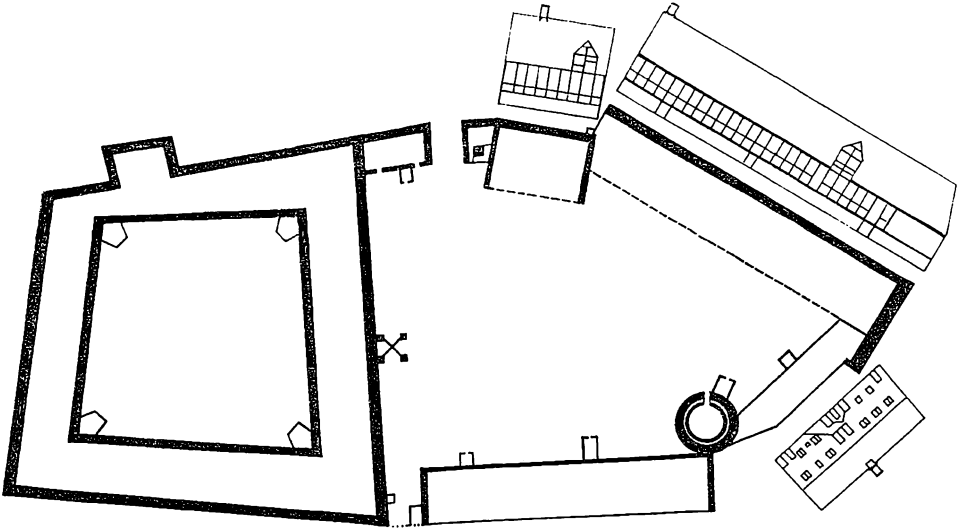
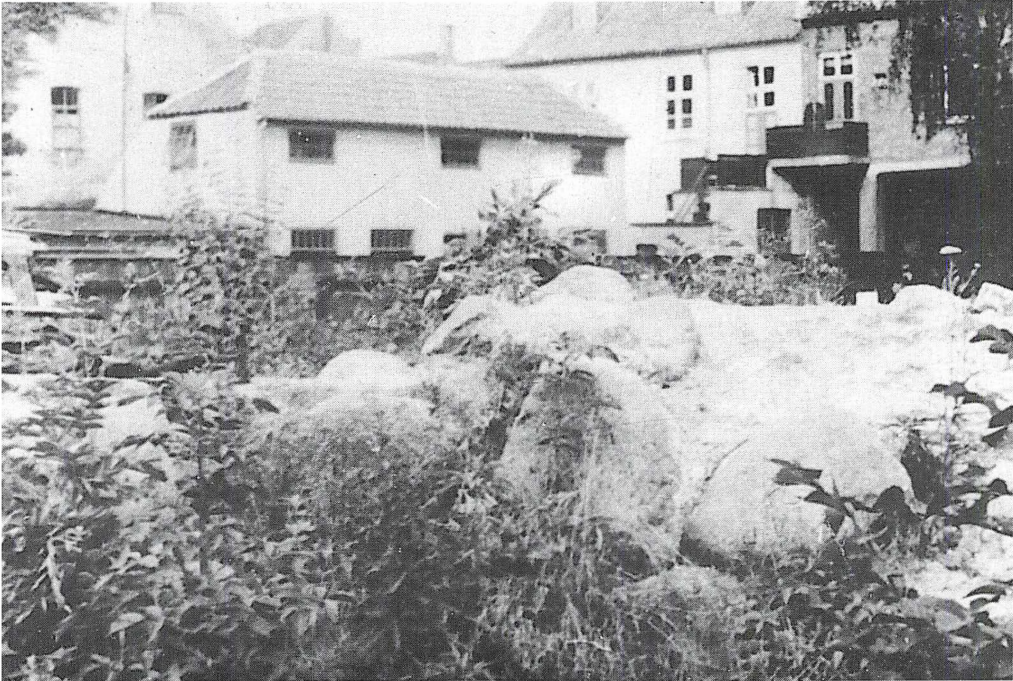
Var Nykøbing Slot blevet bevaret op til nutiden, havde Nykøbing by sikkert set ganske anderledes ud. Det smukke renaissanceslot havde uden tvivl sat sit præg på stil og udformning af centrale dele af bybilledet. Men sådan gik det jo desværre ikke.

Slottet blev som bekendt revet ned i årene 1767-77, hvorved stort set alle bygningsdele blev fjernet fra jordens overflade. Tilbage står nu kun ruinpartiet »Fars Hat«, og enkelte bygningsrester har været synlige på den gamle borgbanke indtil midten af dette århundrede (fig.1).

Men hvordan så slottets grundplan ud? Hvor stort et areal har hele anlægget dækket af den nuværende bys gader? Og

når vi færdes dér, hvor går vi så på det gamle slots grund? Hvad kan vi ud fra jordfundene slutte om de bevarede resters funktion og placering i det samlede anlæg? Det er nogle af de spørgsmål, der kan rejses, og som arkæologerne forsøger at besvare gennem deres arbejde. Det er sådanne forsøg på at finde disse svar, denne artikel handler om.

Den del af slottets bygningshistorie, som vi især skal beskæftige os med her, går tilbage til midten af 1200-årene. At slottet herefter snart var at finde blandt de foretrukne opholdssteder for landets konger, blev sikkert afgørende for hele anlæggets udseende og indretning. - Desuden var slottet fra 1588 og gennem de

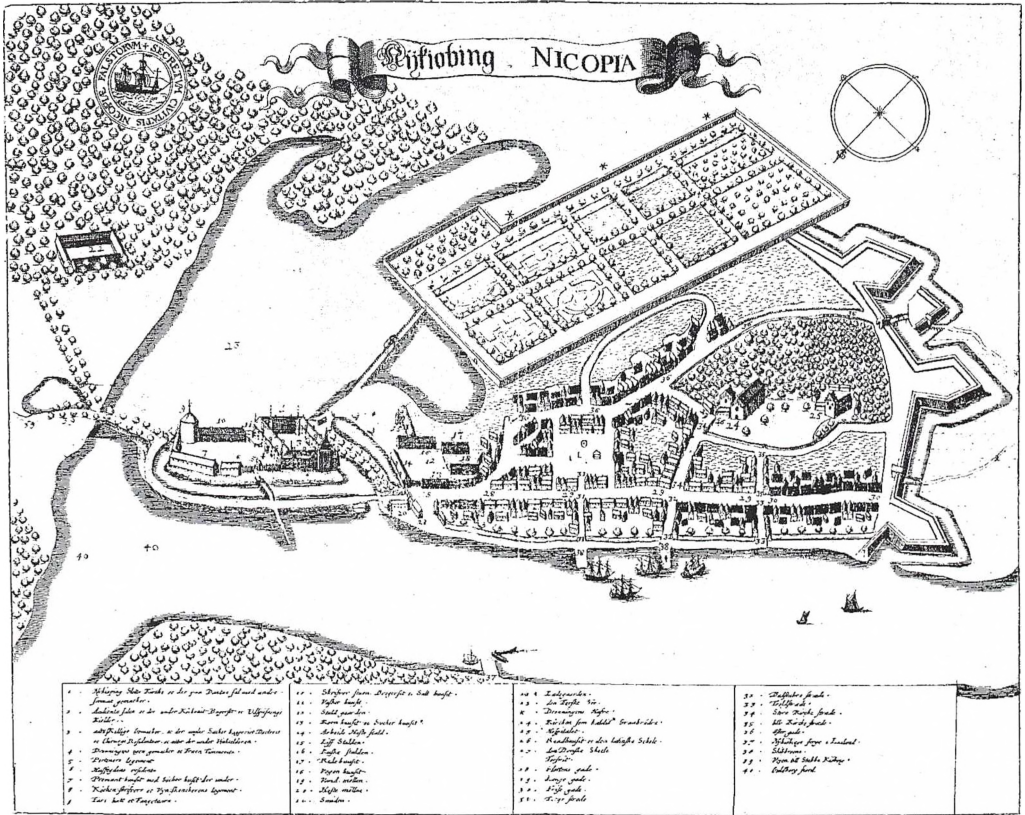

Fig. 2. Nykøbing slot, som det blev gengivet i Resens Atlas fra 1670'erne.

følgende århundreder enkesæde for skiftende dronninger og for en kortere periode residens for landets tronarving og dennes gemalinde. - I tidens løb var slottet naturligvis underkastet væsentlige forandringer, dels gennem perioder med forfald, dels ved mange små, men også ved store ombygninger.

Tidligere planer og tegninger af slotte

Vi kender ikke grundplanen for det middelalderlige slot, og den kan næppe genskabes. En stor ombygning i 1590'erne

←

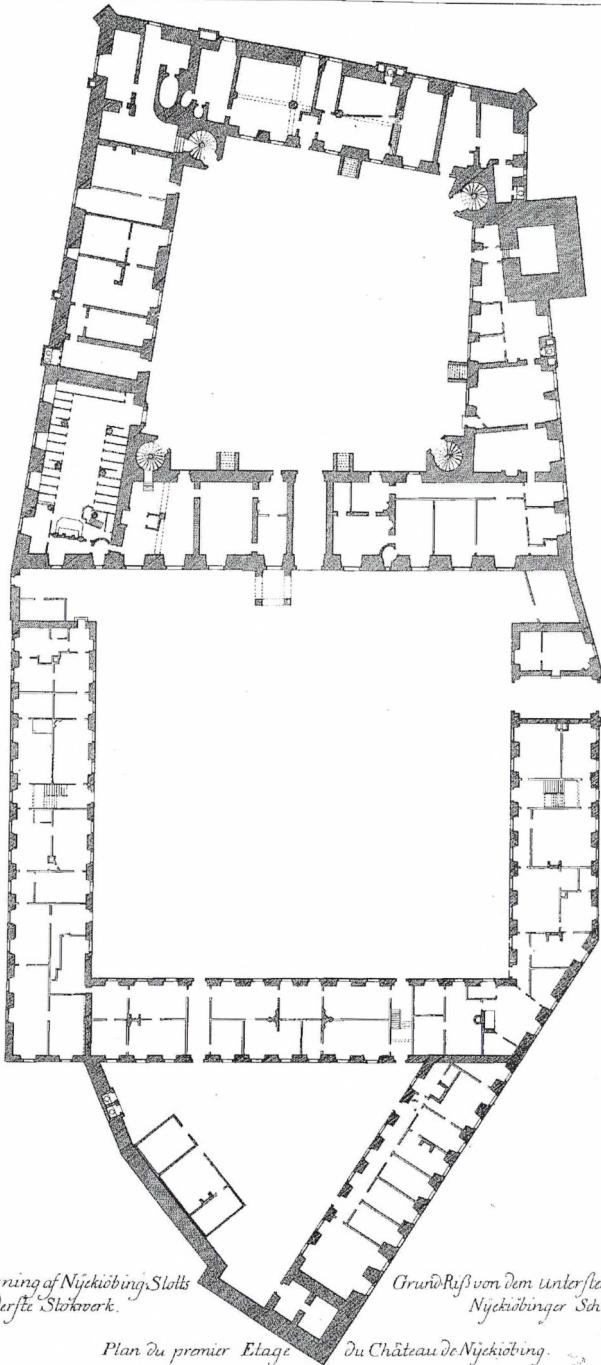
Øverst til venstre:

Fig. 1. Ruinparti på matr. nr. 408e Nykøbing byggegrunde tilhørende slottet. Ruinresterne blev fjernet omkring 1950.

←

Nederst til venstre:

Fig. 3. Grundplan af slottet udført af bygmester Johan Conrad Ernst. (Omtegnet).

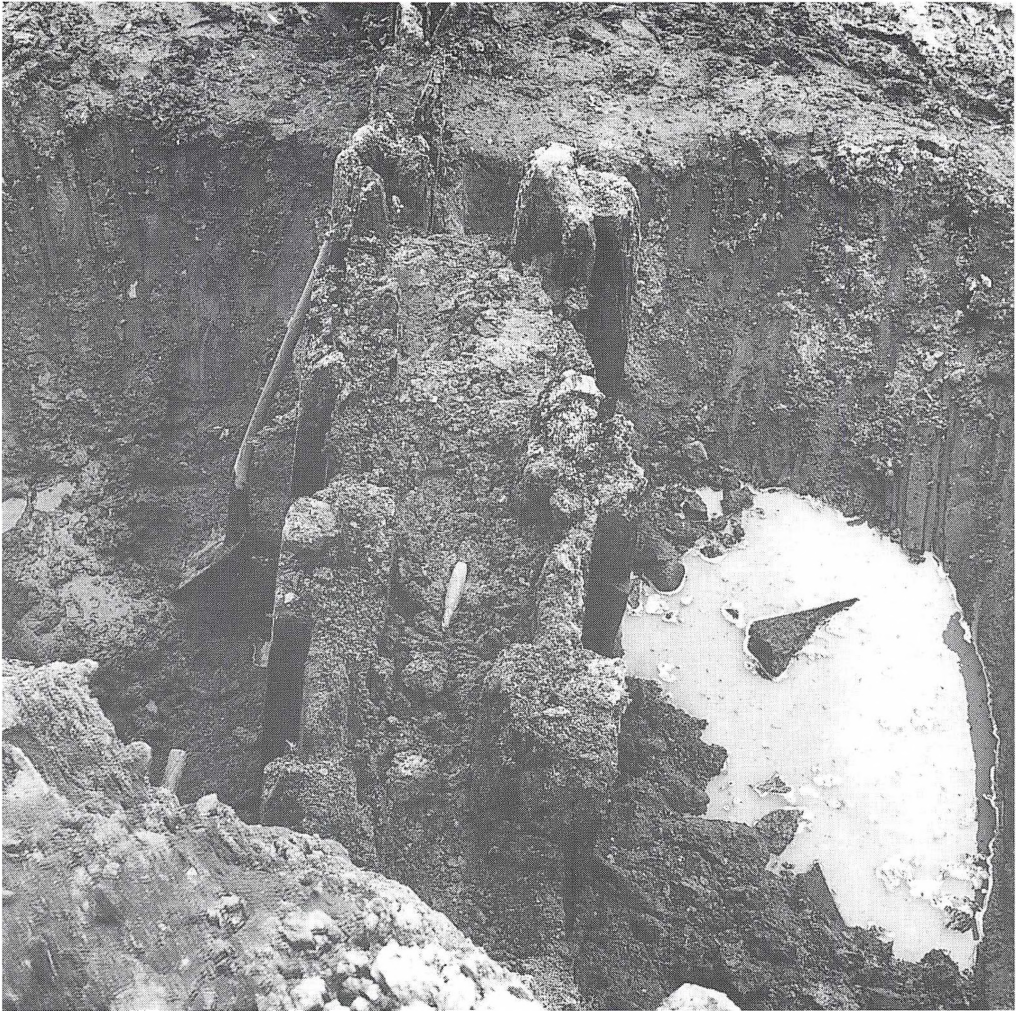

GrundTegning af Nycköbings Slotts
underste Stöckverk.

GrundRiß von dem untersten Stockwerk des
Nycköbinger Schloßes.

Plan du premier Etage

du Château de Nycköbings.

*Fig. 5. Spunsvæg af eg fra slottets voldgrav.
Foto: Stiftsmuseet i Maribo.*

*Fig. 4 Slottets nederste etage og husene omkring
forgården. Laurids de Thurah's opmåling 1735.*

har formentlig været så omfattende, at den har slettet alle de afgørende spor, der kan muliggøre en sådan rekonstruktion.

Derimod kan vi få et indtryk af slottets størrelse og grundplan ved slutningen af 1600-årene. Det skyldes en gengivelse i Resens Atlas fra 1670'erne (fig.2). - En

anden grundplan stammer fra general-bygmester Johan Conrad Ernst, som i 1702 lavede en plan af slottet, som det dengang så ud (fig.3). - Derudover foreligger der en opmåling af det udført af hofbygmester Laurids de Thurah fra 1735, hvor de meget fine detaljer i det store bygningskompleks kan iagttages (fig.4).

Selvom det ikke er mere end 200 år siden, slottet blev nedrevet, er det kun i grove træk lykkedes at vise dets nøjagtige placering. Man har altid haft et fixpunkt i den nævnte ruin »Fars Hat«, beliggende for enden af Slotsgade, men herudover har resten af slottet kun kunnet placeres løst omkring dette punkt.

Tidligere undersøgelser

Mejeriet »Perfekt«

En af de første arkæologiske undersøgelser i slottets voldgrave blev gennemført i sommeren 1963. Ved byggearbejde på mejeriet »Perfekt«'s ejendom, Slotsgade 50, stødte man på en spunsvæg af eg, der havde forbindelse med slottets voldgrave. Ifølge mundtlig meddelelse fra pensioneret faglærer H. Dyhrfeld, som deltog i udgravningen, blev denne stavvæg tegnet og fotograferet, og optegnelser blev gjort, efterhånden som udgravningen skred frem.

Intet af dette materiale eksisterer tilsyneladende i dag, men der findes en lille forsidehistorie i Folketidende fra den 16. august 1963, hvor W. Paameyer fra Falsters Minder spontant har udtalt sig i fundøjeblikket. Senere besøgte Kjeld Snedker fra Stiftsmuseet i Maribo udgravningen og tog her en serie fotos (fig.5). Desuden skrev han følgende om fundet i Stiftsmuseets årbog for 1964: »To parallelle, stavvægsbyggede vægge med lerfyld imellem i ca. 60 cm's bredde har således dannet spunsvæggen, der var ca. 2 m høj, men dog ikke den

oprindelige højde, da topenderne var borttæret.« - Spunsvæggen dateres til begyndelsen af 1600-tallet. Det omtrentlige fundsted er afsat på kortet (fig.6).

»Fars Hat«

November måned 1966 bød der sig igen en mulighed for at foretage en arkæologisk undersøgelse ved slottet. Anledningen var et projekteret byggeri i området. Denne gang var det Kjeld Snedker, som i et samarbejde mellem Stiftsmuseet, Museet Falsters Minder og Kulturmindeforeningen i Nykøbing forestod udgravningen. Undersøgelsens mål var terrænet ved det bevarede ruinparti for enden af Slotsgade. I indledningen til sin rapport skrev Kjeld Snedker således, at han håbede på at kunne placere ruinen i det forsvundne slots grundplan samt fastlægge den i forhold til den daværende byplan. - Som det vil fremgå senere af denne artikel, lykkedes det ikke helt, men efter en uges udgravning kunne det fastslås, at ruinen for enden af Slotsgade (fig. 1) var en rest murkerne til det store, runde tårn, som kan ses på Conrad Ernst's allerede nævnte opmåling af slottet fra 1702

Ved nedgravning langs siderne af denne murrest afdækkedes et betydeligt kampestensfundament. Herom skrev Kjeld Snedker, at det ikke kunne udelukkes, at der i stedet for det kendte, runde tårn havde stået et måske firkantet tårn af middelalderlig oprindelse.

Undersøgelsen afdækkede ligeledes bygningsrester, som med sikkerhed kunne henføres til den i 1702 opmålte østre længe i slottets forgård. På sydsiden af ruinen fandtes yderligere en munkestensmur og et ca. 7 m langt, meterbredt fundament af mindre kampesten. Dette fundament kan ikke indpasses i Conrad Ernst's opmåling og kan måske ligeledes stamme fra slottets middelalderlige dele.

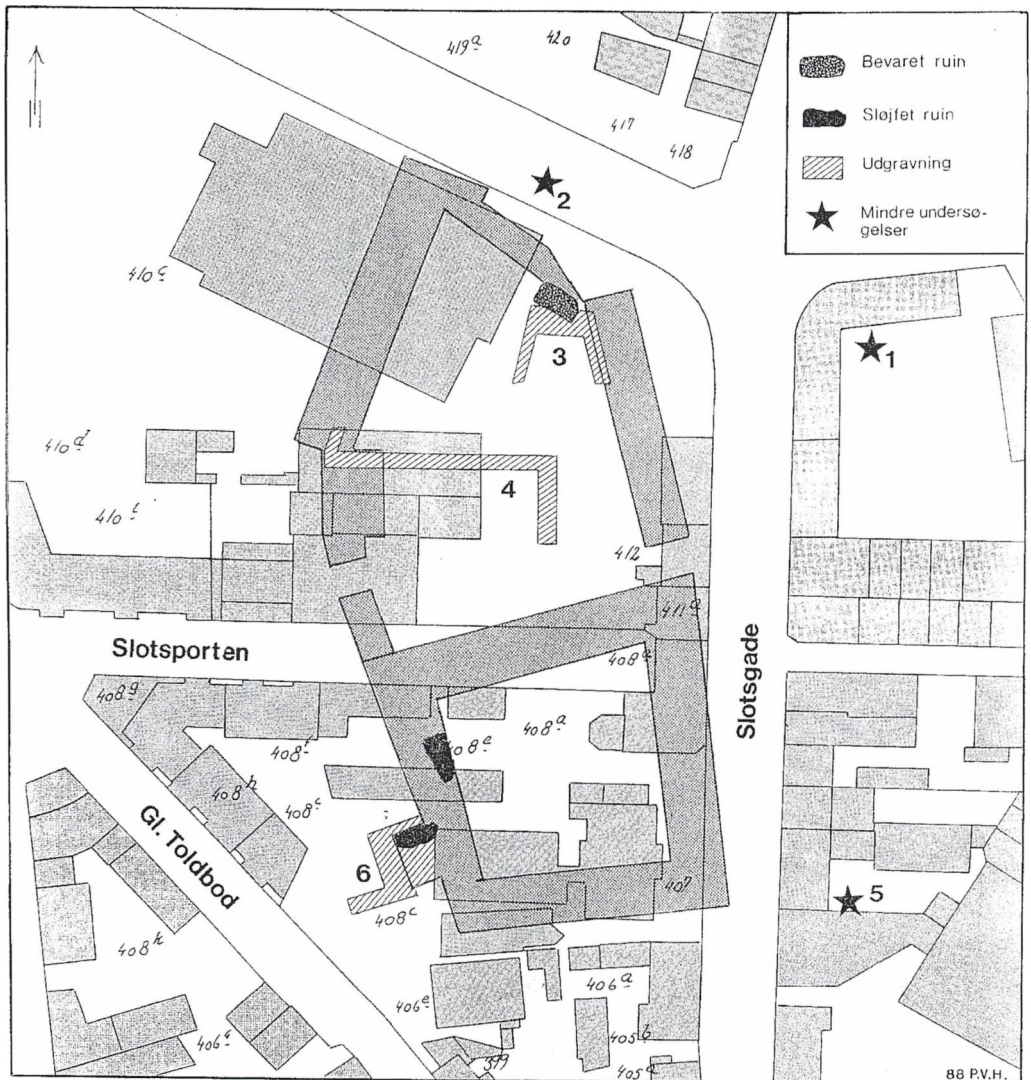

Fig. 6. Slottets placering i byplanen som fastlagt efter Museet Falsters Minder udgravninger i 1988.

Nationalmuseets undersøgelse

1976 var det så Nationalmuseets tur til at foretage udgravninger ved slottet. I samarbejde med Museet Falsters Minder blev der på matr. 412, Slotsgade 43,

mulighed for at iværksætte en undersøgelse. Anledningen var denne gang et nybyggeri på denne matrikel. Med opmålingen fra 1702 i hånden var det meningen at prøve på at lokalisere re-

*Fig. 7. Udgravningen ved Fars Hat« i 1966.
Foto: Stiftsmuseet i Maribo.*

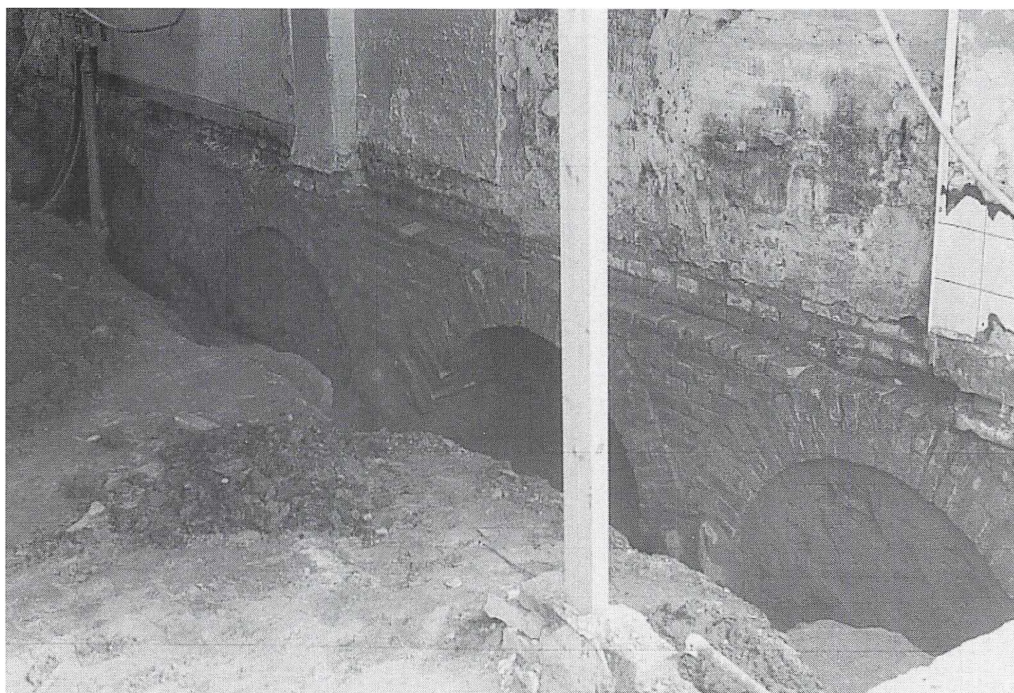

Fig. 8. Konstruktion af teglsten med fire bueslag fra slottets staldgårdsanlæg, afdækket i ejendommen Staldgården 7 af Museet Falsters Minder 1987.

naissanceslottets provianthus og foged-residens. Som det fremgår af oversigtsplanen (fig. 6), blev der udlagt 3 søgegrøfter på arealet. Det foregik ved hjælp af gravemaskine, og grøfterne nåede enkelte steder ned i 4 meters dybde.

Forventningerne må have været store, for efter alt at dømmes skulle det her kunne lykkes at afdække hidtil ukendte partier af slottet. Desværre blev det ikke tilfældet. Resultaterne var yderst magre, og intet spor af slottets fundamenter blev fundet i grøfterne. Der afdækkedes blot nogle nedgravninger, som muligvis kunne være tømte fundamentgrøfter, og endelig fandt

man noget, der muligvis kunne have været en del af slottets voldgrav

Museet Falsters Minders undersøgelse

Museet Falsters Minder fik i 1986 ansvaret for de arkæologiske udgravninger inden for museets arbejdsområde. Siden da har museet forestået to mindre og en større arkæologisk undersøgelse i det gamle slots-terræn.

På tomten efter fabrikken »Brunshaab« i kvarteret ved Staldgården skulle der i sommeren 1987 bygges en række nye boliger. Netop i dette område kunne man for-

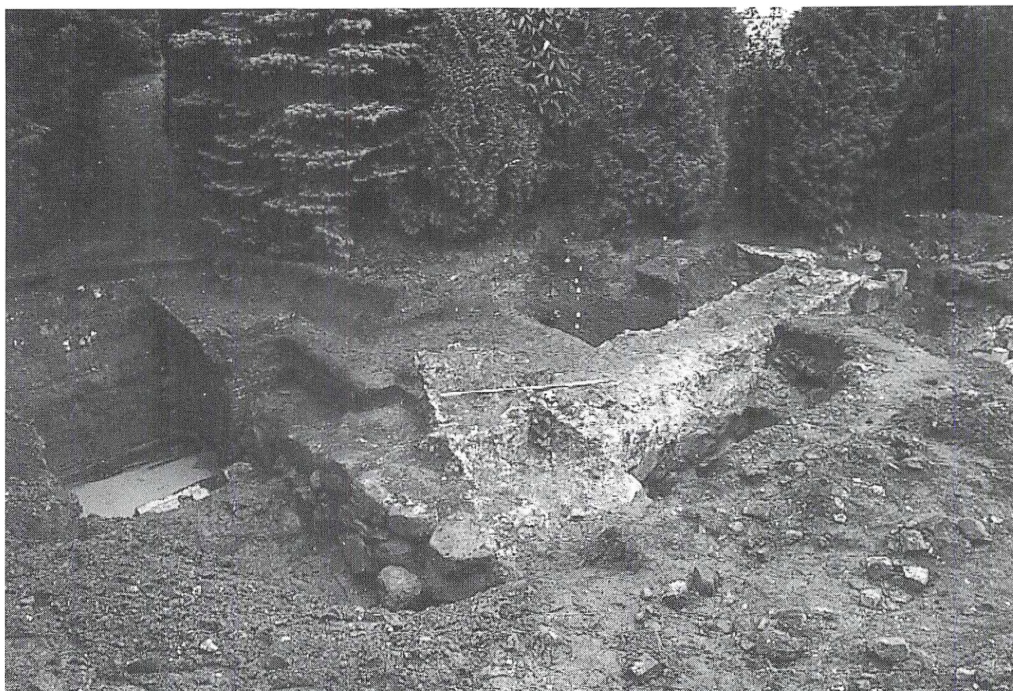

Fig. 9. Det frilagte tårnfundament, set mod syd-øst.

vente gode muligheder for at få snit gennem slottets voldgrave. Der skulle foretages omfattende piloteringer på arealet, og museet ville derfor forsøge at starte en serie nøddudgravninger, men måtte opgive det af økonomiske årsager. I stedet blev det daglige arbejde overvåget på byggepladsen. Piloteringen foregik med sneglebor op til 80 cm brede og ned til 5-7 meters dybde. Ved at følge disse borer omhyggeligt kunne museet med nogenlunde sikkerhed kortlægge dele af voldgravsforløbet.

Sideløbende med dette overvågningsarbejde foretoges en mindre udgravning i

et af de ældre huse i Staldgårds kvarteret. I ejendommen Staldgården 7 var der ved en renovering af husets indre afdækket en konstruktion af teglsten med fire bueslag. I sin rapport over undersøgelsen skriver cand. phil. Mogens Vedsø, at denne teglstenkonstruktion er opført som del af et fundament til en skillemur i en ældre bygning fra slottets staldgårdsanlæg. Fundamentet dateres til midten af 1600-tallet (fig.8).

Middelalderborgen

Inden vi går videre med den store og seneste arkæologiske undersøgelse, skal

Fig. 10. Lagfølgen i voldgraven.

kort omtales nogle vigtige begivenheder, der kan sættes i forbindelse med den gamle middelalderborg. Terrænet, hvor slottet har ligget, er lavt og har tidligere været meget fugtigt og utilgængeligt, netop et sted man ville vælge til borg- og slotsbyggeri i middelalder og renaissance. Om det middelalderlige anlæg kan siges følgende: Allerede i 1100-tallets slutning skal en borg være blevet anlagt til beskyttelse imod venderne. I 1253 og 1287 afbrændes by og borg, hvorefter der bygges oven på tomten. I 1365 undertegnes på Nykøbing Slot freden mellem Valdemar Atterdag og lübeckerne, og 1399 mødes dronning

Margrethe her med udsendinge fra Rostock og Wismar for at forhandle om de hanseatiske fribyttere i svensk sold. I 1507 mødes kong Hans ligeledes dér med repræsentanter for hansestæderne 1). Den ældste begivenhed, der kan knyttes til stedet med personnavn, er omtalt i de Slesvigske Annaler for året 1255. Det sker i en sætning, der handler om Christoffer I 2). - Slottet blev som allerede nævnt ombygget en del gange med nedrivninger til 1. etagesniveau. Men dele kan antagelig henføres til det middelalderlige slot, bl.a. »Fars Hat« og andre bygningsrester, hvilket den omtalte undersøgelse i 1966 synes

Fig. 11. Kraftig egestolpe fundet ved undersøgelse af voldgraven.

at godtgøre 3). Som det ses, er der altså klare indicier for, at der her har ligget en middelalderbygning, selvom - som for slotsanlægget som helhed - en grundplan ikke lader sig påvise på stedet.

Udgravningen ved arresthuset 1988

Den mest omfattende undersøgelse i det gamle slotsterræn foregik dog i efteråret 1988 4). I baghaven til Nykøbing arrest skulle der bygges tre nye cellegårde. Museet fik via kommunens byggesagskontor underretning om byggeriet, og da

det på området med stor sandsynlighed kunne forventes, at man kunne finde levn fra slottet, blev det aftalt, at man foretog en prøveundersøgelse, inden byggeriet gik i gang.

Under hensyntagen til arresthusets placering og ud fra forestillinger om voldgravens forventede beliggenhed besluttede man at trække jord af, vinkelret ud fra arresthuset. Allerede ved de første træk fremkom munkesten og kalkmørtel noget uventet, fordi man tidligere har ment, at resterne af slottets vesttårn skulle være dækket af netop det nuværende arresthus. Herefter fortsatte en afgravning i

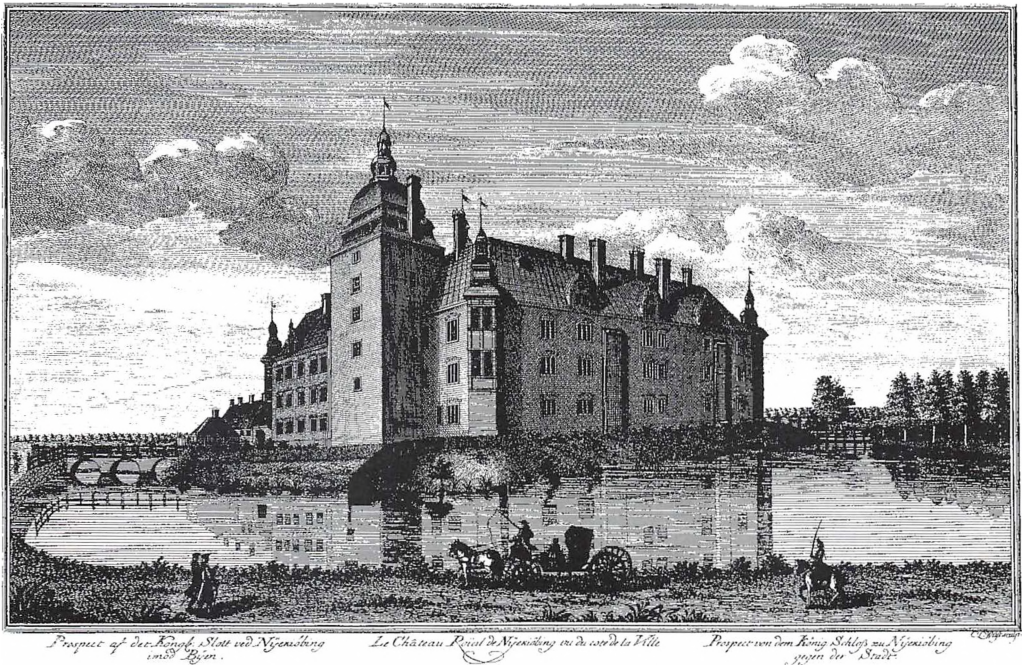

Fig. 12. Thurah's tab. 116 – Nykøbing slot.

det, der måtte formodes at være slottets voldgrav (fig. 2). Da rendegraveren nåede ned i ca. 2 m's dybde, kom fund som munkesten, tagsten og mere nutidige genstande til syne. For at sikre en god dokumentation af voldgraven og de eventuelle fund blev de sidste meter gravet med skovl, afrenset og tegnet. Efter arbejdet med rendegraveren blev de først iagttagede fundamentrester nærmere undersøgt. Med skovl, ske og børste fulgte vi fundamentets forløb. På dette tidspunkt stod det allerede klart, at det virkelig måtte være vesttårnets fundament (fig. 9), og at renaissanceslottets placering dermed tid-

ligere var indtegnet forkert i de forsøg, der var gjort for at placere det på by- eller matrikelkort.

Området uden for tårnets vestside samt voldgraven

Ved udgravning omkring det fundne fundament fremkom tårnets yderside tilligemed nyere nedbrydningslag fra slottets endeligt samt opfyldningslag. I alt 36 lag blev udskilt, og deraf kunne man med ret stor sikkerhed tegne et billede af et bygningshistoriske forløb for denne del af Nykøbing Slot. Lad os her blot summarisk gennemgå profilet: Øverst havde vi

nutidige lag samt nedbrydningslag fra slottet, hovedsageligt bestående af munke- og tagsten. - I den midterste del af profilet sås stadig nedbrydningslag med munkesten og lertøj. - I dets nederste lag fremkom flere vandmættede lag med kviste, grene og tørv. Heri fandtes store mængder af tamdyrekogler, lertøj samt genstande fra senmiddelalder og renaissance. Det er i disse lag, at voldgraven og dens forløb kan påvises med stor sandsynlighed. Det bør dog bemærkes, at den ikke blev udgravet i sit fulde forløb (fig. 10).

Ved nedgravningen i lagene i og ved voldgraven fremkom kraftigt tilhuggede, kvadratiske egestolper (fig. 11). Men hvad var deres funktion? - Tilhørte de en middelalderbebyggelse eller skal de tilskrives renaissanceslottet? - Spørgsmålet vil først kunne besvares sikkert efter en dendrokronologisk undersøgelse, dvs. en datering ved måling af træets årringe 5). Men indtil dette resultat foreligger, kan vi da prøve at gætte. Der synes at være tre muligheder: Egestolperne kan tillige med sammenbundne grene og kviste, såkaldte faskiner, have været med til at støtte og dræne en skråning, skønt en sådan ikke ses af profilet, men kun i afbildninger af renaissanceslottet. - Stolperne kan også have været brugt ved opførelsen af tårnet som støtte, så soklens kæmpemæssige sten kunne bringes på plads. - Eller have tjent til at forhindre en udskridning af tårnmuren.

Selve voldgraven har ikke nødvendigvis haft en forsvarsmæssig funktion, men kunne tjene til - i forening med murværket - at markere slottets afgrænsning samt afvande området 6), hvad der ikke er ualmindeligt, snarere typisk for renaissancetiden. Samlet kan der siges følgende om voldgraven: Den må have tilhørt renaissanceslottet og kan ikke være identisk med den, som blev påvist ved

Nationalmuseets udgravninger i 1976. Der må være tale om en såkaldt »pyntegrav« eller symbolsk grav. Gennemgår man de forskellige afbildninger af renaissanceslottet, ser man på stort set dem alle, at det er omgivet af en voldgrav. Vores profil viser da også, at voldgraven begynder ca. 2 m fra tårnets vestside. Selve gravens udformning kunne ikke påvises, da den ikke blev gravet til bunds. Genstandene, som fandtes dér, var lertøj, tamdyrekogler, glas og store mængder træ.

Tilbage står bl.a. spørgsmålet om, hvorvidt der, som afbildningen af slottet viser, har eksisteret en skråning fra slottet ned til voldgraven (fig. 12). Udgravningens profil viser klart, at det har der ikke været, og der ses heller ikke, at en tidligere bortgravning eller anden forstyrrelse skulle have fundet sted. Profilet viser til gengæld, at vandet i voldgraven til tider har stået op til selve tårnmuren eller i hvert fald i dens umiddelbare nærhed. For at få et mere nuanceret og klart billede af disse forhold kræves der imidlertid flere udgravninger, lagt vinkelret fra slotsmuren ud i voldgraven.

Vesttårnet

For at frilægge fundamentet og derved få klarhed over tårnets placering blev der lagt flere profiler i og omkring det. De vil blive beskrevet her med henblik på at belyse tårnets opbygning.

Profil B: Viser vestsiden af tårnet (fig. 13). Lag 1, øvre del, bestod af munkesten med dækkende kalkmørtel. - Lag 2 bestod af fundamentsten, tilsyneladende en brudstensmur med berapning. - Lag 3: Ligeledes fundamentsten med gråt, let leret sand og munkestensfragmenter. Heri en stor mængde rester af husgeråd, bl.a. stjertpottfragmenter fra senmiddelalder eller renaissance, - snarest det sidste. - Lag 4: Også fundamentsten, med vandmættet, let leret sand. Nederst under stenene lå en vandretliggende egeplanke, som

Fig. 13. Nedgravning på vestsiden af tårnet. I bunden skimtes en svær ramme af egetræ og ovenpå den et fundament bestående af kampesten.

må have været en del af en ramme, hvorpå soklen har været lagt i dette fugtige terræn. - Profilet afspejler således klart opbygningen af fundamentet: Nederst en ramme, hvorpå er lagt kampesten med og uden kalkmørtel. Herpå er tårnmuren opbygget af munkesten. - Lag 4 kunne tyde på, at man har hævet vandspejlet for at skjule tårnets nederste del. Det støtter formodningen om, at der ikke har eksisteret en skråning fra mur til voldgrav. Den regelmæssighed, som kan iagttages i resten af fundamentets opbygning, tyder på, at det har skullet kunne ses. Inde i tårnet har fundamentet da også et mere skødesløst præg. - Kampestensmuren er på dette sted ca. 2,20 m og munkestensmuren ca. 1,00 m.

Profilet C (fig. 14): Profilet er næsten identisk med profil B. Her ses dog ingen ramme, heller ikke en fundamentgrøft her og i den tværgående profil eller spor efter en skråning.

Profil E: Nordsiden af tårnet (fig. 15). Profilet består af to »lag«, hvor lag 1 svarer til lag 3 i profil B, og lag 2 er murværk med munkestensfragmenter og kampesten i bunden. - Profilet viser et murforbandt, hvori løbere og bindere ikke danner en ensartet skiftegang. Det kunne ligne et munkeforbandt, idet det sjældent er konsekvent udført og derved leder tanken hen på en datering op til ca. 1300-tallet, men præcis datering tillader skiftet ikke. - Mod vest standser skiftet brat og går over i kampe-

Fig. 16. Slotsmuren nord for vesttårnet.

Øverst til venstre:

Fig. 14. Hele vestsiden af tårnet næsten frilagt.

Nederst til venstre:

Fig. 15. Nordsiden af tårnet med den bevarede munkestensmur.

stensfundament, muligvis fordi selve slotsmuren støder op til dette sted. Der kan dog også her være tale om to byggefaser i tårnbyggeriet, et renaissance-tårn bygget direkte oven på middelaldertårnet, hvad der ikke er ualmindeligt. Tårnets murmasse og dets uregelmæssige stilling i fløjen tyder på, at det er et ældre værk, der har ligget under det nye tårn. Bredden på kampestensfundamentet er ligeledes her ca. 2,20 m og munkestensmuren ca. 1,00 m. - Selve slotsmuren blev også fundet nord for tårnmuren (fig. 16). Den ses vinkelret på tårnet og passer fint med de forskellige afbildninger af slottet. Muren, der er stærkt beskadiget og på dette sted kun måler 0,50 m, har to indhak, hvori det ene har en lodretstående egestolpe. Mod øst ved slotsmuren og delvis under den ligger endvidere en svær egeplanke samt få stykker

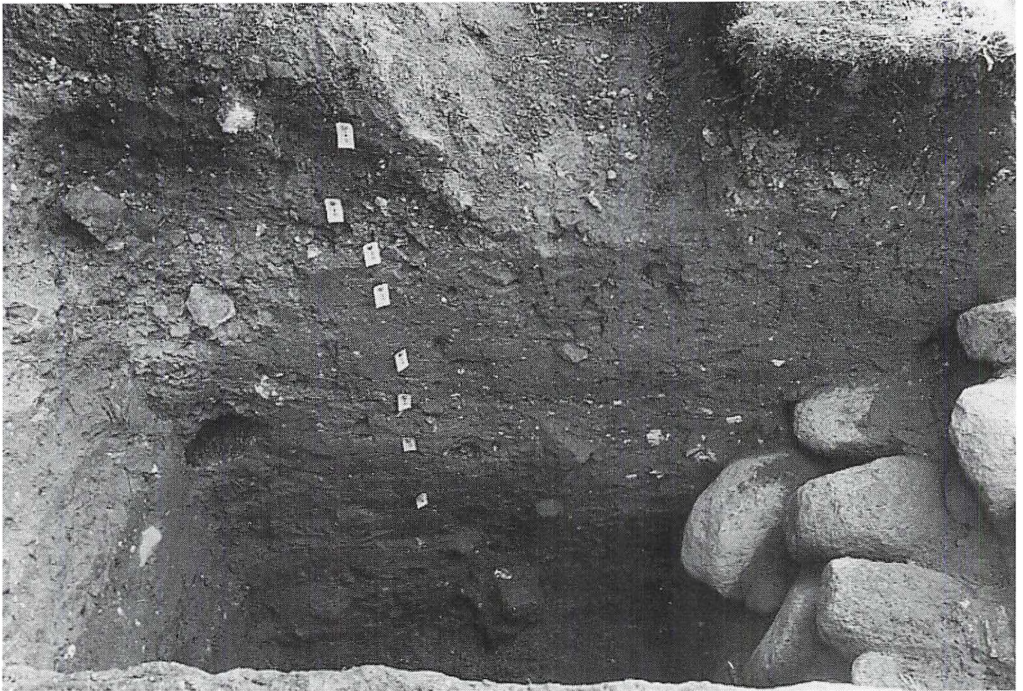

Fig. 17. Lagfølgen inde i vesttårnet.

egetømmer. Længere mod øst, ca. 1,50 m herfra, ligger en lignende egeplanke, men med et rektangulært taphul. På plankens langsider er yderligere stillet en flad egeplanke, støttet af lodretstående egestolper. Der må her være tale om bygningsstømmer, en fodrem ved soklen, hvor indhakkene i murværket viser, hvor de bortrånede vægstolper har stået. Her må være tale om kælderetagen, hvor den høje grundvandstand har bevirket, at dette tømmer er bevaret.

Profil D: Er lagt i tårnet (fig. 17) og viser bl.a. nedbrydningslag fra slottets nedrivning og opfyldningslag, som også kunne iagttages i profilet ved voldgraven. Foruden en skrånstillet egestolpe rummede disse lag en mængde rester af husgeråd blandet med spændende enkeltfund af højst forskellig art. Fundene synes dog at have et ældre præg end dem, der blev gjort

uden for tårnet. Der kan være tale om middelalderlige opfyldningslag og om genstande fra den senmiddelalderlige periode. - Disse opfyldningslag kan dog også være hentet langt fra slottet og behøver derfor ikke at stamme fra en middelalderbygning på stedet. - Endelig viser undersøgelsen, at tårnets gulv må have ligget ca. 80-90 cm nede fra den nuværende tårnkant.

Samlet kan siges følgende: Tårnets bredde, nord-syd, måler 8,50 m; bredden, øst-vest: 6 m. Nuværende højde er 2 m med en murtykkelse på kampestensfundamentet på ca. 1 m. Disse mål stemmer nogenlunde med f.eks. Laurids de Thurahs plan fra 1735.

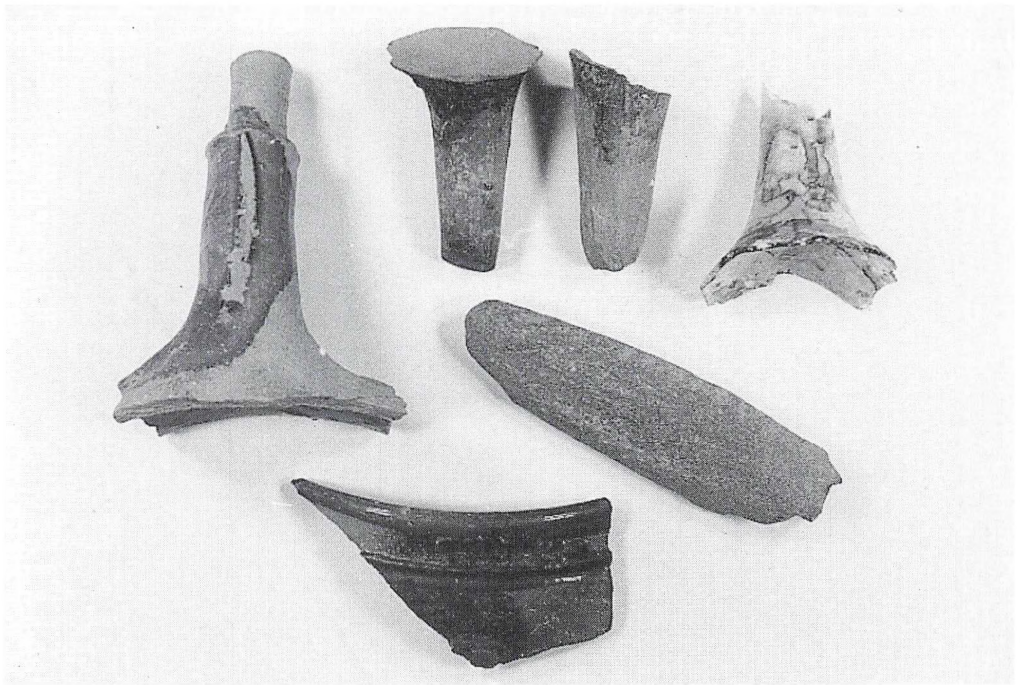

Fig. 18. Udvalg af genstande fra udgravningen. Fragmenter af stertepotter, glas hvæssesten og keramik.

Ser man på det gamle matrikelkort over området, hvor den rekonstruerede grundplan over slottet var indtegnet, får man det indtryk, at tårnruinen skulle være dækket af den nuværende arrestbygning. Som undersøgelsen viste, holdt det ikke stik. Selve tårnet med dets slotsmur skal rykkes ca. 7 m (tårnets bredde) modvest. Hvad angår de andre fløje mod syd og i det hele taget resten af slotsanlægget, er det svært at sige, hvordan de nøjagtigt skal placeres, men antagelig følger de tårnets drejning. Dog, fangetårnet »Fars Hat«, er naturligvis stadigvæk et korrekt udgangspunkt.

Fundmaterialet

Genstandsmaterialet er umådeligt om-

fattende. Det meste stammer fra den store »skraldespand«, som voldgraven og dens omgivelser har udgjort. Trebenede stertepotter er almindelige. Afslåede ben, diverse skår, bl.a. stjerner, udgjorde en stor del af det samlede fundmateriale (fig. 18). Men også andre genstande var at finde: Store mængder rudeglas, gesimsdele, uforarbejdet og forarbejdet træ, f.eks. en træskål; tagsten, de såkaldte »munke og nonner« 7) (fig. 19), hvæssesten, dele af drikkeglas, forskellige jerngenstande samt utallige tamdyreknogeter. - Om fundstoffet kan kort siges, at det for størstepartens vedkommende må tilskrives senmiddelalderen og renaissanceen. Det kan dog ikke udelukkes, at ukarakteristiske genstande

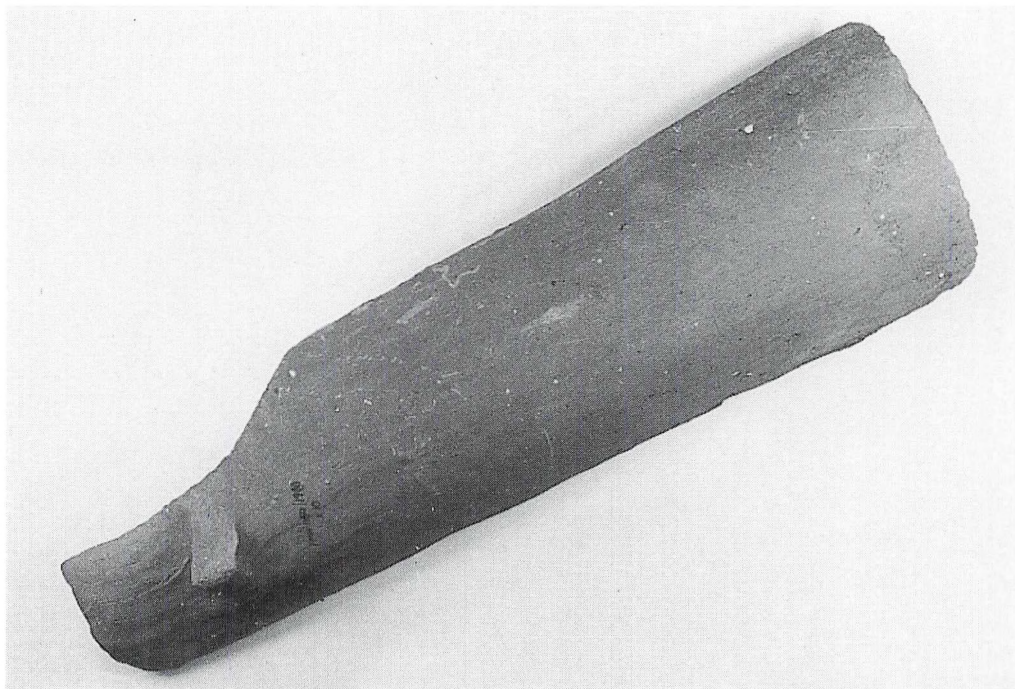

Fig. 19. Tagpotte, såkaldt »munk«.

skal placeres tidligere, men typiske, kendte genstande fra højmiddelalderen - eller før - fandt man ikke. (fig. 20)

KONKLUSION

De arkæologiske undersøgelser af resterne af Nykøbing Slot har naturligvis hver for sig bidraget til at skaffe ny viden om slottet, men spørgsmålet om middelalderslottets grundplan er stadigvæk ubesvaret, for ingen af udgravningerne, heri medregnet 1988-undersøgelsen, har på afgørende måde kunnet bidrage til at løse dette problem.

Udgravningen i 1988 gav dog andre vigtige oplysninger og resultater. Et stort fundmateriale er fremkommet og kan

sammen med en eventuel dendrokronologisk datering bidrage til fortsatte studier af datidens lertøj.

En sammenligning mellem udgravningens resultater og de respektive gengivelser af slottet viser, at man må se med et vist forbehold på disse billeder, når det gælder at slutte til virkeligheden. Bl.a. kunne den ofte afbildede skråning ikke påvises ved undersøgelsen.

Men et positivt resultat gav opmålingen og udgravningen af vesttårnets rester, hvor profilerne viste dets opbygning. Desværre kunne tårnets alder ikke bestemmes med sikkerhed.- Havde stenene f.eks. været genbrugt? Havde der været tale om flere faser i tårnbyggeriet? - Men det lykkedes

dog at finde og undersøge slottets vestre tårnfundament og dertil hørende voldgrav. - Et skridt på vejen til at kunne placere slottets grundplan med større sikkerhed i det nuværende bybillede.

Efterskrift

Efter at udgravningen var endt blev det aftalt med entreprenør og byggemyndighed, at de fremgravede dele af Nykøbing Slot skulle bevares for eftertiden. De projekterede cellegårde skulle bygges på en sådan måde, at ruinerne ikke blev beskadiget, men tværtimod forsegledes under de nye cellegårde. - Ved et beklageligt kommunikationsbrist mellem hoved- og underentreprenør blev en meget smukt bevaret munkestensmur til et kælderrum ved vesttårnet nedbrudt med en tryklufthammer. Denne mur eksisterer således i dag kun på museets tegninger og foto.

En tak til Museet Falsters Minder

Fra museet deltog de ansatte i forskelligt omfang i løsningen af de mangeartede opgaver. Det gælder især nu afdøde museumsforvalter Asger Bonde, der i forlængelse af sin store velvilje ydede en omfattende indsats, som vil blive husket med taknemmelighed.

Hermed en tak til alle for godt samarbejde. Museumsinspektørerne Michael Andersen og Peter Vemming Hansen samt museumsformidler Vivian Etting takkes for råd og vink.

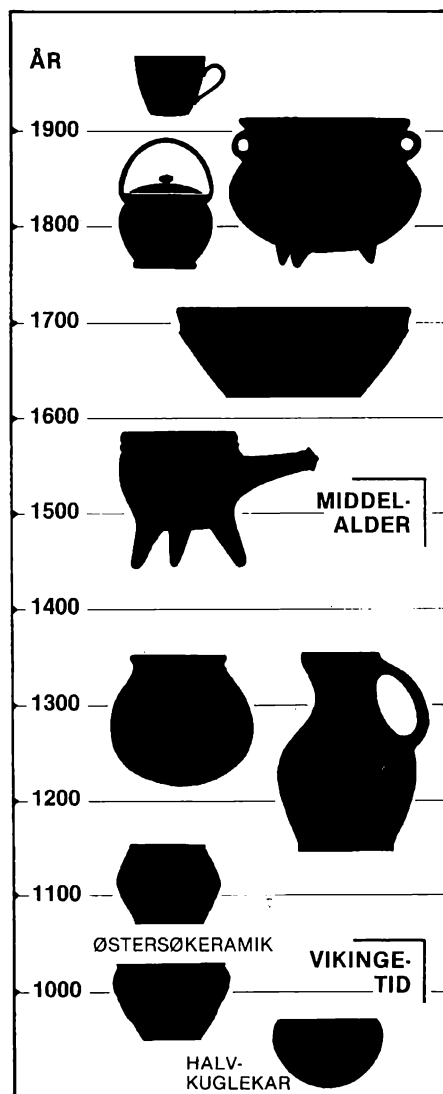

Fig. 20. Tegning: J. Kragelund.

Noter

- 1) Hansen, Marius: Byer. Gyldendals Egnbeskrivelser, bd. 7, p. 262-64. 1972.
- 2) Nielsen, Ingrid: Nykøbing Slot. De jordfaste fortidsminder i byerne på Lolland-Falster. Fredningsstyrelsens Rapport A3, p. 53. 1986.
- 3) Fangetårnet på Kalundborg Slot kaldes ligeledes »Fars Hat«. Jfr. i Gyldendals Egnbeskrivelser, henholdsvis bd. 7, Boyhus, Else-Marie: Lolland-Falsters historie, p. 119, og bd. 9, Jensen, A. Gregers: Byer. p. 300. 1972.
- 4) Undersøgelsen blev finansieret i henhold til §26 i museumsloven. Foruden denne artikels forfatter, der fungerede som udgravningsleder, deltog stud. mag.erne Pernille Foss, Lone Møller, Pernille Nørby og Helle Olsen, alle fra Institut for Forhistorisk og Klassisk Arkæologi ved Københavns Universitet.
- 5) Egestolperne er udtaget til en dendrokronologisk undersøgelse ved Nationalmuseet.
- 6) Der ses ingen stratigrafi, tydelig lagdeling, mellem voldgraven og en eventuel ældre voldgrav.
- 7) »Munk og Nonne« er halvrunde tagsten, der hyppigt anvendtes i middelalderen. De fladere og bredere »nonner« lægges med hulsiden opad tæt ved siden af hinanden, så de på denne måde danner vandledende render ned ad tagfladen. De smallere og mere runde »munke« med knop lægges med hulsiden nedad henover, hvor »nonnerne« støder sammen, og gør således taget tæt.

Litteratur

- Andersen, Michael: Importeret lertøj fra Roskildes middelalder. Historisk årbog fra Roskilde amt 1984-85, p. 125-139. Roskilde 1985.
- Bencard, Mogens og Roesdahl, Else: Dansk middelalderlertøj 1050-1550. Århus 1972.
- Boyhus, Else-Marie: Lolland-Falsters historie, Gyldendals Egnbeskrivelser, bd. 7, p. 118-119. Kbhvn. 1972.
- Hansen, Marius: Byer, p. 262-264 i ovennævnte værk og bd.
- Hertz, Johannes: Skatte du samler, og borge du bygger. Skalk nr. 6. 1965, p. 3-7. Århus 1965.
- Hjelholt, Holger: Falsters Historie. 1.del. Nykøbing F. 1934.
- Jensen, A.Gregers: Byer. Gyldendals Egnbeskrivelser, bd. 9, p. 300. Kbhvn. 1972.
- Liebgott, Niels-Knud: Keramik fra vikingetid og middelalder. Kbhvn. 1978.
- Nielsen, Ingrid: Nykøbing Slot. De jordfaste fortidsminder i byerne på Lolland-Falster. Fredningsstyrelsens rapport A3, p. 53-61. Kbhvn. 1986.
- Nørregaard, Georg: Nykøbing på Falster gennem tiderne. Første del. Nykøbing F. 1977.
- Olsen, Gunnar: Danmarks Historie, bd. 8, p. 370-371. Kbhvn. 1977.
- Scocozza, Benito: Christian IV. Kbhvn. 1987.
- Slettebo, Jørgen: Jagtslot for hertug Hans. Skalk nr. 1. 1960, p. 19-28. Århus 1960.
- Trap, J.P.: Danmark. Maribo amt. Bd. 3, p. 697-699. Kbhvn. 1955.

Theodor Philipsen på Lolland

Af Henrik Hertig

Tidligere rektor Henrik Hertig - af hvem årbogen for 1992 bragte den fine artikel om landskabsmaleren Claus Anton Kølle - beretter her med let ironi om sin »klapjagt« på oplysninger og eventuelle forarbejder i forbindelse med tilblivelsen af et stort og smukt lollandsbillede, malet omkring århundredskiftet af den kendte og skattede Theodor Philipsen, hvis navn i almindelighed ikke forbindes med lollandske motiver.

Maleren Theodor Philipsen (1840-1920) indtager en nøgleposition i den danske billedkunsts historie. Som dyr- og landskabsmaler fortsætter han traditionen fra J. Th. Lundbye og P. C. Skovgaard og rækker den med egen tilgift videre til den følgende generation af fynske »bondemalere«. Som Lundbye kendte og elskede han køer og kalve - før han slog ind på kunstnerbanen havde han taget en landbrugsuddannelse og været forvalter på Hillerødsholm. Det nye, han tilførte det hjemlige landskabsmaleri, tilegnede han sig udenlands, nemlig de franske impressionisters farvesyn og penselføring. Det er derfor rigtigt, at Philipsen på Statens Museum for Kunst - vort nationalgalleri! - deler en hel ovenlyssal med fynboen Peter Hansen.

Midtpunktet på Philipsens væg udgøres af et stort landskabsmaleri med en drift køer på vej frem mod beskueren, i sindig vandring mellem en sivbevokset søbred og en vold med høje langt udludende træer, der står som en hvælving mod den lysende himmel. Efterårsdagens lave sollys falder i striber ind over eng og køer, men træerne bærer endnu løv i mange farver. Det er et monumentalt mesterstykke!

Ved et af mine besøg for et par år siden studsede jeg alligevel og gav mig til at læse etiketten: »Køerne drives hjem langs Maglemærs Vænge« og fandt billedet betegnet med monogram og årstallet 1905. Maglemær? Skulle motivet være hjemme fra Lolland og ikke fra Amager, endsige Saltholm eller de herregårde på Midt-sjælland og Djursland, som Philipsen

ellers er kendt for at have hjemsogt? Nu begyndte der en kunst- og lokalhistorisk klapjagt, som jeg vil prøve at skildre så for så:

1) Stednavnet Maglemær viser sig - til forskel fra de allerfleste stednavne - kun at være knyttet til én eneste lokalitet: den gamle landsby Maglemer mellem Maribo og Knuthenborg. Har Philipsen været her i 1905?

2) I sin bog fra 1912 om vor maler skriver vennen og kunsthistorikeren Karl Madsen, at Philipsen i 1903 rejste »til kysten af Guldborgsund, der frembød motiver i Potters stil«. Potter er 1600-tallets berømte hollandske ko- og landskabsmaler, som Philipsen godt nok beundrede, men 1903 og Guldborgsund?

3) Statens Museum for Kunst oplyser på forespørgsel, at vort maleri i 1970 er deponeret af Davids Samling og henviser i øvrigt til museumsinspektør Finn Terman Frederiksen i Randers, som er ved at udgive en bog om Philipsen. Den travle randrusianer overkommer ikke at besvare to henvendelser om sagen, men da hans bog udkommer med en fyldig værkfortegnelse, har titlen på vort maleri dog fået tilføjelsen »...Maglemer på Lolland«! Altid noget, men ikke nok! Yderligere har værkfortegnelsen en tegning fra 1905 med samme titel som maleriet - det tegner bedre. Da jeg i mellemtiden mener at have lokaliseret maleriets motiv til nordsiden af Maribo Nørresø, mellem Grimstrup og det nuværende stibord, ikke langt fra Maglemer, ville det have interesse at sammenligne det med den tegnede skitse - maleriet selv kan kun være udført hjemme i atelieret. Men desværre - ejermanen, en kendt kunstmuseumsmand, kan ikke på-

tage sig at fremskaffe den fra familiens opmagasinerede bohave.

4) Den nævnte værkfortegnelse anfører ikke en eneste titel, hverken i 1903 eller 1905, der kan henføres til kysten af Guldborgsund eller andetsteds på Lolland-Falster. Det smukke navn er vel så løbet Karl Madsen i pennen som en poetisk reminiscens. Men på den tid skrev venner og familie jo breve - altså til Philipsens korrespondance! Hirschsprungs Samling undersøger beredvilligt sin part af denne, men uden positivt resultat. Så må jeg ind på Det kgl. Bibliotek, hvor jeg i den store mængde breve til og fra Philipsen koncentrerer opmærksomheden om årene 1900-1910. Og her endelig, pling! NKS 4983 4°, brev af 16. november 1905 fra Joakim Skovgaard: »Her gad jeg nok vide, om Du endnu sidder på Låland og fanger røde og gule blade, eller Du er kommet hjem til Kastrup.« (I parentes kan jeg ikke lade være med at anføre en lille til-lægsgevinst, som viser, at Karl Madsen dog kan have hørt noget om Guldborgsund. Et par uger før, d. 1/9 1905, skriver Skovgaard: »Ved Fuglsang er der en lille skov/lund, som hedder Skeiten, om jeg husker ret. Jeg har kun set den fra Fuglsang, men den ligger nydeligt og er vist meget urørt og morsom, lige ud mod havet.« - Det blev altså hverken Skovgaard eller Philipsen, der opdagede Skeiten som motiv - det gjorde som bekendt på næsten samme tid Oluf Hartmann og Olaf Rude).

5) Ved vildtparaden må det konstateres, at udbyttet begrænser sig til at have fundet motivet til en forlængst anerkendt komposition. At det netop er en komposition over et motiv fremgår bl.a. af solens lysstriber, der ikke i den fotografiske virkelighed kunne komme fra nord, selv ikke ved Maribo Nørresø! Men vundet er

Theodor Philipsen: Køerne drives hjem langs Maglemers Vænge. 1905. 126 x 173 cm. (Hans Petersen fot.)

en mester som Theodor Philipsen i rækken af malere, der har haft øje for vor landsdels skønheder, mellem forgængerne Thorald Brendstrup og C.A.Kølle og efterfølgeren Olaf Rude og alle de endnu yngre. Tilbage står så kun ét spørgsmål, som man gerne

gad få besvaret: Hvor har det store maleri befundet sig mellem tilblivelsen i 1905 og udstillingen i 1946? Hverken henvendelser til de nærmest liggende herregårde eller Davids Samling har hidtil givet noget svar på det.

Albuen. Foto: Hans Stiesdal 1966, Nationalmuseets 2. afd.

Lollands Albue

**– fiske(r)leje, udskibningshavn og krigshavn i tiden 1524-1648.
Træk af udviklingen fra fiske- og handelsplads til støttepunkt
under kampen om østersøherredømmet.**

Af cand. mag. Ole Munksgaard.

Al historieskrivning/forskning er principielt altid under revision,- ligeså lokalhistorien. Albuen ved indsejlingen til Nakskov Fjord har i dette århundrede været genstand for stor lokalhistorisk interesse. I et mangefold af artikler omtales stedet som skueplads for et betydningsfuldt sildemarked i højmiddelalderen, som hævdet af historikeren Marius Hansen. - I denne artikel nedtoner forfatteren indledningsvis dette sildemarkeds betydning og lader det få en senere tidsmæssig placering. Artiklen hovedanliggende er imidlertid ud fra grundige kildestudier at påpege nogle hidtil oversete forhold: Albuens funktion som ind- og udskibningshavn for bøndernes skudehandel samt dens betydning som vigtigt militært støttepunkt i Torsstenssonskrigen, herunder også for den danske flådeafdeling, der deltog i det navnkundige søslag ved Kolberger Heide for netop 350 år siden.

Ordet »albue« optræder som geografisk betegnelse flere steder inden for middelalderens danske samfund og tilkendegiver en smal vinkelbøjet tange: Alemböög (frisisk, for den nordlige del af Sild) og Ellenbogen (nedertysk navn for det nuværende Malmø). (1). Desuden kendes navnet i forbindelsen »in den Lalandes Ellenbogen«. (2).

Lollands Albue synes først at være blevet interessant i historisk forskning omkring 1920'erne, hvor C. C. Haugner og museumsinspektør Hugo Matthiesen gav deres bud på, hvilke funktioner Albuen havde haft i middelalderens handels-system. (3).

Nationalmuseets arkæologer under ledelse af arkitekt C. M. Smidt fandt i 1920 ligeledes området interessant, idet de foretog en undersøgelse af nogle bygningsrester og en grav. (4). Resultaterne var dog pauvre.

Med lektor Marius Hansens udgravninger i 1947 og 1949 blev derfor første gang foretaget større arkæologiske undersøgelser, som mandede ud i en artikel: »Ellenbogen - Lollands Albue«. (5). Denne artikel kom fra 1950'erne til at danne præcedens for, hvad der var sandheden om Lollands Albue og gør det nok stadigvæk hos en stor del af lokalbefolkningen og den historiske forskning,

som ukritisk har accepteret Marius Hansens teser: Der har eksisteret et silde-marked på Albuen samtidig med Skåne-markedet - altså fra første halvdel af 1200-tallet - næppe så stort, men sikkert større, end vi aner« - og dermed »en af vore bedst kendte og mest betydningsfulde middelalderlige markedspladser« i datidens Danmark.

At et marked har eksisteret på Albuen er ret sikkert, - men ikke så tidligt og slet ikke af de dimensioner, som Marius Hansen forestillede sig. - Argumentationen for denne revurdering vil fremkomme i en senere artikel, så den vil vi lade ligge her.

I stedet vil vi springe frem til tiden omkring reformationen, hvor kilder både før og efter først omtaler Albuen som fiskerleje og siden som en vigtig udskibningshavn.

Da Christian II's farbroder, hertug Frederik i løbet af 1523-24 indsattes på landets trone, udstedte den nye konge 11. september 1524 sammen med rigsrådet i København et stort privilegium til de nordtyske hansestæder, - formentlig som tak for deres støtte under opgøret med Christian II året før. Interessant i vor sammenhæng er privilegiets pkt. 6., som tilkendegiver, at alle fiskerirettighederne i Skåne også skulle gælde »tho Alborch, Mone, Lalanth-Elbagen und anderen Orden (steder), dar sick de herynk thor tydt hen gyft und will vanghen lathen...«. (6).

Det fremgår altså klart, at der ved Lollands Albue har været sild (»herynk«) og at hanseaterne dvs. først og fremmest de nordtyske stæder har vist interesse i at opnå fiskerirettigheder ved bl.a. Lolland.

Lollands Albue som »fiskerleje« og udskibningshavn

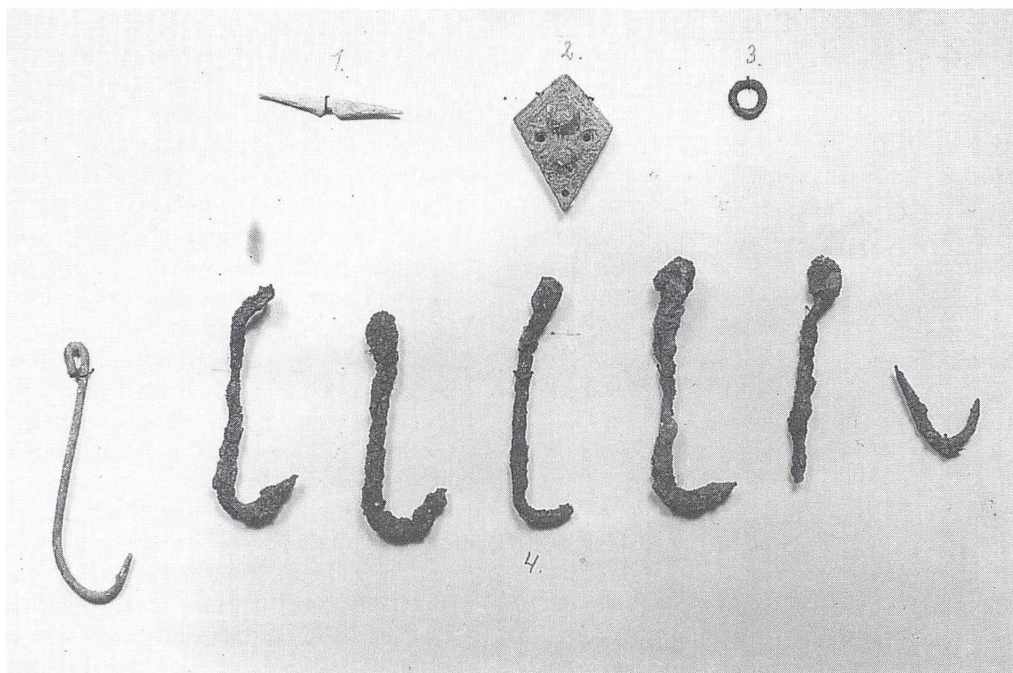
I 1532 optræder Lollands Albue igen i det danske kildemateriale under betegnelsen

»fiskerlejer«, hvilket er af stor betydning for forståelsen af stedets udvikling set i relation til fiskeriet. (7).

I kong Christian I's brev til Nakskov af 30.03. 1455, hvor kongen forbød udenlandske købmænd på Lollands Albue at sælge deres varer alendis og skæppevis og forbeholdt denne handel for købstads-mændene i Nakskov, omtales stedet her som et »fischeleje«. Forskellen mellem betegnelserne »fiskeleje« og »fiskerlejer« er påpeget af Johs. Steenstrup i begyndelsen af dette århundrede og ligeledes anvendt i senere opslagsværker. (8). I sin artikel om fiskerbefolkningens historie gør Steenstrup opmærksom på, at begrebet »fiskeleje« er »noget temporært; det er en Tid og ikke en Bebyggelse«. (9). De permanente fiskerbosættelser ved kysterne, »fiskerlejer«, er derimod en sen foreteelse på dansk område, en foreteelse, som først viser sig i løbet af 1500-tallet. (10).

På baggrund af denne skelnen mellem de to begreber kan man derfor konkludere, at sildemarkedet, som efter alt at dømme har eksisteret på Albuen fra omkring 1450 nu i 1530'erne har skiftet karakter til at være et permanent fiskerleje med en stationær fiskerbefolkning, hvilket også afspejler sig i de følgende års kildemateriale samt kilden fra 1532. Denne kilde er et brev til hærføreren Johan Rantzau på et fiskerleje liggende på Lollands Albue i Vesternæs birk.

I 1541 forlenedes Jørgen Lykke og Peder Oxe med fiskerlejet på Lollands Albue. Begge fik overdraget fiskerlejet og det blev dem samtidig tilladt at nyde al kongelig told og anden rettighed for året 1541 mod at give 1 læst sild, velforvaret med salt og træ og godt købmandsskab, på slottet i København. Desuden forpligtede de sig til at ansætte en tolder, der skulle hjælpe enhver indlænding som udlænding efter gældende lovgivning.

Fiskekroge fundet under udgravningerne, som Marius Hansen foretog med gymnasieelever 1947 og 1949 på Albuen. Krogen yderst tv. er formentlig af nyere dato. Lolland-Falsters Stiftsmuseum.

Hvorlænge denne dobbeltforlening varede er uvis, men 20.02.1555 overtog Peder Oxé under alle omstændigheder Halsted Kloster med »Mabølle, Vesternes, Abbildtorpe, Sørupe og Hovbye Birker«. (11). Men da Peder Oxé på herredagen i Nyborg i juni 1558 anklagedes for mangler i sine regnskaber og misbrug af sine len og derpå forlod landet, modtog Erik Rud året efter et forleningsbrev på bl.a. Halsted Kloster og Vesternæs birk. (12). Lenet blev overtaget på genant, hvilket vil sige, at det på forhånd var opgjort, hvilke midler og naturalier, der måtte anvendes på lenets drift. Denne opgørelse nævnes i brevet,

idet der gøres opmærksom på, at kongen forbeholder sig ret til al told, sise og vrag, som falder i havnene på Lolland og Lollands Albue

I slutningen af 1550'erne, da situationen i den østlige del af Østersøen tilspidsedes i forbindelse med den russiske ekspansive udenrigspolitik over for den ustabile livlandske ordensstat og modsætningerne mellem Frederik II og Sveriges konge, Erik XIV skærpedes, trådte fiskerlejet på Albuen sammen med andre fiskerlejer frem som forsyningsleverandør af torsk til kongen, d.v.s. militæret. For 13.11.1561 udsendte kongen en befaling til Erik Rud

om at købe torsk af fiskerne under Lollands Albue og andre steder i hans len for snarest derefter at bringe dem til København. (13).

Denne befaling til Erik Rud er på mange måder interessant, idet den sandsynligvis giver noget af forklaringen på, at Marius Hansen under udgravningerne på Albuen fandt fiskekroge, som jo ikke var det naturlige fangstredskab til sild. Desuden fremgår det klart af kilden, at der fiskedes ved Albuen hele året igennem, da befalingen er udstedt 13.11, hvilket var udenfor sildefangstperioden/markedsperioden. - Lollands Albue må helt klart være ophørt med at fungere som temporært silde-marked på dette tidspunkt.

Et sidestykke til kilden fra 13.11.1561 er at finde 01.02. 1567 (14), hvor Syv-årskrigen (1563-1570) mod Sverige var ved at nærme sig sit vendepunkt. På denne dato udgik et stort antal befalinger fra Frederik II til landets lensmænd om at sende alle saltede torsk, som fiskerne i de forskellige lokalområder i riget skulle levere til kongen, til Københavns slot og orlogsskibene. En sådan befaling tilsendtes også Erik Rud, der ligeledes opfordredes til desuden at købe 6 læster saltet torsk samt lade 6 læster gryn male. Fiskene skulle Rud skaffe sig hos fiskerne under Lollands Albue og andetsteds i Ravnsborg len

Albuen som udskibningshavn

At Albuen efterhånden i 1500-tallet ikke blot udviklede sig til et fiskerleje, men tillige til en udskibningshavn, er der belæg for i kildematerialet fra de sidste årtier af det 16. århundrede,- således fx. ved hjælp af Frederik II's enke, dronning Sophies kopibøger fra perioden 1588-1617.

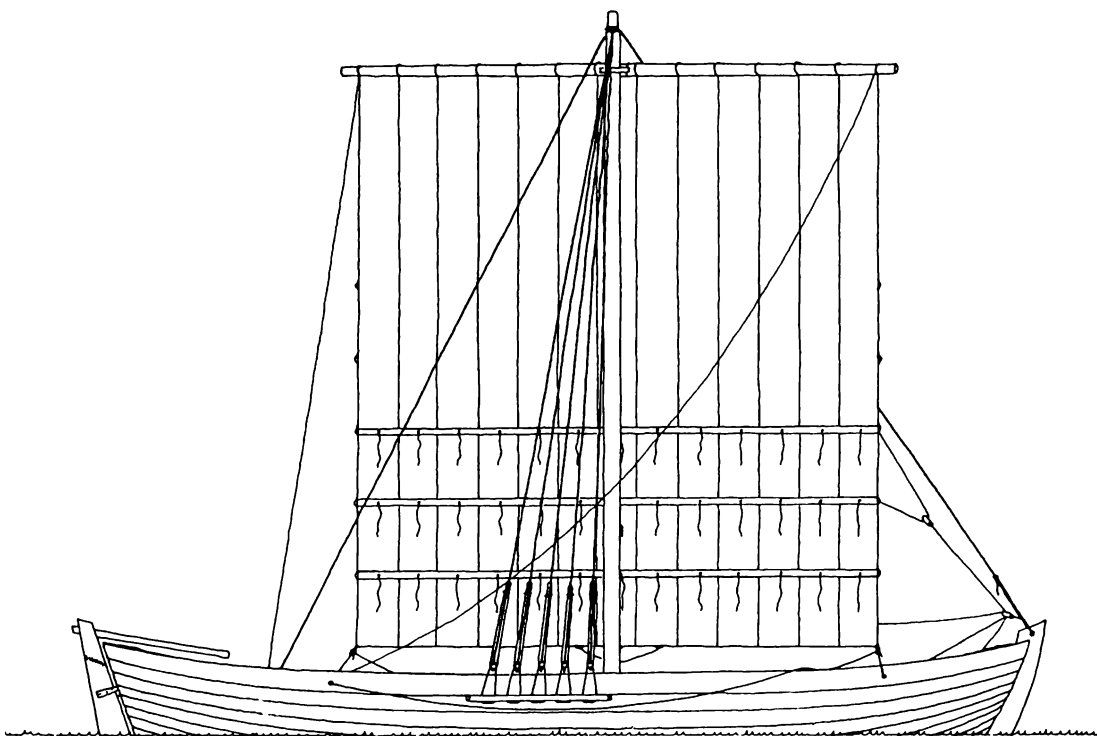
16.08.1595 afsendte således enkedronningen, der havde krongodset på Lolland-Falster tillige med Nykøbing by

og slot som livgeding, et missiv - eller såkaldt »lukket brev« - vedlagt et bønsskrift til hertug Hans den Yngre af Slesvig-Holsten-Sønderborg. Årsagen til denne korrespondance var, at nogle af enkedronningens undersåtter, som havde udskibet nogle heste fra Lollands Albue til Heiligenhafen, på grund af dårligt vejr under transporten var endt i Kiel, hvor de ikke var i stand til at afsætte deres heste. De havde derfor valgt at sælge dem i Lübeck - ukendt med, at de undervejs til Lübeck skulle passere toldstedet ved Plön. Denne uvidenhed bevirkede, at de derefter blev stoppet i Arentzböck og frataget nogle heste.

På baggrund af disse hændelser og den efterforskning, som enkedronningen havde igangsat, bad hun derfor hertug Hans være behjælpelig med at løse undersåtternes trængsler, da disse ikke var opstået som et resultat af ondskab, list eller med overlæg, men snarere af ligefrem enfoldighed og uvidenhed. (15). Om undersåtterne fik en del af deres heste samt erstatning melder korrespondancen intet om, men i et nyt missiv af 22.09.1595 appellerede enkedronningen under alle omstændigheder stærkt til hertugens kristelige medlidenhed, venskabelige godvilje og føjelighed. (16).

Nogle år senere, kort efter århundredskiftet, dukker Albuen igen op i det danske kildemateriale, idet Toldregnskabet 1605-06 for Langeland kan bringe et nyt aspekt ind i beskrivelsen af stedets funktion. Toldregnskabet, der bl.a. kaster lys over den langelandske handel på dette tidspunkt, er interessant for os, da det viderebringer informationer om vareudførslen fra Langelands amt et indblik i, hvem der var toldbetalende i ovennævnte periode.

Med henblik på Vestlolland viser toldregnskaberne, at udførslen har bestået

Den senmiddelalderlige skibstype fra Lolland-Falsters Østersøkyst er dokumenteret ved fundet af Gedesbyskibet (se LF Årbog 1989) og senest ved udgravningen i 1993 af Bredfjedskibet ved Rødby fjord. Rekonstruktionstegning af fragtskude ved Morten Gøthche, Nationalmuseets Skibshistoriske Laboratorium.

af én enkelt varetype: Ved, dvs. brændsel. Dette brændsel er blevet udført af følgende navngivne personer med deres bopæl nævnt i parentes: Knudt Mulle (Knubbeløkke), Hans Lauritsen (Knubbeløkke), Chresten Kog (Albo), Anders Schreder (Knubbeløkke), Daniel Michelsen (Vestenskou), Per Degenn (Vestenskou), Jens Smid (Vestenskou), Knud Lauritsen (Siunskeby), Anders Arrebo (Vestenskou), Peder Madzen (Jordberrig), Hans Jensen (Siunskeby) samt Ipsen (Albo). (16a). I toldregnskabsåret 1605-06 har der altså fra Langeland foregået 13 registrerede transporter til Lollands Sønder Herreds vest-

ligst beliggende landsbyer og fiskeleje, nemlig 5 til Vestenskov, 3 til Knubbeløkke, 2 til henholdsvis Albuen og Sjunkeby samt 1 til Jordbjerg. Alle transporter er som ovenfor vist foretaget af vestlolliker og at Albuen er blevet anvendt som indskibningshavn for alle transporterne, kan der ikke herske tvivl om.

Først i 1617 figurerer Albuen igen i det danske kildemateriale, idet Christian IV sendte et missiv til Jørgen Grubbe indeholdende en klage, som var blevet overbragt ham af Rasmus Persen og Jep Hansen fra Lang (Langø). (17). På vegne af menige bønder i Vestenskov, Tillitze og

Dannemare sogne havde de to mænd opsøgt kongen for at klage over, at tolderen i Vesternæs, Hans Matsen, under hvem Albuen sorterede, gennem to års tid havde oppebåret 9 mark i told af hver læst gods, som de havde udskibet i denne havn, skønt de aldrig tidligere havde svaret mere end 6 mark. Resultatet af denne klage blev, at kongen bad Jørgen Grubbe om at undersøge sagen og indsende en erklæring herom.

Det synes hermed klargjort, at Albuen fra slutningen af 16. århundrede er både indskibnings- og udskibningshavn for bønderne fra den sydlige del af Sønder herred, idet disse ikke har valgt at anvende Nakskov, som på grund af datidens geografiske omstændigheder krævede passage af flere vadesteder end vejen til Albuen.

Albuen under Christian IV's senere regeringstid

Når ovenstående overskrift er valgt, hænger det sammen med, at hovedparten af det kildemateriale, som repræsenterer Lollands Albue i perioden 1628-48, hvor kongen afgår ved døden, kan rubriceres under en fællesnævner: Albuen, som en del af Christian IV's udenrigspolitiske krigsførelse. (18).

Det karakteristiske for årene forud for denne periodes begyndelse var det voksende modsætningsforhold mellem kongen og den svenske konge, Gustav Adolf II, samt Christian IV's tragiske engagement i 30-årskrigen resulterende i det forsmædelige nederlag for kongen ved Lutter am Barenberg i 1626; et nederlag som fik store økonomiske konsekvenser for riget samt betød, at kongens planer om et dominium maris baltici (østersøherredømme) måtte skrinlægges. Efter nederlaget havde kongens tropper måttet flygte til Holsten tæt forfulgt af Wallensteins soldater og på trods af forsøget på at etablere militær

modstand ved Elben, fejedes al modstand til side, således at de kejserlige tropper i løbet af sommeren 1627 besatte hele den jyske halvø samt Mecklenburg og dele af Pommern. Men faren var ikke drevet over ved disse erobringer, da det var Wallensteins intention at fortsætte krigsførelsen til de danske øer.

På ovennævnte baggrund er det, at man skal forstå de to kilder fra 05.03. og 10.03. 1628, som omhandler Albuen og inddrager lokaliteten i landets daværende udenrigspolitiske problemstillinger. (19).

I forsøget på at hindre skibsfarten på de havne i Pommern og Mecklenburg, der var blevet besat af Wallenstein, lod kongen en del af sin flåde samle i Østersøen, samtidig med at han tog ophold i Nakskov. Derfra stak kongen til søs i marts måned for at bemægtige sig Fehmarn, da øens besidder, ærkebiskop af Bremen Johann Frederik, havde svigtet kongens sag.

I en ordinans for admiral Henrik Vind til Klarupgård, der allerede befandt sig med en del af flåden omkring Fehmarn, meddelte kongen sine strategiske og taktiske overvejelser i forbindelse med erobringen af øen.(20). Efter at dele af flåden havde samlet sig ved Rødby den 10.03. skulle den begive sig til Fehmarnsund, hvor så orlogsfartøjerne »Hummeren«, »Havhesten« og »Nassov« samt alle de skuder og skibe, som lå ved Albuen skulle støde til, for derefter at iværksætte landgangen. Inden dette blev en realitet udstedte kongen en kontraordre fra Nakskov 09.03., idet de skibe, som skulle samles ved Rødby for at tage soldater og ammunition om bord, beordredes til at sætte soldaterne i land igen. Soldaterne skulle derimod marchere til Nakskov for senere sammen med tropperne dér at blive indskibet på Albuen, når vejret tillod det. Samtidig skulle skibene ved Rødby sætte kursen mod Albuen for senere at kunne indskibe

alle soldaterne samlet og tillige foretage proviantering. Desuden meddeler kontraordren, at de soldater, som skulle have været indskibet ved Tårs Færge, skulle indkvarteres omkring i landsbyerne indtil vejrliget forandrede sig. (21).

Dagen efter 10.03 udstedte kongen et missiv til Laurits Grubbe om ufortrødent at begive sig til Sønder herred for der sammen med Borqvard Rud til Sæbygård, tilforordnet krigskommissarius, at hjælpe til ved indkvarteringen af soldaterne på Albuen. Dette ophold synes at have varet til 17.03., hvor kongen nu er at finde om bord på »Hummeren«, som senest 23.03. er anløbet Fehmarn. (22).

Årsagerne til, at angrebet blev udskudt, synes, ifølge materialet, at være dårligt vejr, hvilket derfor afstedkom kongens ordre om at søge ly ved Albuen. Dette reaktionsmønster passer meget godt med tidligere tiders kildemateriale fra Erik af Pommerns tid, således at der ikke kan herske tvivl om stedets egnethed som nødhavn samt om dets betydning for søkrigsførelsen i Østersøen. Sidstnævnte tanke afspejler sig også i to kilder fra henholdsvis 17.11. og 19.12.1628.

17.11. havde angsten for Wallensteins tropper, der var placeret i de nordtyske havne, endnu ikke sluppet kongen. I en instruks til admiral Henrik Vind på togt i Østersøen beordredes denne til at sejle til Lolland og dér afvente nogle af kongens skibe, da kongen selv var kommet under vejr med, at fjenden foretog skibsudrustninger mod hans lande. Når skibene var samlet ved »Nakskov Albue« skulle de straks begive sig til Østersøen for specielt at rekognoscere ved den mecklenburgske kyst omkring byerne Rostock, Wismar og Neustadt. (23).

Mellem kilden fra 17.11. og 19.12. sluttedes der overenskomst mellem Christian IV og kejsermagten om af-

holdelse af fredsforhandlinger i Lübeck i begyndelsen af januar 1629. Enigheden om at afholde fredsforhandlinger fik dog ikke kongen til at slække på marinens beredskab, for i kilden 19.12., som er et missiv til admiral Henrik Vind, bekendtgjorde kongen, at en række navngivne orlogsfartøjer skulle blive liggende vinteren over ud for Nakskov Albue. Admiralen skulle lade skibene holde søen så længe, det var muligt og siden lade dem komme i søen ved forårstid, så snart vandet var åbent. Krigskommissarierne på Lolland og Falster fik desuden befaling til at skaffe proviant til skibene, således at området kunne skånes en del for indkvarteringer. Indkvarteringsperioden blev bl.a. anvendt til istandsættelse af nogle af skibene. (24).

Fredsforhandlingerne mellem kejsermagten og Christian IV afsluttedes 12.05. 1629, ved at kongen måtte afstå fra enhver fremtidig indblanding i Det Tyske Riges forhold samt give afkald på de nordtyske stifter, som havde spillet en betydelig rolle i de foregående års udenrigspolitik. Kongens ønskede rollen som Østersøens behersker og primus motor i kampen mod katolicismen gled fra dette tidspunkt ham af hænde til fordel for Gustav Adolf, som efter opnåelsen af en gunstig våbenhvile med Polen i efteråret 1629 kunne koncentrere sig om kampen mod kejseren og gennemførelsen af sin ekspansive udenrigspolitik langs Østersøens sydlige kyster. Denne ændring af magtbalanceforholdet mellem Danmark og Sverige førte til overvejelser hos kongen om at føre krig mod svenskerne, men rigsrådet, der igennem det meste af kongens regeringsperiode ikke havde forståelse for hans strategiske planer (25)., forhindrede dette, da det ikke ønskede at provokere et, set med rigsrådets øjne, betydeligt stærkere Sverige. Denne holdning forhindrede dog

ikke kongen i ved enhver lejlighed at forsøge at chikanere den svenske krigsførelse, idet et stærkt Sverige i Nordtyskland ville være ensbetydende med et efterhånden indkredset Danmark.

Som et resultat af denne situation er det, at man skal se kilden af 27.11.1630, hvori kongen udstedte en instruks til Peder Galt med henblik på hans rejse til Østersøen. Galt skulle nemlig, så snart vinden fjede sig, forlade København med nogle af kongens skibe og sætte kursen mod Nakskov Albue. Ved ankomsten dertil skulle han som admiral gå om bord på »Havhesten« og afvente nærmere befaling. Den har han efter alt at dømme fået ganske hurtigt, for den samme dag udstedte kongen på Frederiksborg slot søpas for Galt og »Havhesten«. (26).

En del af flåden må være blevet stationeret ved Albuen, for 29.12.1630 udgik der igen brev fra Frederiksborg; denne gang til Palle Rosenkrantz og Laurits Grubbe på henholdsvis Krenkerup og Halsted Kloster. Kongen bad dem om at lade de skibsfolk, som lå ved »Aalbogen«, indkvartere i købstæderne på Lolland. Som kompensation for disse udgifter skulle købstædernes borgerleje penge afkortes. (27).

Sidstnævnte kilde samt kilden af 19.12.1628 viser begge, at der om vinteren har været maritime aktiviteter på og ved Albuen med to års mellemrum samt stedets vigtighed for dansk Østersøpolitik.

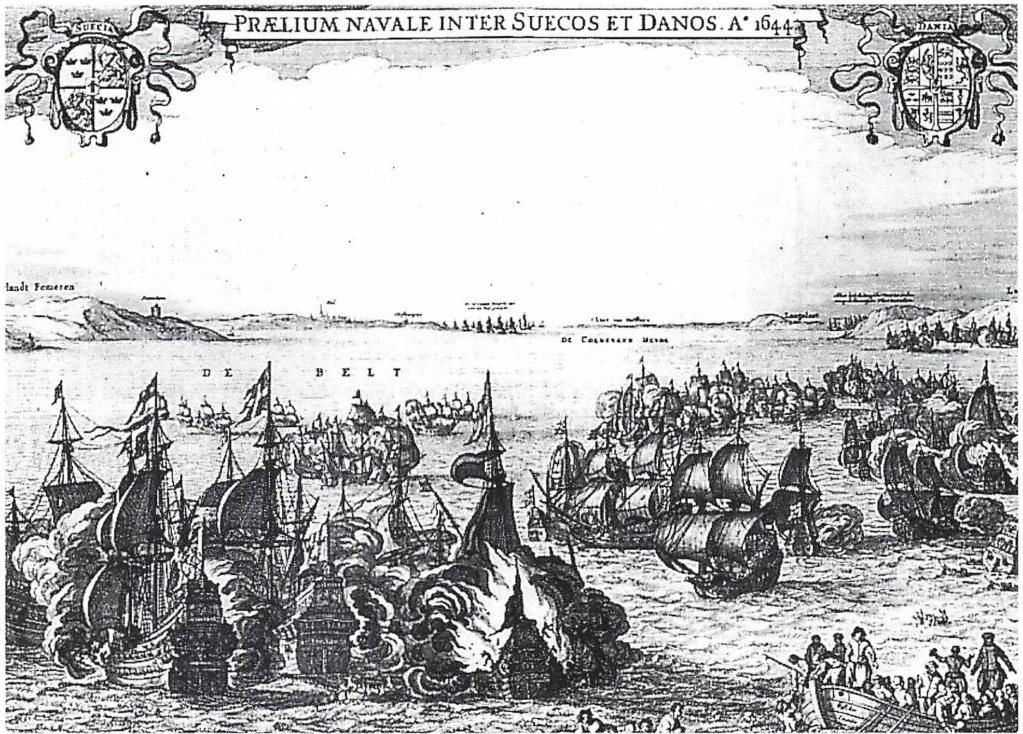
I kildematerialet for perioden frem til Torstensson-krigen 1643-45 dukker Albuen kun op én gang. I denne forbindelse har lokaliteten intet med udenrigspolitik at gøre men derimod med handelspolitik. Siden midten af 1400-tallet og købstædernes vækst og det hermed forbundne opsving i handelen havde der hersket uoverensstemmelser mellem købstædernes købmænd/borgere og bønderne om

rettighederne til handel med varer samt afviklingen af disse handel.

31.05.1634 måtte kongen i en forordning, et såkaldt »åbent brev« gribe ind på Lolland og Falster for at bilægge stridighederne om borgernes køb af varer og bøndernes sejlads og anden ud- og opskibning i området. I punkt 5. i dette åbne brev slog kongen fast, at ind- og udskibning udover købstadshavnene kun måtte finde sted fra en række navngivne havne deriblandt Alboe Havn i Sønder herred. (28). Kilden synes at være en pendant til Frederik II's forordning af 22.08.1585, hvor samme problematik diskuteredes, men viser desuden, at bønderne i Sønder herred stadigvæk anvendte stedet til bl.a. udskibning af landbrugsprodukter til hovedsagelig det nordtyske område - den såkaldte skudehandel.

Kolberger Heide

Mod slutningen af Christian IV's regeringstid, i perioden 1644-46, dukker Albuen op ikke mindre end 18 gange i det trykte kildemateriale, hvilket hovedsagelig skal ses i relation til udenrigspolitiske hændelser. Under Torstenssons kommando havde svenske tropper i december 1643 og januar 1644 besat hele Jylland og hen på sommeren syntes det endegyldige søslag om magten i Østersøen at skulle stå ved Kolberger Heide, hvor de to nationers flåder tørnede sammen 01.07.1644. Dette slag skabte dog ingen afgørelse, men det lykkedes den danske admiral Peder Galt at indespærre den svenske flåde ved Christianspris. Men om aftenen 01.08. lykkedes det den svenske flåde at undslippe, hvilket bl.a. betød, at kongen mod rigsrådets ønsker henrettede Galt en måned senere. Frustreret over dette nederlag forsøgte kongen at mobilisere de sidste kræfter ved at udstede et stort antal breve og befalinger til sine orlogsfartøjer og lensmænd i riget.

Samtidigt stik af søslaget 13. oktober 1644, hvorunder Pros Munds eskadre på 17 skibe blev tilintetgjort af den svensk/hollandske flåde på 44 skibe. Nederlaget afsluttede Danmarks dominans i Østersøen for al eftertid.

Søkrigens videre forløb

Dette skete bl.a. til Hans Lindenow, Mogens Kaas og Wentzel Rotkirch, idet det var kommet kongen for øre, at en svensk-hollandsk flåde fra Anholt havde sat kursen mod Storebælt. De førnævnte lensmænd i dette område beordredes derfor til med stor flid at forhøre sig om denne flådes bevægelser og straks sende bud om det til Lollands Albue, hvor kongen lå med sin flåde. (29). Få dage senere udstedte kongen endnu en befaling fra »Trefoldigheden«, som på dette tidspunkt nu lå under Møn. Kongens tilsyns-

mand på Bremerholm, Erik Ottsen til Watnø, skulle aflevere to eskadroner, som var underlagt ham og derefter sørge for, at disse samt en del af flåden begav sig til Albuen, hvor tre skibe skulle efterlades, medens den resterende del skulle rekognoscere i området syd for med henblik på at finde frem til den svensk-hollandske flåde under Louis de Geer. (30).

Louis de Geer gik derimod som ventet ikke ned gennem Storebælt men valgte Øresund, som passeredes uden nævneværdig modstand. I Østersøen forenedes man med den del af den svenske flåde,

som var undsluppet ved Christianspris. Denne taktiske manøvre synes først at være gået op for kongen 08.10., idet han på denne dato, i Burløf præstegård i Skåne, afsendte et missive, »lukket brev«, til admiral Pros Mund, der krydsede i Østersøen. Admiralen blev straks bedt om at forhindre Louis de Geer i at passere Øresund men skulle samtidig efterlade 4 skibe i Østersøen med henblik på at krydse mellem Lolland, Falster og Wismar, da svenskerne havde flådestyrker i denne havn. Denne opgave skulle fortsætte indtil vinteren forhindrede dem i at holde søen, hvorefter de skulle søge til Albuen for overvintring. (31).

Pros Mund led 13.10. med sin eskadre et knusende nederlag til Louis de Geer og omkom selv i slaget, som fandt sted mellem Lolland og Fehmarn.

I begyndelsen af 1645 indledtes fredsforhandlinger i Brömsebro mellem Danmark og Sverige, men disse forhandlinger betød ingenlunde, at nationerne slækkede på de militære foranstaltninger. Aktiviteten på Lolland var stor. Ikke mindst synes kongens søn, den »udvalgte« prins Christian, at have udfoldet et stort stykke arbejde i det område, som han overtog efter sin farmor, enkedronning Sophie.(32). Fra Nykøbing slot udgik der således 04.02. 1645. ordre til oberst Christoffer Stensen, som havde tropper stationeret på Albuen, om at lade en unavngiven kaptajn overtage den post ved Albuen, som hidtil havde været besat med oberstensfolk. (33).

To dage senere udgik der ordre til skibskaptajn d.v.s. admiral Peder Lützen om at søge til Albuen i stedet for »at tentere« ved Fehmarn, idet prinsen havde sikker efterretning om, at øen var besat af 600 svenskere, som havde bygget skanser på de steder, hvor det var muligt at foretage landgang. Det ville derfor ifølge prinsens befaling være klogest at opholde sig ved

Albuen to eller højst tre dage for med dette sted som udgangspunkt at sende skibe på rekognoscering i Østersøen. Når denne var tilendebragt skulle Lützen så enten drage mod Fehmarnsund eller sættekursen mod Sønderborg. (34).

Kort tid efter 14.02. synes prinsen at føle sig truet på sine lande, idet han bad rigens marsk tilsende sig 4 orlogsfartøjer. Prinsen var nemlig blevet underrettet om, at den svenske flåde ved Wismar havde til hensigt at rette et angreb mod hans område. For at forebygge et sådant angreb rekvirerede han fartøjerne, som ikke måtte stikke for dybt. Det ene skulle placeres mellem Tårs Færge og Albuen, medens de øvrige skulle drage til henholdsvis Grønsund, Guldborgsund og Gedser, hvilket kunne tyde på at de skulle indgå i forsvaret af købstæderne.(35). Dette ønske modtog prinsen hurtigt et afslag på fra rigens marsk, da de skibe, som han havde ytret ønske om at modtage, ikke var disponible. Prinsen sendte derfor et missiv til kansler Reventlow, hvori han anmodede ham om at ansøge kongen om at blive tildelt et par »velbesejlede« galejer, og hvis de ikke kunne skaffes, da ligeså mange borgerskibe. (36).

At den militære situation må have været prekær i disse måneder vidner et memorial til krigskommissarierne på Lolland og Falster om. 01.03, altså kort tid efter ansøgningen om skibene, bad prinsen krigskommissarierne om, på et møde i Nakskov, over for den forsamlede adel at fremsætte tanker om, hvordan befæstningen af byen og af skansen for Albuen snarest og i største hast kunne fuldføres, da kongen fandt det nødvendigt og ligeledes var utilfreds med, at dette ikke var fuldført. (37).

Disse oplysninger er interessante, da de klart tilkendegiver, at der på Albuen har eksisteret fæstningsværker, værker, som

kongelig ingeniør og kaptajn Hans Jacobsen Skørt fik ordre på at få udstukket 02.03.1645. (38).

Dagen før ankom skibet »Samsing Galej« til Albuen som et resultat af prinsens ordrer til kansler Reventlow. Skibet skulle placeres i Nakskov fjords udmunding og kun ændre position, såfremt vejret tvang den ind i læ ved Engelborgvig (Slotø). (39). Samme dag, 01.03., afsendte prinsen under sit ophold i Nakskov ligeledes en ordre til skipperen på »Den hollandske Bøsse«, som var blevet sendt til Albuen af kongen med stykker (kanoner) og ammunition. Da han mente, at kanonerne og ammunitionen ikke kunne losses ved Albuen, blev skipperen bedt om at anløbe Nakskov og der afvente nærmere ordre. (40).

»Samsing Galej« forlod dog ret hurtigt Albuen med kurs mod Fyn for senere at ankomme til København, hvor den under rekognoscering blev taget uden modstand. (41). Dette fik samme dag, 13.07., prinsen til afsende en ordre til kaptajnerne Verner Thorborg på »Hjorten« ud for Albuen, Rasmus Hansen på »Ørnen« ud for Hestehovedet og Christoffer Høyer på »St. Peder« ud for Guldborg om at tage sig vel i vare både nat og dag. (42). Dette synes at være tilfældet for Verner Thorborgs vedkommende, for 29.07. fremsendte prinsen en ordonnans til tolder Niels Nielsen i Nakskov om at skaffe proviant til »Hjorten«, der endnu lå ved Albuen. (43). Der blev den liggende frem til slutningen af september, for 23.08. modtog Thorborg en ordre fra prinsen om, at afholde sig fra alle fjendtligheder mod svenskerne - et resultat af freden i Brömsebro 13.08.1645. (44).

I 1646 agtede prinsen sig på en rejse til Flensborg og for at kunne ankomme her standsmæssigt, besluttede han sig til at afsende 27 hoftjenere til byen via Albuen.

Men da han pludselig mente, at vinden kunne forhindre tjenerne i at være i Flensborg til den berammede tid, hvor prisen ville møde op, besluttede han sig til, at rejsen skulle foretages til lands, af hvilken grund han derfor bad kongens lensmænd, borgmestre, skrivere, fogeder etc. om at være behjælpelig med 28(!) vogne og gode heste, så tjenerne kunne komme velbefordret af sted. (45).

Albuen var altså stadig en mulighed som udgangspunkt for transport, hvilket missivet fra Christian IV til Jobst Frederik von Pappenheim af 24.08.1646 også er et vidne om. (46). Da der ifølge kongen fandtes adskillige havne på Lolland, hvorfra der kunne udskibes allehånde varer, så der ofte skete kronen forringelser i dens toldrettigheder, anmodede han Pappenheim om kun at tillade udskibning i Albue havn i Sønder herred og Tårs i Nørre herred. De andre havne blev hermed kasseret som lovlige.

Afsluttende konklusion

I denne artikel, som vil blive fulgt op af endnu én om Albuen omhandlende perioden fra 1200-tallet og frem til denne artikels begyndelsestidspunkt omkring 1520erne, har det været min hensigt at fremkomme med en første korrektion og et kildemæssigt underbygget supplement til tidligere lokalhistoriske artikler om Albuen. Dette gælder først og fremmest C. C. Haugners og Marius Hansens arbejder, der gennem flere årtier er blevet opfattet som relativt sikker historisk viden, som man kan bygge på. En gennemgang af de foreliggende historiske kilder vil vise, at Haugners og Hansens påstande om, at der fandtes et stort sildemarked på Albuen fra højmiddelalderen og frem til 1600-tallet, ikke holder stik, idet der ikke kan herske nogen tvivl om, at Albuen fra reformationstiden og frem til 1648 har fungeret

som et permanent fiskerleje, hvorfra bønderne i Sønder Herred samt fiskerne på Albuen har drevet bonde- og skudehandel. For med udgangspunkt i Steenstrups skelnen mellem begreberne »fiskeleje« og »fiskerlejer« må et eventuelt middelalderligt sildemarked på Albuen have udviklet sig til et permanent, stationært helårsbeboet fiskerleje senest i 1532. Med udgangspunkt i dette fiskerleje har bønder og fiskere i Sønder Herred derfor anvendt stedet som ud- og indskibningshavn, da stedet på grund af de geografiske omstændigheder var mere velegnet og lettilgængelig end købstaden Nakskov. Denne funktion synes Albuen at have haft til sluttidspunktet for denne undersøgelse: 1648.

Desuden er det værd at bemærke, at Albuen under de urolige årtier i 1600-tallets første halvdel har kunnet anvendes som en væsentlig del af kongemagtens militære krigsførelse, hvilket Haugner, der har beskrevet Albuen i 1600-tallet slet ikke har haft øje for. Albuens betydning for Christian IV's udenrigspolitik skulle hermed være introduceret; en funktion, som stedet allerede havde i senmiddelalderen, og som jeg - som nævnt i indledningen - vil vende tilbage til i den kommende artikel, hvor der vil blive foretaget en kildekritisk gennemgang af Haugners og Hansens synspunkter om Albuen mundende ud i et nyt og ændret syn på samme.

Kilder:

1. C. Nyrop: Danmarks Gilder og Lavsskraaer fra Middelalderen I-II. 1329: 17.06. nr. 85. (1895-1904).
2. Codex Diplomaticus Lubecensis. I Abt. 5 Theil. 20.07 - 04.08. 1416.(1877). (Herefter forkortet CDL).
3. C.C.Haugner: Lolland IV. s. 400-404. (1924). (Herefter forkortet Haugner I.)
H. Matthiesen: Middelalderlige Byer. s.142-144.(1927).
4. Vestlollands Avis. 17.04. 1920.
5. M. Hansen: Ellenbogen - Lollands Albue. i Handels- og Søfartsmuseets årbog 1953. (Herefter forkortet Hansen).
6. Hanserescesse III.8. nr. 830. pkt.6.(1910).
7. K. Erslev og W. Møllerup (udg): Kong Frederiks Is danske Registranter. s. 414.- (1879.).
8. J. Steenstrup: Nogle Træk af Fiskerbefolkningens Historie. H.T. 7. rk. VI.(1905-06.). Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. Se fiskeläge.(1956-78.). (Herefter forkortet KLNLM.)
9. Steenstrup H.T. 7. rk. VI. s. 147.(1905-06.).
10. KLNLM. Se fiskeläge.
11. C.F. Bricka m.fl.:Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold. I Uddrag 1551-[1646]. 20.02. 1555.(1885-[1987]). (Herefter forkortet Kanc.Brevb.).
12. ibidem. 08.09. 1559.
13. ibidem. 13.11. 1561.
14. ibidem. 01.02. 1567.
15. Svend Thomsen (udg): Frederik IIs Enke Dronning Sophie Kopibøger 1588-1617. 16.08. 1595.(1937.).
16. ibidem. 22.09. 1595. 16a. Langelands Toldregnskab 1605-06.toldregnskab reg.-108B Rigsarkivet, samt Berg,Bender Jørgensen og Mortensen: Sandhagen.Et langelandsk fiskerleje fra renaissanceen. (1981) s.175.
17. Kanc. Brevb. 23.03. 1617.
18. Baggrundsstof til Chr. IVs senere regeringsår: H. Gamrath og E. Ladewig Petersen: Danmarks Historie II.2.(u.å.) samt Svend Ellehøj i Politikens Danmarks Historie bd. 7. 1596-1660.(1964.).
19. Kanc. Brevb. 05.03. 1628, 10.03. 1628.
20. ibidem. 05.03. 1628.
21. ibidem. 09.03. 1628.
22. ibidem. 23.03. 1628.
23. ibidem. 17.11. 1628.
24. ibidem. 19.12. 1628.
25. Hele denne problematik er dybdegående behandlet af Leo Tandrup: Mod triumf eller tragedie I-II.(1979).
26. Kanc. Brevb. 27.11. 1630.
27. ibidem. 29.12. 1630.
28. ibidem. 31.05. 1634.
29. ibidem. 02.08. 1644.
30. ibidem. 09.08. 1644.
31. ibidem. 08.10. 1644.
32. E. Marquard (udg): Prins Christian (V)s Breve I-II (1952-56.).
33. ibidem. 04.02. 1645.
34. ibidem. 06.02. 1645.
35. ibidem. 14.02. 1645.
36. ibidem. 22.02. 1645.
37. ibidem. 01.03. 1645.
38. ibidem. 02.03. 1645.
39. ibidem. 01.03. 1645.
40. ibidem. 01.03. 1645.
41. ibidem. 06.03, 13.07. 1645.
42. ibidem. 13.07. 1645.
43. ibidem. 29.07. 1645.
44. ibidem. 23.08. 1645.
45. ibidem. 28.05. 1646.
46. Kanc. Brevb. 24.08. 1646.

Da Nakskov gik i spidsen

Om skole og sundhedsreformer i Nakskov 1907 til 1920

Af stipendiat cand. mag. Søren Kolstrup

De dybe sociale skel, som fremtrådte meget markant i det danske samfund ved dette århundredes begyndelse, er i dag mindre synlige bl.a. på grund af en bred politisk tilslutning til velfærdstanken.

Blandt de forkæmpere, der tidligt formåede at omsætte denne tanke til praktiske resultater, var Nakskovs dynamiske borgmester Sofus Bresemann 1913-28.

Under devisen: lige muligheder for alle, men ikke ensartethed banedes vejen for velfærdsvisionens videre udbredelse ved en række gennemgribende reformer inden for Nakskovs skolevæsen.

Stipendiat Søren Kolstrup beretter efter indgående studier i efterfølgende artikel om forudsætningerne og kampen for reformerne og deres gennemførelse i »etatsrådets by«.

Sofus Bresemann

I januar 1922 gav skolelægen i Nakskov Axel Larsen en yderst markant vurdering af de skolepolitiske og børnepolitiske sejre, der var blevet vundet i kommunen gennem de sidste 15 år:

“Intetsteds i landet er interessen for børneforsorgen større end i Nakskov. Når det drejer sig om børnene, lige fra det spæde barn til den unge mand eller pige i 16-17 års alderen, gælder ingen politiske hensyn, men da er alle- med borgmester Bresemann, hvis hjerte børnene i særlig grad har, i spidsen- enige om, at for børnene er, så vidt pengene strækker til, det bedste ikke for godt... Alle byens skoler er nyopførte og indrettede efter alle hygiejnens fordringer....”. 1)

Vi skal i det følgende overveje, om Axel Larsens store ord var grebet ud af luften, eller om Nakskov vitterlig var et laboratorium for reformer til gavn for de yngste borgere. Lad os i første omgang vende blikket mod de vundne reformer, deres karakter og betydning for til sidst at drøfte, hvilke samfundskræfter, der stod bag reformerne.

Den fælles skole

I 1903 havde Danmark fået en ny skolereform, hvor der - formelt set! - blev givet alle samfundets borgere i byerne lige mulighed for at gennemgå et sammenhængende skoleforløb spændende over 5 år i folkeskolen, efterfulgt af en 4 årig mellemskole, der sluttelig kunne suppleres

med et år i realklassen eller det 3 årige gymnasium. Man kunne altså i princippet gennemgå et skoleforløb uden ophold fra første klasse til studentereksamen uden brug af ekstraundervisning. 2)

Om en reel lighed for alle var der dog slet ikke tale. Skellet mellem borgerskolerne, der krævede skolepenge for en udvidet undervisning, og almindelige, vederlagsfrie byskoler med færre undervisningstimer og høje klassekvotienter, eksisterede fortsat. I nogle byer var brugerbetaling - altså skolepenge - det helt normale. Skellet mellem dreng og pige, der i byerne blev undervist hver for sig, forblev uændret. Skellet mellem de eksamensorienterede mellemskoleklasser og den almindelige hovedskoles 6. og 7. klasse eksisterede fortsat. Hertil kom det dybe svælg mellem arbejderfamiliens liv og den offentlige skole. Arbejdersønnen var bestemt til et liv som bybud eller medhjælp i håndværk eller industri fra de første skoleår, efter de obligatoriske 7 skoleår kom han ofte i lære og blev knyttet til den arbejdsplads, hvor faderen virkede. Skolen var i hans liv noget fjernt, noget der skulle overstås, inden man slap ud i produktionslivet, det "virkelige liv", for at tjene penge til livets opretholdelse.

Anderledes forholdt det sig med Nakskov. Omkring Den første Verdenskrigs afslutning havde byens skolevæsen gennemløbet en række radikale reformer. Man havde fået indført vederlagsfri undervisning for alle kommunens skolebørn, fælles timetal for alle børn fra 1. klasse til 7. klasse, nye skolebygninger skød op overalt i byen, der var blevet indført nye fag som sløjd, skolekøkken, syskole for piger og svømmeundervisning og vederlagsfrit ferieophold. Hertil kom etablering af skolelæge, skoletandlæge og skolebespisning - ligeledes vederlagsfrit og i hovedsagen for alle - høj som lav.

Der var således blevet foretaget et grundlæggende opgør med de liberale tendenser, som havde domineret skolesystemet siden midten af 1800-tallet.

Socialdemokratiet og deres første mand S. Bresemann i Nakskov tilstræbte en folkeskole, hvor social diskrimination blev ophævet. Det vederlagsfrie skolesystem og den fælles undervisning skulle sikre, at alle børn blev behandlet ens uanset økonomisk og social herkomst. Der skulle udelukkende sorteres efter evner.

Vi skal i det følgende påvise, at man ville en kommunal skole, der kunne fungere som et mødested for alle byens børn uanset lag og klasse, så social samhørighed og social integration kunne styrkes. Samtidig skulle den offentlige skole anvendes som et særligt redskab til fremme af arbejderbørnenes levkår og udfoldelsesmuligheder. Denne dobbelte målsætning søgtes gennemført ved at forbedre skolens fysiske rammer, ændre undervisningsplanen samt knytte en forebyggende sundhedspleje til skolevæsenet.

Den vederlagsfrie, fælles skole

Første slag stod i 1907. På byrådsmødet den 5. september fremlagde Socialdemokratiets byrådsgruppe forslag om

1. Lønforhøjelse til lærerpersonalet forbundet med krav om loft over antallet af privat læste timer.
2. Ekstrabevilling til rejser for samtlige lærerkræfter, så de kunne foretage rejser til andre byer og derved blive inspireret til pædagogisk fornyelse. I skoletiden!
3. Ophævelse af skolepenge i den kommunale real og mellemskole for samtlige i Nakskov hjemmehørende børn.

Den socialdemokratiske ordfører Bresemann argumenterede i byrådsal og i

partiets presse for social lighed. Den vederlagsfrie skole skulle gennemføres jo før jo bedre:

“...ikke alene af hensyn til de fattige, der føler sig sat til side. Også for de riges børn er det af største betydning. Hvor mange velhavende børn er ikke gået til grunde, fordi der gjordes for meget stads af dem, da de gik i skole”.

For første gang siden kommunalvalget i 1906, hvor Socialdemokratiet erobrede 8 mandater over for Den Kommunale Vælgerforenings 7 plus den kongevalgte borgmesters ene stemme, havde arbejderpartiet vind i sejlene. Forslaget om pædagogiske rejser faldt bort på grund af Højres modstand, men man vedtog i enstemmighed et kompromisforslag om en begrænset lønstigning til lærerne, og der blev med 12 stemmer mod 3 vedtaget en aftrappingsplan for skolepenge. Sigtet var en vederlagsfri skole.

Den borgerlige lejr var på retræte. Skolepenge og indskrivningsgebyr skulle ophøre umiddelbart for 1. mellem-skoleklasse, fra 1908 skulle også 2den mellem-skoleklasse slippe for skolepenge, 1. august 1909 gjaldt ophævelsen 3de mellem-skoleklasse og endelig 1. august 1910 eleverne i 4de mellem. Skolepenge i real-skolen ville de borgerlige imidlertid ikke medvirke til at fjerne.³⁾

Først efter 1913 valget - hvor Socialdemokratiet indkasserede 9 mandater over for de borgerliges kun 6 - skred byrådet til afskaffelse af de sidste rester af skolepengesystemet. Fra og med skoleåret 1913-14 skulle alle elever i realskolen med bopæl i Nakskov Kommune gives fri undervisning.⁴⁾ Man havde hermed realiseret sidste etape i gennemførelsen af den vederlagsfrie skole.

Nye skolebygninger

Partiets store skoleplan blev fremlagt i 1908 af en energisk og allestedsnærværende Bresemann, der ikke blot argumenterede for nye bygninger og nye lokaler, men også nye fag og nyt indhold i den daglige undervisning. Partiet var forberedt til fingerspidserne. Mange skolefolk var taget i ed og have ladet sig involvere i projektet.

På kommunens grund på Nørre Boulevard skulle der opføres en ny skole med gymnastiksal, omklædningsrum, skolekøkken, skolebade, kedelrum, lægeværelse og sløjdsal. Dette byggeri skulle tillige forbindes med en folkebadeanstalt. Hele foretagendet var budgetteret til 70.000 kr. af hvilket beløb man forventede, at staten ville yde et tilskud på 30.000. Partiet ville hermed sætte bom for de rådende nødløsninger: indretning af alt for små klasselokaler under taget, hvor der var stegende hedt om sommeren, hvor børnene vanskeligt kunne trække vejret, hvor besvimelsesanfald var forekommet, og hvor det ikke var til at være for kulde om vinteren - ifølge Social-Demokraten. 5)

Først efter den massive valgsejr i 1913 kom der imidlertid skub i byggeplanerne. Nu skulle de store ideer afprøves. Den offentlige skole skulle gøres attraktiv gennem nye fysiske rammer og skellet mellem ikke mindst arbejderfamilierne og skolen nedbrydes i kraft af mindre, lokale skoler.

På byrådsmødet den 9. januar 1914 fremlagde Socialdemokratiet udkast til et stortilet byggeprogram, hvis sigte var en total afskaffelse af de gamle skoler til fordel for nye forskoler i byens periferi med mulighed for omkringliggende skolehaver og en ny stor hovedbygning i byens midte. Denne skulle betjene de ældste elever fra yderområderne plus alle

*Skolen på Nørre Boulevard, indviet 1916.
Lolland-Falsters Stiftsmuseum.*

aldersgrupper fra den indre by. Hertil kom indretning af en ny gymnastiksal med tilknyttet folkebadeanstalt. 7)

I 1914 indviede man forskolen på Rødbyvej, i 1916 skolekomplekset i bykærnen og til sidst midt under Den første Verdenskrigs vanskelige arbejdsvilkår forskole for mindre børn i Madeskov kvarteret. Man havde hermed nået et foreløbigt kulminationspunkt i byggeprogrammet. 8)

Skolens yngste børn skulle i videste omfang have deres eget skoleliv, hvor de uforstyrret af de store kunne tilpasse sig undervisningens rytmer tæt ved egen bopæl og legeområde.

I 1918 midt under krigen, hvor dyrtiden huserede og byggematerialernes pris steg til svimlende højder, gav man sig i kast med det sidste byggeudspil, som hang snævert sammen med indførelse af en helt ny skoleplan, hvor alle børn tiltænkes heldagsundervisning til og med det 7. skoleår. 9)

Skolens fysiske rammer var hermed fundamentalt ændret. Det offentlige skolevæsen var gået i spidsen med nyt byggeri, hvis udformning samtidig havde en pædagogisk nerve i kraft af de små forskoler. Hermed havde man manifesteret, at det kommunale selvstyre kunne bane nye veje og igangsætte samfundsnyttige byg-

geprojekter midt under krigens voldsomme økonomiske og klassemæssige forskydninger.

Nyt indhold

Skolen skulle ikke blot være et fælles mødested for alle samfundets borgere. De nye skolebygninger skulle også bruges til at styrke arbejderbørnenes udfoldelsesmuligheder og evne til at tage vare på deres eget liv i kraft af praktisk orienterede fag- og fritidsaktiviteter. Der overordnede sigte var udvidede uddannelsesrettigheder for alle, men i den konkrete udformning kunne man spore en mere klassespecifik målsætning. Skolen skulle tilbyde umiddelbart nyttige fag, hvor man anerkendte håndens arbejde og opøvede færdigheder til et alsidigt friluftsliv.

Sommeren 1915 kunne Social-Demokraten meddele, at der i år ville blive foranstaltet svømmeundervisning for såvel drenge som piger i den nye badeanstalt – vel at mærke af uddannet personale. Avisen plæderede for, at ikke en eneste elev skulle forlade Nakskov Skolevæsen uden at være en mester i svømning. Både drenge og piger skulle blive landskendte for deres evne til at plaske til søs. 10)

Efteråret 1915 kunne Socialdemokratiet indfri endnu et løfte fra skoleprogrammet, nemlig tilbud om skolekøkken for alle de piger, som stod over for at skulle konfirmeres. Eksamineret husholdningslærer fru Humble forestod indskrivning og praktisk husgerning en til to gange ugentlig á 4 timer. Undervisningen foregik i den ny hovedskolebygningens kælder, hvor man lagde vægt på at undervise pigerne i en ernæringsrig kost, der svarede til såvel arbejderklassens som middelstandens og overklassens pengepung. Kurset blev opdelt i fire etaper med det samme timetal til hver: 5 dage til billig husførelse, 5 dage til almindelig husførelse, 5 dage til vege-

tarisk husførelse, 5 dage til husholdning med 3 retter. 11) Planen afspejlede de forskellige samfundsklassers vilkår, men var samtidig bygget op om en fællesnævner. Kosten skulle være alsidig og ernæringsrig. De unge piger skulle altså opdrages til at indgå i rollen som såvel tjenestepige hos borgerskabet som husmor i arbejderfamilien. Socialdemokratiets kamp mod arbejderklassens betydelige forbrug af kaffe og wienerbrød antog nu en konkret form. Der skulle overføres ny viden, nye arbejdsrutiner og nye normer fra skole til hjem - her i skikkelse af husholdningslærer fru Humble.

Parallelt med skolekøkkenet iværksatte man ligeledes sygegymnastik for alle skolepligtige pigebørn, som ifølge skolelægen led af dårlig ryg. Skoleudvalget bakkede ideen op ved at bevilge et særligt honorar til gymnastiklærer Elisabeth Frederiksen. 12)

Et sidste nyskud i reformårene var systolen. I april 1916 fremlagde Bresemann forslag om en særlig systole, hvor piger i konfirmationsalderen fik undervisning i praktisk håndgerning. De unge piger skulle opøves i at sy linned til byens mindrebemidlede samt skørter, forklæder og bomuldskjoler til sig selv under kyndig vejledning af kjolesyersker. Kommunen skulle finansiere undervisning, men pigernes forældre måtte i princippet selv betale stoffet. Alle skulle imidlertid kunne deltage, også børn fra fattige hjem. Det blev derfor bestemt, at hjælpeekassen, der blev finansieret gennem kommunale tilskud, om fornødent skulle træde hjælpende til. 13)

Gennem de nye fag skulle skolen bidrage til højnelse af ikke mindst arbejderklassens levkår og livsførelse, men uden at ødelægge det overordnede projekt, nemlig skabelse af den fælles skole finansieret over skattebilletten.

På et felt kneb det med offentlig finansiering af de nye aktiviteter, nemlig i spørgsmålet om feriekolonier. Her blev der givet køb på kravet om vederlagsfrie ydelser for alle børn. Hovedudgiften blev afholdt af det offentlige, men byens borgere blev opfordret til at spæde kraftigt til gennem indsamling.

I foråret 1914 fremsatte Socialdemokratiet forslag om at afsætte 2000 kr. til skolebørns sommerferieophold. De 9 socialdemokrater i byrådsalen stemte for, 4 borgerlige stemte imod. Forslaget havde tre elementer: 1. En del af de børn, som selv havde skaffet sig ferieplads hos slægtninge og venner, skulle have rejsen betalt frem og tilbage. 2. En del af de børn, som ikke kom ud at rejse, skulle tilbydes udflugtsture. 3. Oprettelse af feriekoloni for særligt interesserede børn.

Budgettet var imidlertid såre beskedent, når man tager de store mål i betragtning. Skoleudvalgets formand - Bresemann - så sig derfor sommeren 1915 nødsaget til at udsende en skrivelse til en del af byens borgere med opfordring til frivillige bidrag. Skattefinansieringen måtte suppleres med det private initiativ, men organiseringen heraf fandt sted fra selveste borgmesterkontoret.

Målet var, at alle børn på den ene eller anden måde skulle have mulighed for en ekstra sommerferieoplevelse. Retten til ferie for alle skolebørn uanset social herkomst blev opfattet som en borgerret. Stod det til Bresemann, burde såvel feriekoloni som skoleudflugter udvikle sig til faste institutioner, så alle kunne få del i fælles oplevelser. I feriekoloniernes første periode blev der dog taget særlig vare på de underernærede. 14)

Feriekoloniens realisering i landsbyen Birket på Nordvestlolland blev nøje fulgt af Social-Demokraten. Bladet påpegede, at børnene under koloniopholdet fik mulig-

hed for at læse bøger, at deltage i boldspil, at modtage sund kost, at lytte til grammofonmusik og hele tiden være under tilsyn af en læge og omsorgsfulde lærere. Sundhedstilstanden hos børnene blev nøje fulgt. Bladet berettede omhyggeligt, hvor mange børn der var blevet ordineret ekstra jern af skolelægen Axel Larsen, Bresemanns tro støtte. Den 13. august 1916 kunne Social-Demokraten triumferende meddele, at mange børn havde taget på i vægt. 15)

Skolen fungerede således også som et instrument til indfrielse af Socialdemokratiets sundhedspolitiske program, nemlig et forebyggende, vederlagsfrit sundhedssystem for alle borgere i samfundet. Herom nærmere under behandlingen af skolelæge og skoletandlæge.

Formel og reel lighed - ikke egalisme

Med indførelse af den vederlagsfrie kommuneskole havde alle byens børn formelt set fået lige adgang til skolesystemet. I samtiden talte man om enhedsskole, et begreb der imidlertid intet har at gøre med 1970ernes socialdemokratiske forestillinger, hvor man tilstræbte, at alle skulle mødes i den samme skolestue og arbejderklassens børn forbedre deres klasseposition. Altså en slags egalisme.

Når Bresemann og hans folk førte begrebet enhedsskole frem tænkte de imidlertid på den vederlagsfrie skole, hvor alle med udgangspunkt i egne evner - ikke med udgangspunkt i forældrenes pengepung og sociale klasse - kunne finde deres rette placering i et sammenhængende skolesystem. Samtidig introducerede man en reel lighedsbetragtning ved at insistere på, at de enkelte skolegrene skulle tilføres lige mange ressourcer.

Ud fra denne grundbetragtning vedtog man i maj 1918, at der skulle indføres heldagsundervisning overalt i skolesystemet. Folkeskoleundervisningen skulle indrettes med to spor, hvor det ene lagde vægt på dansk og regning, medens det andet spor introducerede sprog- og matikundervisning og dermed banede vej frem mod eksamenskolen. Det afgørende og nye var, at undervisningen på begge spor skulle tildeles det samme antal timer, nemlig 6 timer daglig i tiden fra 8-12 og 14-16.

Som overbygning på de 7 folkeskoleår indførtes en 2-årig realskole og et nyt 4 årigt gymnasium med en sproglig gren drevet af kommunen. Gymnasievalget skulle bero på energi og evner, ikke på forældrenes økonomiske forhold, hvorfor byrådet vedtog at yde et tilskud på 300 kr. til hver velbegavet og flittig ubemidlet elev. 16) Begrundelsen for den gymnasiale overbygning var helt i den socialdemokratiske kommunes ånd:

“ Når gymnasiet er taget med i den nye plan, er det ikke fordi, det er en livsbetingelse for skolen, men det vil betyde, at folk af arbejder- og middelstand, for hvem det af økonomiske grunde hidtil har været ganske umuligt at lade deres børn gå den studerende vej, så uden økonomiske ofre i hvert fald vil kunne få dem ført frem til studentereksamen. Også for de forældre, der har råd til at bekoste ophold ved fremmede gymnasier, vil det være velkomment, at de kan undgå at sende børnene bort fra hjemmet i den vanskelige alder 15-18 år”. 17)

Gymnasiet havde dog en yderst vanskelig start med få elever, mange dumpede. Det var overbygning for de få. 18)

Skolelægen

Afskaffelse af de sundhedsfarlige og usle

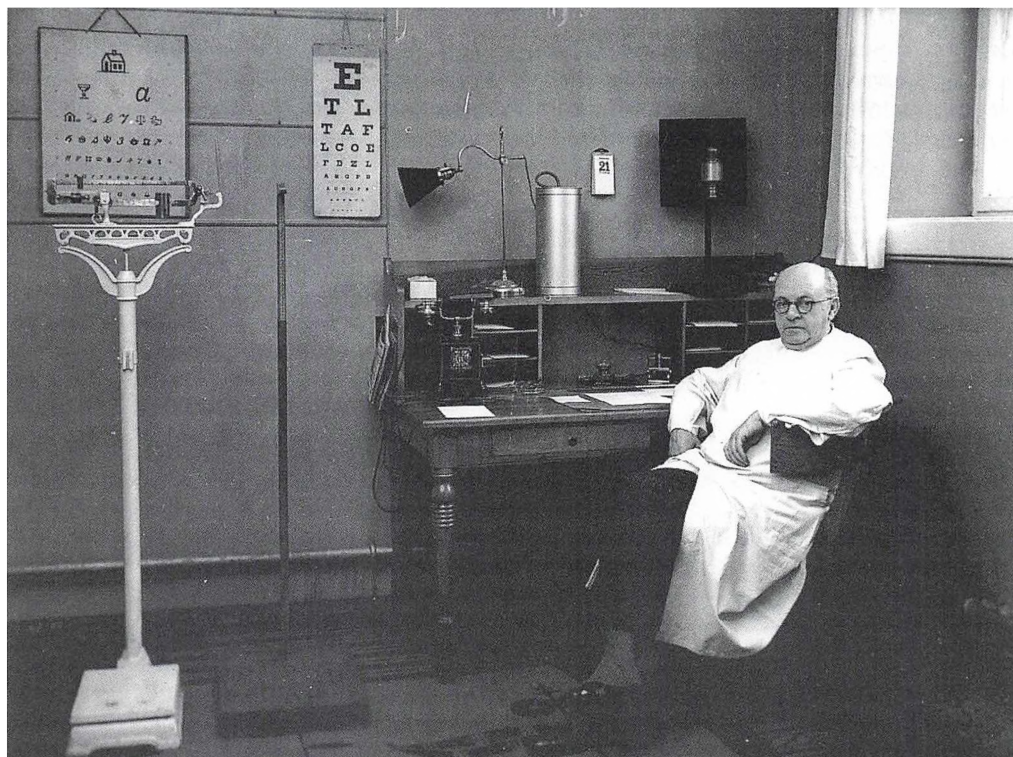
rønner, der blev anvendt til menneskebolig i Nakskov købstad efter århundredskiftet, var oprindeligt Socialdemokratiets vigtigste forslag til en forebyggende sundhedspolitik. Sundhedskommissionen skulle tilskyndes til en aktiv indsats, instrueres om at nedlægge forbud mod en række beboelsesejendomme og dermed skabe plads for et kommunalt boligbyggeri. Dette var imidlertid lettere sagt end gjort. Styrkeforholdene i samfundet var endnu ikke til gunst for en politik, der antastede ejendomsforholdene i samfundet.

Skolen blev derfor et vigtigt omdrejningspunkt for iværksættelse af en umiddelbar sundhedspolitik.

I 1907 ansatte man som led i en politisk aftale mellem Socialdemokratiet og de borgerlige den første skolelæge i Nakskov. Skoleudvalget, som Bresemann var formand for, fik mandat til at ansætte den nye læge. Valget faldt på Axel Larsen, som skulle få stor betydning for de senere reformer inden for børneforsorg og sundhedspleje. 19)

Den nyansatte skolelæge Axel Larsens første beretning til Nakskov byråd vakte opsigt. Larsen foretog en minutiøs beskrivelse af helbredstilstanden hos skolebørnene, fremlagde de samfundsmæssige årsager hertil og pegede på en række forebyggende initiativer. I rapporten hed det bl.a.

“De undersøgte børn kommer for størstedelen fra fattige og meget fattige hjem, hvor ligefrem de nødvendige midler kan mangle, men i mange tilfælde er grunden en uhensigtsmæssig ernæring, idet børnen fyldes med kaffe, hvor i stedet for en ordentlig portion mælkegrød ville være bedre på plads. Et skolekøkken, hvor børnene ikke alene lærte at lave mad, men hvor der blev lavet så meget mad, at de dårligst ernærede børn fik et rigeligt og kraftigt måltid mad så tit som muligt....”.

*Skolelægen Axel Larsen.
Lolland-Falsters Stiftsmuseum.*

Axel Larsens undersøgelse var skelsættende. Skoletandlæge, skolekøkken, ordentlige badeforhold og bedre ernæringsoplysning var sat på dagsordenen ikke blot af arbejderpartiet, men nu også videnskaben. 20) Endnu en skattefinansieret institution møntet på alle skolebørn, høj som lav, var blevet ført ud i livet.

Torturkammeret

Der skulle gå henmod 7 år før Axel Larsens forslag om skoletandlæge blev til virkelighed. I marts 1914 traf Nakskov Byråd beslutning om oprettelse af en skoletandklinik, der fik til huse i kælder

i en af kommunens nye skolebygninger på Nr. Boulevard. Torturkammeret, som skoletandklinikken hurtigt blev døbt, skulle betjene kommunens elever fra 1. klasse samt hele Mellemeskolen. Det første år var præget af begyndervanskeligheder, men herefter blev næsten alle skoleelever underkastet obligatorisk tandeftersyn - i skoletiden. 21) Kampen mod proletarbørnenes ormstukne tænder var indledt.

Endnu en velfærdsinstitution, der ydede vederlagsfri service for alle børn uanset herkomst, så dagens lys. Hverken rig eller fattig skulle betale for besøg hos skolelæge eller skoletandlæge.

Skolebespisning

Også omkring skolebespisning insisterede den socialdemokratiske kommune på alles ret til et måltid mad - en borgerret på linje med retten til undervisning, og skolelæge. Der måtte ikke hvile den skam over Nakskov, at et eneste barn sultede, lød Bresemanns budskab på et af de store forældremøder. At gå mæt i seng og få ernæringsrigtig kost var en menneskeret. Men for at gennemføre dette mål fandt partiet det nødvendigt, at børnebespisningen overgik fra privat organisering til et særligt udvalg under byrådet. Alle trængende havde herefter ret til at deltage i den vederlagsfrie bespisning, men i 1917, da krig og krise kastede skygger ind over den kommunale økonomi, måtte man dog foretage taktisk retræte i forhold til de store principper. Byrådet besluttede, at deltagerne i bespisningsordningen nu skulle købe spisebilletter, men den såkaldte hjælpekasse, fik dog ret til at udlevere disse til halv pris eller gratis.²²⁾

Der var kommet et skår i gratis princippet og kravet om de sociale rettigheder.

I 1918 indførte man imidlertid vederlagsfri grødbespisning og insisterede på, at alle skulle samles herom i skoletiden. Dette satte sindene i kog. Enkelte borgere tog til genmæle mod familiens vigende ret til at bestemme over børnenes kost, men lige meget hjalp det. For socialdemokraterne var det et hjerteanliggende, at alle skulle samles om det fælles spisebord - ingen burde være for fine til at unddrage sig det fælles grødfad.²³⁾

Vuggestue og fritidshjem

Også hvad angår daginstitutioner gik Nakskov i spidsen, men princippet om den vederlagsfrie ydelse blev her begrænset til de absolut mindrebemidlede.

De to første vuggestuer blev indviet i foråret og sommeren 1920. En vuggestueplads kom til at koste 50 øre pr. dag, men økonomisk dårligt stillede kunne ansøge om nedsættelse eller hel fritagelse for betaling. Disse institutioner var primært beregnet for enlige, udearbejdende mødre, men i 1920 vovede Social-Demokraten sig frem - endnu engang - med sit gamle tema: kampen for offentlige institutioner som et fælles mødested for alle samfundets borgere. Med avisens egne ord:

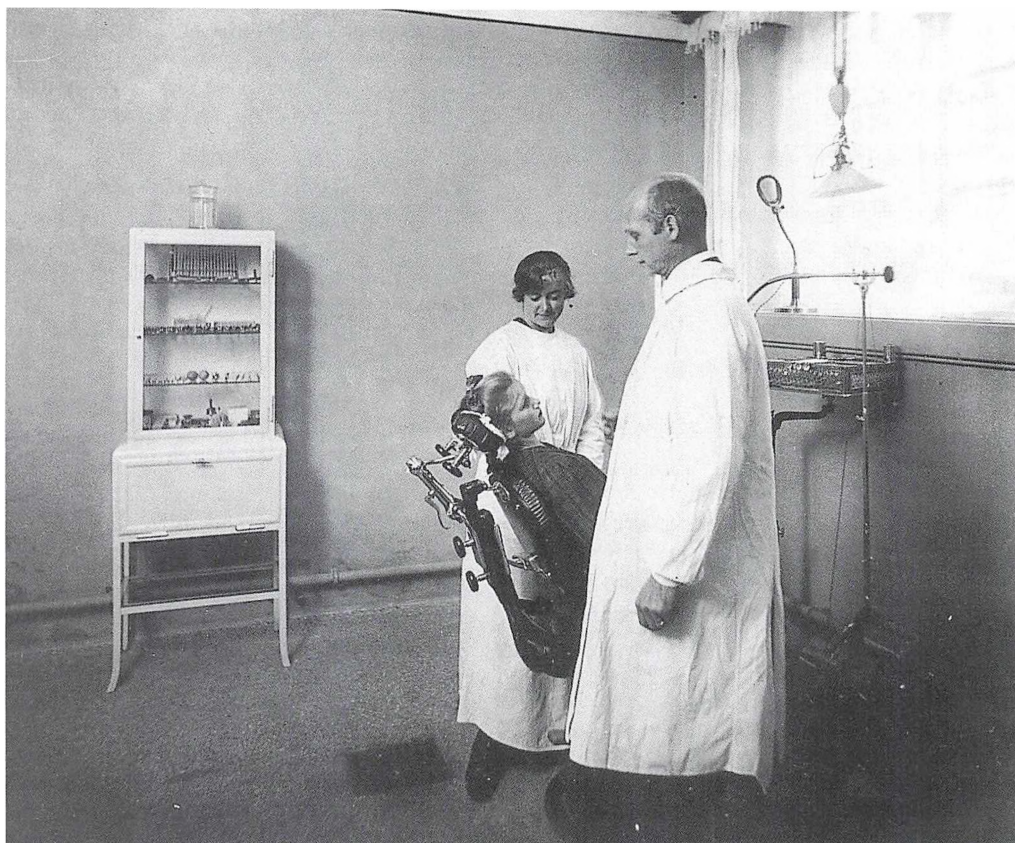
“Men forøvrigt har småbørn-selv i tilfælde, hvor moderen ikke er forhindret i at føre dette tilsyn med dem-jo godt af at komme sammen med andre børn til ordnet leg og de små sysler, som det interesserer børn at beskæftige sig med”. 24)

November 1920 oprettede byrådet tillige et fritidshjem i skolen på Nr. Boulevard, åbent fra 8 morgen til 6 aften. Her blev indrettet spisestue, redskaber til sløjd og et bibliotek. Tilmelding fordrede en mindre månedlig betaling, men den varme mælk var dog gratis.²⁵⁾

Der var grænser for princippet om de vederlagsfrie ydelser, også i Bresemanns socialdemokratiske kommune.

Drivkræfter bag reformerne

I perioden fra århundredskiftet og frem til 1920 så og hørte man personen S. Bresemann overalt i Nakskov. Det var Bresemann, der formulerede, fremlagde og begrundede partiets program i byrådssalen og i det socialdemokratiske bagland. Bresemann optrådte som ansvarshavende redaktør, formand for de vigtigste byrådsvalg bl.a. skoleudvalget, senere efter den store valgsejr i 1913 blev han borgmester. Det var også Bresemann, der blev valgt som formand for den første kolonihaveforening, senere fik han sæde i

*Skoletandlægeklubben 1914
Lolland-Falsters Stiftsmuseum.*

værftets bestyrelse og ejendomsselskabet Rosnæ's bestyrelse.

Han var overalt. Han løb hurtigt, meget hurtigt i det patriarkalsk opbyggede parti.

I Dansk Biografisk Leksikon skriver Vagn Dybdahl om personen Bresemanns indsats:

"Af en svag og spredt arbejderbevægelse rejste han et arbejderparti, som fra valg til valg gik frem i kommunal og politisk indflydelse". 26)

Var Bresemann, som Dybdahl skriver, den store person, der viklede sig ud af historiens trædemølle og satte sit markante præg på byens udvikling?

Lad os repetere hvilke organisatoriske rammer S. Bresemann virkede under: han var båret frem af den lokale arbejderbevægelse og hele det socialdemokratiske rodnet, som i kraft af en vældig organisatorisk indsats kom til at gennemsyre industribyen på Vestlolland i de første par årtier efter århundredskiftet. Redaktøren og borgmesteren var bevægelsens talerør,

han var et redskab for Nakskovs fabriksarbejdere, håndværkersvende, arbejderkvinder og efterhånden også eksponent for store dele af de småhandlende. Arbejderbevægelsen havde mange ansigter. Man organiserede sig i fagforeninger, i kooperative foretagender som brugsforening, bageri og barberstue, i sangforeninger, i kolonihaveforeninger, i byggeforeninger, i sygekasser. Partiet var den instans, der kittede alle disse aktiviteter sammen.

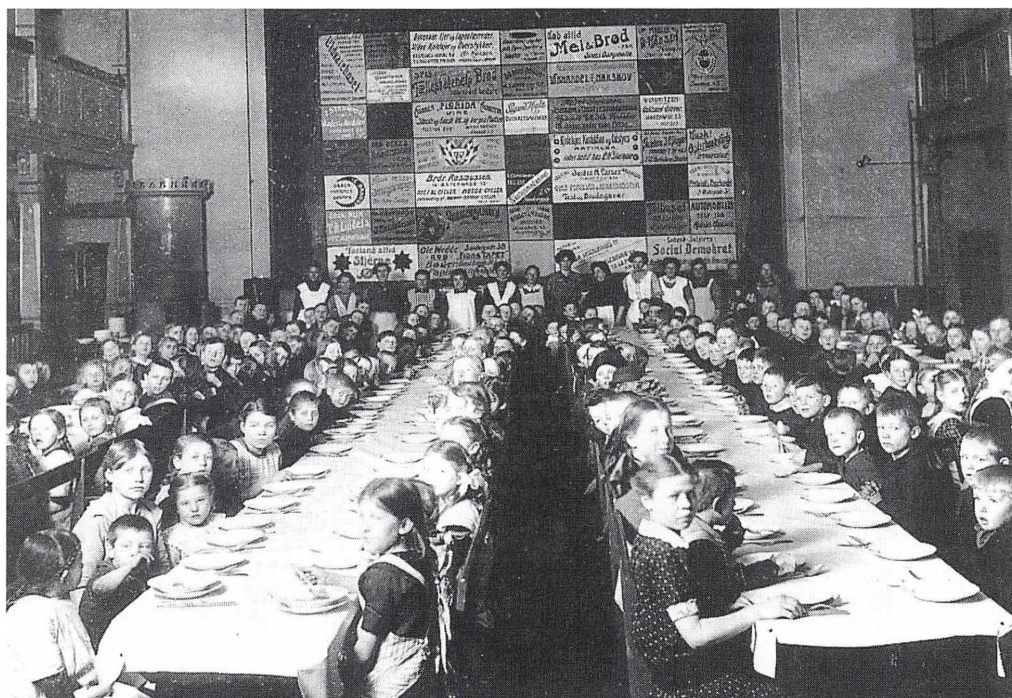
En elementær forklaring på de fortættede reformer i Nakskov i perioden efter 1913 kunne da lyde: takket være den socialdemokratiske arbejderbevægelses organisatoriske indsats i den gennem-industrialiserede by Nakskov, lykkedes det efter partiets to store valgsejre, nemlig i 1906 (hvor de borgerlige dog stadig i alliance med den kongevalgte borgmester kunne neutralisere de rødes indsats) og især efter kanonvalget i 1913, at igangsætte mangeartede reformer ikke blot inden for skole- og sundhedspolitik, men også inden for bolig- og jordpolitik, produktionspolitik med kommunalt jordbrug og kommunalt fiskeri - man drev således gården Lienlund, hvis produkter dannede basis for en høj grad af kommunal selvforsyning i krigsårene - ældreforsorg, børneforsorg og socialpolitik. Synspunktet henter yderligere næring, når man sammenligner med andre byer, hvor Socialdemokratiet på et tidligt tidspunkt fik absolut majoritet. Det gælder Esbjerg efter 1905 og Århus efter 1909. Også her blev der igangsat iøjnefaldende reformer. Både i Århus og i Nakskov greb man således efter de store valgsejre til indførelse af 8-timersdagen for kommunalt ansatte, altså flere år før reformen blev indført på nationalt plan i 1919 for alle lønarbejdere.

De gamle, optimistiske socialister ville, at de socialdemokratiske flertal i de store

industribyer skulle anvendes til indfrielse af partiets principkrav. De kaldte det kommunesocialisme. Man formulerede således en spydspidsstrategi - gennem henvisning til de vundne reformer i de røde byer skulle den samlede bevægelse erobre yderligere terræn. Reformperioden i Nakskov var således et element i en generel socialdemokratisk strategi. Hertil må imidlertid føjes, at Bresemann gav kommunesocialismen sit særlige præg. De børnepolitiske reformer går således som en rød tråd gennem hele Bresemanns virke.

Denne simple forklaring, der knytter an til historiens store aktør, nemlig arbejderbevægelsen mobiliserende evne, overser imidlertid partiets materielle grundlag og alliancepartnere. Socialdemokratiet og dets rodnet virkede i et samfund, hvor der under periodens højkonjunktur og vækstoptimisme fra 1895 til 1914 havde udkrystalliseret sig en række foreninger og organisationer, som var partiets naturlige allierede. Læger, tandlæger, pædagoger, lærere og ingeniører var selv initiativrige og søgte at indgå alliancer med Socialdemokratiet. Skolelægen Axel Larsen blev en institution i Nakskov, som sammen med Bresemann virkede for nye initiativer og gennem 1920'erne og 1930'erne fremholdt sine Nakskov-erfaringer på nationale og internationale konferencer. Det var også Dansk forening for børnetandpleje der i 1914 rettede henvendelse til Nakskov Byråd med forslag om skoletandklinik. Henvendelsen bar frugt. Ildsjælen Bresemann var fra første færd med på ideen. 27) Tilbage står dog, at det var den gennemorganiserede danske arbejderbevægelse, der fremstod som alliancens egentlige magtfaktor.

Endelig bør bemærkes, at de borgerlige i debatten om skolelæge, skoletandlæge og skolehaver var nølende, men ikke direkte modstandere. Også den kommunale

Børnebespisning foranstaltet af Nakskov kommune, under første verdenskrig. Lolland-Falsters Stiftsmuseum.

vælgerforening virkede således under indtryk af de nye fremskridtskræfter, der manifesterede sig i form af naturvidenskabelige landvindinger, teknologisk fornyelse og nye pædagogiske diskussioner.

Over for det stort anlagte kommunale byggeri, feriekoloni m.v. slog de borgerlige kræfter imidlertid hælene i. 28) Sammenligner man med byer under borgerligt styre, er det ligeledes påfaldende, at disse ordninger ofte her fik en anden udformning. I Odense, hvor der i den her behandlede periode ikke var socialdemokratisk flertal, indførte man i 1912 en privat skoletandlægeklinik med

nogen kommunal støtte, ikke et offentligt, vederlagsfrit system. 29)

Arbejderbevægelsen satte således sit afgørende præg på en række industribyer efter århundredskiftet. Nakskov i særdeleshed.

Først da industrialisering og urbanisering for alvor slog igennem i landet som helhed, blev en række af Nakskov-reformerne indført på nationalt plan - med skolereformen af 1937 i en ret så uforpligtende udformning, senere i mere forpligtende udgaver efter Den anden Verdenskrig. I tiden efter 1945 kom der for alvor skred i velfærdsreformer inden for sundhedsvæsen, skoleverden og børnein-

stitutioner. En obligatorisk lægeordning blev således gennemført ved lov af 12. juli 1946, senere fulgte udvidet statshjælp til daginstitutioner og hverdags skole for land og by med skoleloven af 1958.30) Tre til fire årtier efter at sådanne reformer var blevet indført i værftsbyen ved bunden af fjorden!

Nakskov gik i spidsen i perioden 1907 til 1920. Det er ganske vist!

Nærværende artikel har hentet inspiration i Else-Marie Boyhus' artikel: Socialdemokraternes vej til flertallet i Nakskov. L.-F's. årbog 1986, side 5-31

Noter

1. Tidsskrift for dansk skolehygiejne nr. 1 1922.
2. Skovgaard-Petersen(1976) s. 74, 349-53.
3. Byrådsbogen 1907 mødet 4. september 1907. Lolland-Falsters Social-Demokrat 5. september 1907.
4. Byrådsbogen 1913-14. Mødet 18. juni 1913.
5. Byrådsbogen mødet 2. september 1908. Lolland- Falsters Social-Demokrat 28. december 1907, 3. september 1908, 5. september 1908.
6. Byrådsbogen 1913-14. Mødet 18. juni 1913.
7. Byrådsbogen 1913-14. Mødet 9. januar 1914
8. Lolland-Falsters Social-Demokrat 6. september 1916.
9. Lolland-Falsters Social-Demokrat 19. februar og 9. april 1918.
10. Lolland-Falsters Social-Demokrat 11. juni 1915.
11. Lolland-Falsters Social-Demokrat 30. september og 28. december 1915.
12. Byrådsbogen 1915-16 mødet 7. juni 1916.
13. Byrådsbogen 1916-17 mødet 3. april 1916. Lolland- Falsters Social-Demokrat 4. april 1916.
14. Byrådsbogen 1914-15 mødet 20. april 1914. Lolland- Falsters Social-Demokrat 3. juni 1915.
15. Lolland-Falsters Social-demokrat 8. juli, 15. juli, 20. juli, 13. august 1916.
16. Lolland-Falsters Social-Demokrat 19. februar 1918.
17. Lolland-Falsters Social-Demokrat 15. maj 1918.
18. Steen Eiberg: Omkring et gymnasiums fødsel i: Nakskov Gymnasium 75 år, Nakskov 1994 s. 10-13.
19. Nakskov Tidende 13. marts 1907. 20. Byrådsbogen 1907. Skolelægens årsberetning LXXXVIII.
21. Byrådsbogen 1914-15 mødet 16. marts 1914. Tandplejen nr.3 1917.
22. Lolland- Falsters Social-Demokrat 20. april 1914. Byråds-protokollen 1916-17 mødet 19. marts 1917.
23. Lolland-Falsters Social-Demokrat 4. maj, 7. maj, 13. maj 1918.
24. Lolland-Falsters Social-Demokrat 12. marts 1920, 7. august 1920, 18. oktober 1920.
25. Lolland-Falsters Social-Demokrat 12. november 1920.
26. Dansk Biografisk Leksikon(1979). Om Bresemanns egne vurderinger jfr. Bresemanns arkiv. Sager fra Bresemanns erindringer (Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv).
27. Byrådsbogen 1914-15 mødet 19. marts 1914.
- 28 se f.eks. Lolland- Falsters Social-Demokrat 6. september 1916, der påpeger, at Madeskov forskole udelukkende bæres igennem af socialdemokratiske stemmer.
29. Tandlægernes nye Landsforening. 1917-1992, udgivet af Tandlægernes Nye Landsforening, Kbh. 1992 s. 8.
30. Se f.eks. Henning Friis: Socialpolitikken i Danmark siden socialreformen, Kbh. 1954.

Småstykker

Mange læsere af de ældre årbøger har under rubrikken »Småstykker« kunnet finde oplysninger af lokal- eller slægtshistorisk interesse – eller fundet et emne af interesse for videre undersøgelse.

Med det i tankerne har redaktionen ønsket at genoptage denne rubrik og opfordrer hermed læserne til, såfremt man har eller finder et emne, som kan tænkes at være af almen interesse, at sende et indlæg på en halv til halvanden side herom til årbogens redaktør, Poul Martin Hansen, Vigvej 102, 4840 Nr. Alslev.

Chr. Jensen Bjørns Levnedsløb

Guldborg L. d.: 9/12 24
Fru Marie Ørby, f. Bjørn.

Med Interesse har jeg gjenne læst Deres Broders Levnetsbeskrivelse; De maa indsende den, naar den er forsynet med Underskrift. – Maaske kan Navnene paa nogle af Officererne tilføjes, ligesom et eller andet Vers, som Bjørn endnu erindrer fra den Tid; – det vil have sin Interesse.

Med Højagtelse
H. Rosenkrantz

Dannebrogsmænd Chr. Jensen Bjørns f. 1843, 9. okt. Levnedsløb

Jeg vil prøve at fortælle mit Livsforfald jeg skal gøre det saa godt jeg kan / kun Dato og Aarstal husker jeg ikke bestemt. – Min Fader var Sømand og sejlede med Kaptajn Ørsted fra Nakskov i 11 Aar. mine Forældre havde et Huus med en lille

Jordlod paa 3-4 Tdr Land i Hellinge nær Baroniet Jullinge / vi havde der en lille Høkerforretning men vi havde det svært godt. Men saa blev Færgeriet mellem Kragenæs og Fejø ledig / min Fader søgte og fik det. jeg var da ck 12 Aar / Da maatte jeg først til at hjælpe til med alt hvad jeg evnede / vi havde en Hest og jeg maatte køre til Nakskov og forskjellige Steder

Dannebrogsmænds Chr. Jensen Bjørns
Levnets Løb

Jeg vil prøve at fortælle mit Livsforløb
jeg skal gøre det saa godt jeg kan min Dater
og Aars tal fejler jeg ikke bestemt. —
Min Fader var Sjømand og sejlede med Kaptein
Poulsen fra Nakskov, 11. Aar min Fader
fandt et Skib med en lille Jordlod paa 3-4^{1/2}
Lund; Hellingen var fladt Baa med Fjallinge
og fandt der en lille Fløis forretning men
vi fandt det snart godt. Men saa blev Forge-
riet mellem Kongen og Fjallinge min
Fader og jeg fik det, jeg var da ca 12 Aar
Saa endte jeg først med at hjælpe til med alt
født jeg sendte vi fandt en Fløis og jeg sendte
køre til Nakskov og forskjellige Pladser med
1° ... Min Faders fandt Fort Kirkehuset til

En prøve på Chr. Jensen Bjørns sirlige håndskrift. Den mangelfulde tegnsætning har bevirket, at der istedet er indføjet skrå skillestreg i den trykte tekst for at lette læsningen. I øvrigt er den oprindelige ortografi bibeholdt.

med Pasagerer. Min Fader havde Post
kørselen til Stokkemarke og der kørte jeg
meget ofte Posten med i lukket Kærre /
endskjønt jeg var Syg (jeg havde Feber
der i de Tider graserede meget paa
Lolland) maatte jeg aligevel baade køre og
Sejle / jeg blev næsten bundet paa Bukken

da anfaldene jo ikke varede saa længe. I
Skolen kom jeg jo ikke ret tit / det var der
jo ikke Tid til / Da jeg var 15 Aar kom jeg
til Søs / jeg sejlede med forskjellige Skibe
fra Nakskov. jeg var blandt andet i
Brasilien / Da jeg var ca 20 Aar Udbrod
Krigen / jeg blev indkaldt og kom ombord

paa Fregatten Jylland / der blev jeg udtaget til stortopgast. Vi kom fra Østersøen der havde vi ligget hele Foraaret og blokeret / men saa blev vi udkommanderet til at løse Korvetten Dagmar af. / saa kom jo Søslaget ved Helgoland. Der blev blæst klart Skib. Østrigerne skød længe før de kunde række os. men saa kom Slaget rigtig i gang / I Kugle tog vores Stormast under Merset. jeg sad paa Merset / I Splint slog ned og rev mine Buxer itu. jeg raabte au der blev jeg saaret / men Kammeraterne lo ad mig / der kom jo ikke Blod. Da Slaget havde været nogen Tid skød vi Ild i Svartsenbergs fore Mersejl / men hurtigst mulig styrede Svartsenberg ned mod Helgoland dækket af Radetský. vi havde 12-14 Døde. 29 Saarede / Da Slaget var forbi gik vi ind til Kristiansand med vore Døde og Saarede / Familie og bekendte hvis der var nogen ombord fik Landlov til at følge Dem til Graven / jeg husker da at jeg var med. Ombord paa Fregatten Jylland havde vi det godt. Der var god Forstaaelse mellem Officerer og Mandskab / jeg husker Officererne gik saa rolige iblandt os / vi havde det i det hele udmærket. Der var ogsaa tit meget Morskab mellem Mandskabet / vi spillede og Sang. der er et par Sange jeg tit har sjunget og gør det endnu. Efter Krigen tog jeg ud at Sejle / jeg var blandt andet i Brasilien / nogen tid efter købte jeg mig en Baad / jeg Fiskede og sejlede Korn og Fiskeriet blev jeg ved med i mange Aar. jeg havde en stor Familie at forsørge / min første Hustru Døde tidlig og efterlod sig 7 levende Børn og med min anden Hustru er der 2 Børn / jeg havde engang en meget Daarlig Finger som jeg gik med 1 aars tid / jeg havde faaet Søgift til den / i al den tid kunde jeg ikke passe Sejladsen. I 1909 var jeg saa uheldig at miste mit højre Øje / jeg var ved at fortømre min Baad / jeg blev

enda ved at sejle / men Da jeg var 73 Aar kunde jeg ikke saa godt klare mig længer / mit Søn slog fejl jeg saa alt Dobbelt. / Nu er jeg ikke saa rask længer, men jeg har altid haft godt Humør og været glad og tilfreds / Der var en af vore Læger der spurgte mig om jeg kunde sige ham hvordan jeg havde baaret mig ad at blive saa gammel og frisk / jeg svarede ham jeg har altid været glad og tilfreds / ja det er sandt svarede han, Nu er der kun dette at tilføje. jeg har et godt Hjem hvor jeg faar en kærlig Pleje af en Datter / jeg har ingen Sorger for udkommet med hvad Fremtiden vil bringe maa kun Gud hvide. jeg er nu 81 Aar som jeg fyldte 9 Octbr / Sidste Foraar blev jeg jo Dekoreret med Dannebrog-Korset. der jo for mig og mine er en stor Glæde Og for hvilket jeg udtrykker min Taknemlighed /

Vixnæs pr Guldborg L. i Debr 1924
Chr. Jensen Bjørn

Jeg vil her meddele Navnene paa de Officerer der gjorde Tjeneste paa Fregatten Jylland.

Orlogskaptajn *Peter Chr. Holm* Chef paa Fregatten »Jylland« i Kampen ved Helgoland, Næstkomderend Kaptajn *Groth* Primer Løjtnant *Gødesen*, Primer Løjtnant *Kock* Løjtnant *Duus* Løjtnant *Sommer* Løjtnant *Marker*. Løjtnant *Poulsen* / Løjtnant *Nielsen* Maanedsløjtnant / Løjtnant *Petersen* vistnok Maanedsløjtnant.

Jeg tillader mig at vedføje et af De Vers, som vi saa tit Sang:

Hør nu Kammerater ifald jeg skal spinde en Ende; saa sæt jer og tag jeres Grog. i Nordsøen gik vi saa smaat for de Vinde, og kunde slet ikke faa Kig paa en Fok, Da raaber en Topgast en Sejler i læ / Kaptainen han kigger / Der er 5 dit Fæ /

Kaj Munk på italiensk

Den 14. august 1917 bliver den 44-årige Camilla Wested bisat fra haven ved Vejleby skole. Det er lærer Martinus Wested, der har mistet sin hustru.

Blandt talerne ved denne højtidelighed er en tidligere elev, den 19-årige student Kaj Munk, der taler for eleverne.

Camilla Westeds død og lærer Westeds sorg gør et stærkt indtryk på Kaj Munk, og i denne sensommeraften får han idé og tema til skuespillet »Ordet«.

I Vedersø oplever han, at en ung kone dør sammen med sit nyfødte barn. Det sætter ham igang med at skrive, og sidst på året 1925 er »Ordet« færdigt. I 1932 kommer det op på Betty Nansen Teatret og bliver en succes.

Den samme dato som ovenfor, den 14. august, men 1994 er det ikke sognepræsten der forretter søndagsmessen i den katolske Skt. Birgitta kirke i Maribo, men pater Lorenzo Del Zanna s.j. Del Zanna har i 20 år været præst for de italiensktalende katolikker i Danmark.

Da Del Zanna fra sit fædreland Italien kommer til København besøger han som noget af det første Frihedsmuseet. Her ser han et avisudklip om digterpræsten Kaj Munk, som fanger hans interesse.

Han begynder at læse denne forfatter, der kan forkynde »ordet« både fra prædi-

kestolen og fra scenen. Del Zanna bliver betaget af Kaj Munks drama »Ordet«. I 1987 oversætter han »Ordet« til italiensk, »La Parola«. Det bliver opført den 9. til 12. april 1987 på et teater i Livorno i Italien. Mennesketyper, som Kaj Munk har oplevet for mange år siden i Tirsted-Skørringe-Vejleby og Opager, går lyslevende rundt på en scene i Livorno og taler italiensk!

Peter Skrædder, Mikkel Borgen og hans søn Johannes, de er der alle. Kan det vises på en scene i Italien?

Lorenzo Del Zanna fortæller, at det kan det godt. Specielle mennesketyper har man i alle lande, og det med de kirkelige retninger er ikke fremmed for italienerne.

På Italiensk Kulturinstitut i København spillede en del af de skuespillere, der var med i Livorno i 1987, suppleret med herboende italientalende amatører »Ordet« den 29. august 1994.

Efter messen i Maribo den 14. august besøgte Del Zanna de steder i Tirsted-Skørringe-Vejleby, Opager og Landet, som har tilknytning til Kaj Munk.

Her på Lolland var Del Zanna ved kilderne hvad angår Kaj Munk og »Ordet«.

Det er en prisværdig indsats, der her er gjort, for at gøre dansk kultur af lollandsk oprindelse kendt i udlandet.

Søren Daugbjerg

Lolland-Falster i bogverdenen

Af Verner Hansen

Lokalhistorisk udstilling 1994

Dagvogn, som 1900 kørte mellem Saksøbing og Guldborg. Fra Saksøbing lokalhistoriske forenings bog om »Trafikken i Saksøbing gennem 1000 år«.

Fint bidrag til Saksøbings historie

Lokalhistorisk forening i Saksøbing har taget sig en meget vigtig opgave på. Ved årlige hæfter, som er til at overkomme, vil efterhånden hele Saksøbings historie blive beskrevet.

Der kom først »Fra stenalder til vikingetid« og nu foreligger »Trafikken i Saksøbing gennem 1000 år« i forbindelse med, at der har været afholdt en udstilling om emnet.

I hæftet på 48 sider er der samlet et meget righoldigt udvalg af alt, hvad der overhovedet kan tænkes med hensyn til trafikforhold.

Beskrivelsen er god og så er der yderligere et omfattende udvalg af billeder.

Det er Holger Karlsen som har stået for redaktionen og samlingen af stoffet.

Udgivelsen, som fortjener ros, kan i høj grad være et godt eksempel til efterfølgelse andre steder.

Stubbekøbings lokalhistorie belyses godt
Årsskrifterne for Lokalhistorisk Arkiv i Stubbekøbing hæver sig ved god kvalitet og et meget omfattende indhold.

Der er ingen tvivl om, at det er Erik Mahnfeldt, som i særlig grad står for indsamlingen af det meget alsidige stof, der ikke alene behandler byens forhold, men hele områdets. Der er også udvalgt en fin samling af gamle fotografier. Til hans bedrifter hører også skabelsen af et udmærket lokalhistorisk arkiv og et indholdsrigt lille museum.

Årsskrifterne for 1993 og 1994 byder på en masse god lokalhistorisk læsning, der belyser forholdene langt tilbage i tiden, men også noget af den tid, som de ældre vil huske og gerne ønsker genopfrisket.

Årsskrifterne foreligger iøvrigt i en meget pæn stand, som det er en fornøjelse at stifte bekendtskab med.

Brochure om »Bredfjed-skibet«

Oldtidens og middelalderens skibssejls på Lolland-Falster er der stor interesse for, thi der belyses et vigtigt afsnit i landsdelens historie.

Der er fundet flere skibsvrag, som nøje studeres for at man kan få et indtryk af hvordan forholdene var.

»Bredfjed-skibet« er et af de vigtige fund fra en tid, hvor der foregik megen sejls i den åbne Rødby fjord.

Skibet, der er fra middelalderen, har fået en lækage og er sunket på lavt vand, hvorfor der har kunnet bjerges en del fra det.

Der har været flere udstillinger om »Bredfjedskibet« og arkæologen Karen Løkkegaard Poulsen har i en lille brochure på kun 8 sider skrevet meget oplysende om fundet, og Stiftsmuseet har stået for fremstillingen og udsendelsen. Prisen er kun 2 kr.

Krumsøarkivet beretter

Krumsøarkivets årsskrift for 1994 er præget af det sædvanlige vægtige indhold, som giver en god læsning om lokalhistoriske forhold på Sydlolland. Hans Andersen, som redigerer, har samlet nogle gode og alsidige artikler. Flemming Nielsen skriver således en beretning om Godsted skole fra 1805 til 1925, og der er illustreret med gode billeder. J. V. Hansen kan berette om det at være organist ved Vester Ulslev kirke i 32 år. Museumsarkæolog Karen Løkkegaard Poulsen fortæller om halsringen fra Krumsø, som er det sidste interessante fund af denne type.

Lokalhistorie i turistmateriale

Der er vist aldrig før blevet udsendt så meget turistmateriale om Lolland-Falster som tilfældet har været i år. Det må samtidig noteres, at dette materiale har fået en bedre kvalitet.

Som eksempler kan nævnes en »Kystguide 58 udflugtsmål langs kysten Storstrøms Amt«, som giver nogle vældige gode beskrivelser med mange billeder og illustrerende små kort. Der er også en brochure om »Lolland«, hvor hver enkelt kommune får en god og oplysende omtale.

Interesserede bør gå til et turistkontor og se hvad der findes. Kontorerne vil nemlig også gerne have besøg af lokale og ikke bare af turister.

Turistbrochurerne er iøvrigt også meget fyldt med lokalhistorie.

Biskoppen fik en smuk jubilæumsbog

Biskop Thorkild Græsholt havde 25 års jubilæum på Lolland-Falster den 1. juni.

En kreds af interesserede gik sammen og der blev nedsat en redaktion til at få udgivet et jubilæumsskrift. Det blev til en bog, der præsenterer sig meget smukt med et omslag med en blyantstegning af Bendt Thoft Nielsen.

Det er absolut ikke blevet en »rosebog«, thi der kunne måske egentlig godt være sagt noget om biskoppens indsats.

Bogen har et meget vægtigt og interessant indhold om en del religiøse og kirkelige anliggender, og det er absolut læseværdigt. En del folk udefra er skribenter og af lokale er det: Fhv. domprovst Im. Felter, gdr. Henning Rasmussen, domprovst Holger Jepsen, museumsinspektør Thomas W. Lassen, redaktør Else-Marie Boyhus og arkivar Hans Ivar Bentsen.

Der er også en del billeder i bogen, som er på 96 sider.

Oldtiden bliver beskrevet

Det er således, at oldtiden er et stort og vigtigt kapitel i Danmarks historie.

Kapitler af oldtiden bliver derfor ofte taget frem til belysning i forskellige udgivelser, hvor Lolland-Falster også er med.

Carsten Henrik Bang har således skrevet »Guide til danske fortidsminder«, som er udgivet på Gyldendals forlag, 160 sider og til en pris af 168 kr.

»Vejviser til Danmarks oldtid« er samlet af Ingrid Falktoft Andersen og udgivet på Skalks forlag med 379 sider og mange farvefotos. Arkæolog Karen Løkkegaard Poulsen, Stiftsmuseet, har ydet bidrag til afsnittet om Lolland-Falster.

»5000 år under motorvejen« er udsendt af Vejdirektoratet og Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat.

Bogen, som er på 84 sider, har 28 afsnit med fine farvebilleder. Der fortælles om de mange fund, som er gjort ved arbejderne med motorvejene.

Arkæolog Karen Løkkegaard Poulsen fortæller på sin sædvanlige gode måde om nogle af de vigtigste fund i landsdelen.

Stor lokalhistorisk indsats i Rødby

Lokalhistorisk Arkiv i Rødby har en meget stærk position i befolkningen på Sydlolland og med Hans Ivar Bendtsen som en udmærket bannerfører.

Der er et arkiv, som rummer store samlinger, og der holdes en række arrangementer, som med sine gode programmer altid samler mange mennesker.

Arkivets årsskrift har også en særdeles fin kvalitet, idet der altid er udvalgt et godt stof, som interesserer befolkningen på Sydlolland, som finder, at det er god læsning.

Af stoffet i årsskriftet for 1994 kan blandt andet nævnes, at der skildres en tur rundt i Rødby fjord, der er lidt jernbanehistorie og noget om smedene i Lundegårde. Søren Daugbjerg, der er en god fortæller, som kan sit stof, skildrer den kendte præst Oscar Geismar, og et par kendte personer fra egnen, bliver der fortalt om.

Historien om den sidste heks

Henrieth Pedersen, som bor på Falster, er en vældig god skribent. Det viser hun igen i bogen »Den sidste heks«, som er udgivet på forlaget Facet, og det er blevet til en bog på 134 sider.

Anne Palles er den sidste »heks«, der blev halshugget og kastet på bålet på galgebakken ved Nykøbing den 4. april 1693.

Det er en godt fortalt historie fra en ond og barbarisk tid, hvor kvinder, som skilte sig lidt ud, af ondsindede naboer kunne blive anmeldt,

og helt uhyrligt kunne komme til at lide døden på bålet.

Henrieth Pedersen er trængt godt ind i historien og kan berette om mange enkeltheder, som gør det til en bog, der kan læses med stor interesse.

Alsidigt om sportslivet i Rødby

»Tæt på sporten i Rødby kommune« blev udgivet i anledning af, at byens sportsråd havde passeret de 25 år.

Det er et meget stort materiale, der er samlet i bogen, som kom op på 148 sider.

I tekst og billeder fortælles om mange sider af sportslivet i Rødby, og der lagt et stort arbejde i at give et alsidigt indtryk af, hvor mange, der gennem årene har gjort et stort og frivilligt arbejde, som er kommet sportens udøvere til meget gavn og glæde.

Nysted Krøniken fortæller meget

»Nysted Krøniken« er en udgivelse af en hel speciel karakter, og et godt eksempel på hvorledes man kan bevare lokalhistorien til eftertiden.

Krøniken, der dækker hele året 1993, og på 112 sider, er udvalgt af Aage Poder, som både er stærkt lokalhistorisk orienteret, men også har sans for at tage det med, som senere generationer kan have interesse i at stifte bekendtskab med.

Det er således, at krøniken er 2. årgang og således må været kommet ind i en fast udgivelse, hvad man på Sydlolland kan glæde sig meget over.

Bogen har et pænt omslag med et billede af den bevarede gamle mølle i Kettinge, som er godt 100 år gammel.

Troels Kløvedals erindringer

Den meget kendte Troels Kløvedal har på Gyldendals forlag udsendt nogle erindringer »Den tynde hud«, som koster 258 kr.

Han har ikke alene glædelige barndomsoplevelser, thi der er også meget trist i dem.

Forældrene havde en meget dramatisk skilsmisse, som også kom til at gå ud over børnene.

Den 7-årige Troels kom i 1950 som et plejebarn på en gård i Sørup, hvor han var i tre år, og denne tid beskrives meget udførligt.

Troels Kløvedal, der er en vældig god fortæller i sine rejsebøger, har også fundet meget frem fra sine erindringer, som er værd at stifte bekendtskab med.

God lokalhistorie fra Saksøbing

Lokalhistorisk Arkiv og Lokalhistorisk Forening i Saksøbing fik i 1993 for første gang udsendt et årsskrift – og det var en meget vellykket start, som lover godt.

Det var et længe næret ønske, som gik i opfyldelse, og det blev til et meget spændende og læseværdigt årsskrift med alsidige artikler om en række forskellige emner, som har meget lokalhistorisk interesse.

Hæftet er sat op på en meget afvekslende måde og med en del billeder.

Fin jubilæumshistorie om Nakskov gymnasium

I gamle dage var det således, at når en ung mand eller kvinde på Lolland-Falster ville tage studentereksamen for måske at læse videre, så kunne det kun ske eet sted, nemlig på Katedralskolen i Nykøbing.

Det var derfor en stor begivenhed på det undervisningsmæssige område, da der i 1918 kom et gymnasium i Nakskov. Byen ville naturligvis gerne hævde sig overfor Nykøbing, og for det socialdemokratiske flertal i byrådet var det en vigtig mærkesag, som skulle gennemføres.

75 års jubilæet i 1993 blev blandt andet markeret med et meget vægtigt jubilæumsskrift, der bredt og på en udmærket og alsidig måde fortæller mange træk fra historien.

Det er fire gymnasielærere, der gennem en lang periode har lagt et stort arbejde i at lave jubilæumsskriftet, og resultatet er blevet fint.

Stiftsårbogen med et godt indhold

Den udmærkede »Lolland-Falsters Stiftsbog for 1993« har som sædvanligt et interessant indhold og også artikler af lokalhistorisk karakter.

Tidligere domprovst Im. Felter fortæller om hvorledes Stiftsårbogen blev til i 1967. Gdr. Henning Rasmussen kan fortælle om fire år med mellemkirkeligt arbejde. Else-Marie

Boyhus har tanker om højmessene. Pastor Svend Aage Nielsen skriver om Kaj Munk – 50 år efter. Sognepræst Anne Birthe Jensen skildrer Sønderskovhjemmet i 75-året.

Og så er der ivotrigt meget andet godt og læseværdigt stof.

Lolland-Falsters kunstnere

Det er en betydelig del over 100 år siden, at der kom den første udgave af det meget betydelige: »Weilbach – Dansk Kunstnerleksikon«.

En nyudgivelse er nu påbegyndt under redaktion af Sys Hartmann.

Af kunstnere fra Lolland-Falster kan nævnes Kai Christensen, Hans O. Andersen, Ingemann Andersen, Erik Bischof, Peer Bruun og Erik Christensen.

Der gives nogle oplysninger om kunstnerne og deres arbejder karakteriseres.

Kulturarvens førstehjælp

Bogen med dette navn er en meget spændende nyudgivelse, som er udgivet af en interessegruppe med tilknytning til de lokalhistoriske indenfor Falster-kommunerne.

I bogens 32 sider gives mange oplysninger af stor lokalhistorisk karakter, som mange kan have interesse i at stifte bekendtskab med.

Mellem hytte og slot

Torgny Nielsen, der er meget bekendt for sine meget populære billedforevisninger om lolland-falsterske forhold, har fået udgivet en stor bog på ikke mindre end 224 sider.

Hans forældre arbejdede på landet, og om deres ofte strenge tilværelse fortæller og skildrer i det hele taget meget om det ofte strenge liv, som det udfoldede sig i hytten op til slottet.

Det er uhyre meget at læse i den brede skildring, der rummer en masse enkeltheder, som det absolut er værd at sætte sig ind i, og det er vældig godt fortalt.

Et sogn i Lollands Nørre Herred

F. O. Friis Rasmussen har i en bog på 128 sider fortalt en masse om Sandby sogn i Lollands Nørre Herred.

Herremænd og præster har betydet meget i sognets historie, men fortælleren har også forsøgt at få noget frem om almindelige mennesker. Han har ikke fyldt bogen med lange lister, men fortæller udmærket om menneskene og livet, som det i tidens løb er blevet levet.

Bogen, som koster 88 kr., kan købes i boghandelen.

Landboforening i 100 år

Østlollands Landboforening kunne i det forløbne år fejre 100 års jubilæum, og det blev markeret med udgivelse af en bog på 48 sider.

Det er igen Palle Brandt, som har været på spil og lavet den meget underholdende skildring af, hvorledes bønderne begyndte at organisere sig for at landbruget kunne få bedre kår.

Bogen, som også har en del billeder, fortæller om hvordan landbrugets kår har forandret sig gennem tiderne, og frem til hvor man fra landbrugets side mener, at der er blevet for meget bureaukrati.

Nykøbings arbejdsmænd i 100 år

»Arbejdsmænd i Nykøbing F. i 100 år« er et meget flot jubilæumsskrift, som der er ofret mange penge på, for eksempel er der en meget fin indbinding.

Palle Brandt har skrevet bogen og han ved nok hvordan sådan noget skal laves, så det bliver interessant og meget læseværdigt.

På de op imod 100 sider skildres en række træk af arbejderbevægelsens historie i Nykøbing F., og der er samlet et stort antal billeder, der er med til at gøre bogen meget levende.

Ellehammer – som fløj

Jacob Christian Ellehammer, som var fabrikant og i høj grad interesseret sig for tekniske anliggender, blev berømt fordi han var den første dansker, som fløj. Det skete den 12. september 1906 på den lille ø Lindholm i Smålandshavet. Det var ikke mange meter, men det var en flyvning.

Ellehammer har selv fortalt herom i en bog, som forlængst er udsolgt.

Nu er der i Gyldendals serie »Mennesker i

midten« kommet en bog om Ellehammer, skrevet af Nils Aage Jensen, og på 64 sider fortælles populært om Ellehammer og hans flyvning. Skildringen er illustreret med mange billeder.

Arbejdsgiverforening i 25 år

Land- og Skovbrugets Arbejdsgivere på Lolland-Falster udgav ved sig 25 års jubilæum en bog, der i en række træk fortæller om hvad der er sket i det kvarte århundrede.

Det er ikke så lidt og der er arbejdet meget for at landbrugerne skulle forstå betydningen af at organisere sig.

Bogen er udmærket skrevet af sekretær Poul Nielsen, Maribo, der ud fra mange års arbejde i landbrugets organisationer har levet med i det hele.

Helene Strange mindet i tidsskrift

Lokalhistorisk Forening for Nørre Alslev kommune har siden 1979 udsendt et årsskrift, som hævder sig ved et alsidigt og interessant indhold.

Årsskriftet for 1994 er ikke mindst helliget mindet om Helene Strange, der var Nordfalsters store hjemstavnsforfatterinde.

En tidligere kendt skikkelse i Nørre Alslev, Grønlund Antonsen, fortæller om en del personlige træk, således som han kendte hende. Der fortælles af Erik Hansen, som har redigeret årsskriftet, om hvorledes Helene Strange købte Møllebanken. Familien Strange bliver omtalt og ligeledes mindefesten for Helene Strange. Der er om hendes forbindelse med Nørre Vedby kvinderetsforening og så bringes et af hendes folkelivsbilleder »Fornuftsgiftemål«.

Udover det smukke minde, som Hele Strange får i årsskriftet, fortælles blandet andet om slægten Glahn. Der er en skildring om færgestedet i Guldborg på Falster og Jens Larsen fortæller med brug af gamle annoncengivelser om Øster Kippinge biograf og det er et morsomt tidsbillede fra en svunden tid.

Noget om Knuthenborg

Knuthenborgparken var egentlig ikke beregnet til fugle, men nu har parken fået en stor og meget alsidig samling af fugle af mange forskellige slags.

Samlingen, som findes i en smuk indrettet have er blevet til takket være en stor og interesseret indsats af grevinden Charlotte Knuth.

Grevinden har stået for en bog om »Fuglene« og i tekst og i nydelige farvebilleder fortælles der om de enkelte fugle.

Knuthenborg – og Vennerslund – er også med i en stor og flot bog »Danske slotte og deres køkkener«, som Birthe Bruun Rasmussen har fået udgivet på Lademanns forlag. I bogen fortælles der om herregårdsfamiliernes baggrund, ejendommene, deres daglige tilværelse. Desuden føres man også ned i køkkenregionerne og bogen rummer mange opskrifter. Bogen koster 248 kr.

Ny bog om Hartvig Frisch

Hartvig Frisch havde et betydeligt format både som videnskabsmand og politiker. Han blev professor og øvede som politiker en betydelig indsats, blandt andet som undervisningsminister. Hartvig Frisch var i mange år socialdemokratisk folketingsmedlem i Maribokredsen og interesserede sig meget for Lolland-Falsters forhold. Det fortælles blandt andet, at han satte sig hen sammen med et konservativt folketingsmedlem, som havde en gård udenfor Maribo. En hel dag drøftede de sukkerroer, og da de var færdige vidste Hartvig Frisch alt om dette for landsdelen så vigtige spørgsmål.

I 1950 udkom der på forlaget Fremad en bog, hvor venner og bekendte fortalte om Hartvig Frichs personlighed og gerning.

Der er nu kommet en ny bog om Hartvig Frisch og det er sket på Christian Ejlers forlag. Det er historikeren Niels Finn Christiansen, der har skrevet bogen, der er på 354 sider. Der belyses alle sider af Hartvig Frichs liv og virke og også hans kendte bøger, som for eksempel »Pest over Europa«. Et af afsnittene hedder »En akademiker på Lolland«.

Jubilæumsskrift i S.I.D.

Jubilæumsskrifter har kunnet være noget tungt at komme igennem. Der kunne være opremninger om hvad der er sket år for år – og det var ikke altid lige morsomt!

Der er dog en fornyelse på vej, og det kan man se på et jubilæumsskrift, som S.I.D. Maribo udsendte i anledning af sit 100 års jubilæum.

Artiklerne er små og korte med det mest nødvendige, og så er der brugt masser af billeder, som giver et livligt hæfte.

Det belyser det vigtigste, nemlig at arbejdsmanden med spade og skovl er blevet til en specialarbejder, som er uddannet til at bruge et dyrt maskineri.

Godt arbejde på landbrugsskole

»Næsgaardbogen« som udgives af foreningen »Gamle Næsgaardianere«, giver et godt indtryk af årets gang på den meget anerkendte landbrugsskole.

Årbogen for 1993 oplyser, at foreningen, som er repræsenteret i skolens ledelse, har et medlemstal på 1276.

Der holdes hvert år et elevmøde, som får et meget festligt og fornøjeligt forløb, og der deltager altid en del jubilarer.

Forstander Frederik Qvist beretter om skoleåret 1992-93 og de forskellige former for uddannelse og kurser, som holdes.

En række artikler fortæller om landbrugsfaglige forhold og der er beretninger om de udenlandske studieture, som har været foretaget.

Agerbrugsskolen har, når alle medregnes, et samlet personale på 38.

En fortegnelse over foreningens medlemsliste viser, at der endnu er to fra årgangen 1919-21.

Rapporter om naturforhold

Storstrøms Amt udgiver en række beretninger og rapporter, som der burde være en større interesse for, og der er også i det udgivne oplysninger om lokalhistoriske forhold.

Af det udgivne kan nævnes: Bevaringsplan for overdrev i Storstrøms Amt, Hejrede sø, Grundvandsovervågning og -behandling af forskellige områder, Vesterborg sø og Røgbølle sø. Orkideer og en undersøgelse af bo- og naboskaberne i Storstrøms Amt.

Der er således en række naturforhold, som får en grundig behandling.

Nysteds bevaringsværdier

Miljøministeriet Skov- og Naturstyrelsen har i samarbejde med Nysted kommune udsendt et

kommuneatlas. Bogen om bevaringsværdier i Nysted kommune med hensyn til de enkelte bygninger, og der er også en kort skildring af byens historiske udviklingstræk. Bogen koster 120 kr.

Endnu en bog om Monicha Wichfeld

Der er udkommet flere bøger om Monicha Wichfeld fra Engestofte, som var en stor skikkelse i den danske modstandsbevægelse under krigen.

Datteren, Varinka Wichfeld Muus, der deltog meget i sin moders aktiviteter har nu skrevet en bog »Fra solskin til tasmørke«.

Varinka, som nu er 72 år gammel, fortæller meget frisk og levende om sit liv og om alt, hvad der skete på Engestofte, som nu er ude af slægtens eje.

Bogen, som er på godt 200 sider, koster 268 kr.

Brandt-bog er fremragende

Palle Brandt er Lolland-Falsters store og gode historiefortæller, som det altid er en fornøjelse af læse. Han skriver populært, så alle kan få glæde af at læse hans bøger.

»Fabrikken – Folkene og Fagene« er den II bog, der udsendes af Kulturmindeforeningen i Nykøbing og museet Falsters Minder, har i teksten og mange udmærkede billeder en skildring af virksomheder og mennesker i Nykøbing Falster og omegn.

Palle Brandt forstår i høj grad at finde det gode stof frem og fortælle det på en måde, så det giver en stor læseglæde.

Meget interessant om sten

Der er mange, som interesserer sig for sten og samler på dem som en god fritidsinteresse.

En god vejledning for samlere er Mads Lidegaards bog »Danske sten fra sagn og tro«, som er udgivet på Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck.

I bogen, som koster 298 kr., fortælles der meget om sten, som der er knyttet mange folkesagn og eventyr til, og Lolland-Falster er også med i billedet.

Litteratur omkring Lolland-Falster 1994

Vejdirektoratet og Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat har udgivet »5000 år under motorvejen« med en artikel af Karen Løkkegaard Poulsen: Bannerup og Hampegård – bopladser på Lolland-Falster, side 76-80.

Wormianum har udgivet Ingrid Falktoft Andersen: »Vejviser til Danmarks oldtid«, Lolland-Falster, side 317-329

Grevskabet Hardenberg-Reventlow's Fæstegårde

Nyt bind i rækken af registranter over lollandske fæstegårde, udsendt af en forskergruppe under lokalhistorisk Forening i Saks-købing.

»Der er her ikke blot tale om gårdenes, men også slægternes historie, mange fæstere og familier kan ved hjælp af matrikelnumre følges gennem ca. 300 år, ikke blot i pågældende sogne, men også i Tårs, Vignæs, Majbølle, Våbensted og Engestofte sogne.

Med denne udgivelse vil alle 347 fæstegårde i Saks-købing kommune være registrerede«.

Bogen er udkommet på Forlaget Guld-borgland, Orebyvej 201, 4990 Saks-købing, – og koster 248 kr.

Nyt fra Lolland-Falsters museer - og deres arbejdsmark

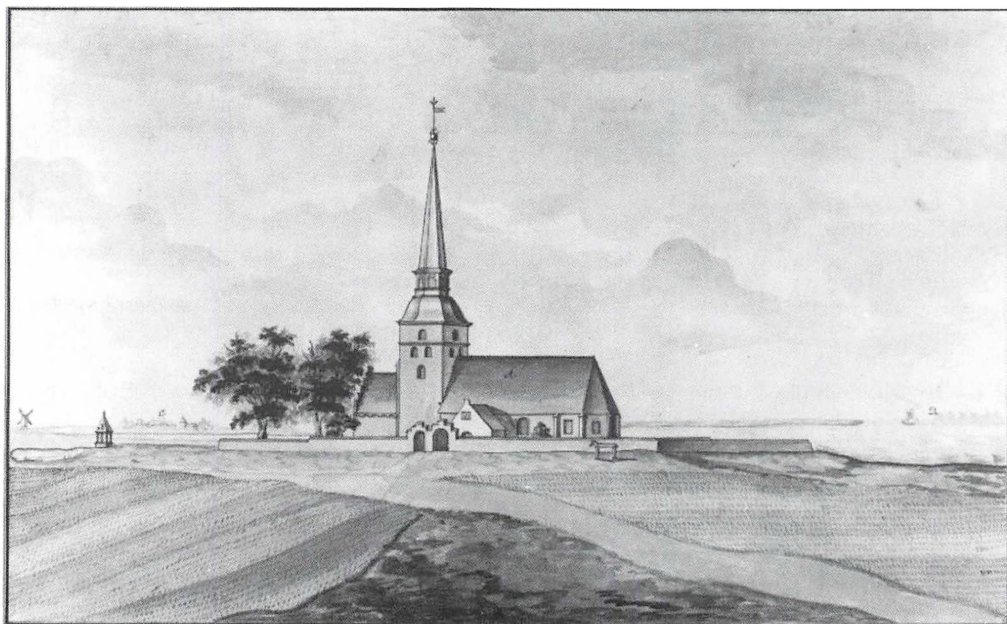
LOLLAND-FALSTERS STIFTSMUSEUM

Indberetninger om Lolland-Falsters kirker og herregårde 1775

Af museumsinspektør Thomas W. Lassen

Lolland-Falsters Stiftsmuseum har fra sin tidligste tid interesseret sig for vore kirkers historie, bygninger og inventar. Senest er dette aktualiseret ved den nye lovgivning om registrering af bevaringsværdige gravminder på kirkegårdene (se herom artikel af TWL i

Lolland-Falsters Stiftsbog 1994), og desuden er opmærksomheden fornylig blevet rettet imod et hidtil uudforsket felt, nemlig de lokale indberetninger fra landsdelens præster til brug for de store topografiske beskrivelser af Danmark i 1600- og 1700-tallet.

Kippinge kirke tegnet af Johan Jacob Bruun 1754 til brug for Laurids de Thurah's påtænkte danmarksbeskrivelse.

Foto: Det Kgl. Bibliotek.

I det følgende skal kort omtales et særligt velbevaret indberetningsmateriale fra 1750'erne, idet der generelt henvises til en artikel (af TWL) om smålandenes topografiske beskrivelse ved midten af 1700-tallet, i festskriftet »Kirke-Mission-Folkelighed« udgivet i anledning af biskop Thorkild Græsholts 25 års jubilæum som biskop over Lolland-Falsters Stift den 1. juni 1994. Heri berettes om traditionen for vore landebeskrivelser gående tilbage til Resens Atlas Danicus fra 1680'erne, der var skrevet på latin, og efterfølgere som Pontoppidan's Danske Atlas (udgivet 1763-81) og vor egen tids statistisk-topografiske håndbog Trap: Danmark, hvis første udgave udkom i 1850'erne, og hvis femte og foreløbig sidste udgave afsluttedes for 20 år siden.

De ældre topografiske værker, der for en stor del grundede sig på lokale præsteindberetninger, fik dog følgeskab af flere andre forsøg på landsdækkende beskrivelser med forskelligt sigte. Et sådant projekt, der imidlertid aldrig blev fuldt realiseret, blev iværksat af arkitekten, den kongelige hofbygmester Laurids de Thurah i begyndelsen af 1750'erne.

Thurah havde til hensigt at skabe en dansksproget Atlas Daniæ, som han kaldte det, med baggrund i Resens indsamlede materiale. Heri skulle være beskrivelser af alle landsdele, byer og sogne, og det hele skulle prydes med nye grundtegninger af købstæderne og store byprospekter og tegninger af markante slotte og herregårde og kirker, ligeledes med forbillede i Resens Atlas.

Til brug for sit stort anlagte forehavende henvendte Thurah sig i 1754-55 til landets biskopper med en række spørgsmål, som han bad om at hver sognepræst skulle indsende besvarelse af. For langt størstedelens vedkommende er det indkomne indberetningsmateriale gået tabt, og af den store plan lykkedes det kun for Thurah at få udgivet enkelte dele, nemlig Bornholm (1756) og Samsø (1758) samt Amager og Saltholm (1758), mens kun kobberstikkene findes bevaret fra hans påtænkte beskrivelse af Møn.

Laurids de Thurah døde fra sit værk i 1759, og blandt det efterladte, indsamlede materiale findes dele af det redigerede manuskript, og hvad der er særligt interessant også kopier af præsternes beskrivelser fra 1755 af kirkerne og

herregårdene på Lolland-Falster. Håndskriftet med præsteindberetningerne, der findes på Det kongelige Bibliotek, omfatter ikke mindre end 500 sider, og som det fremgår, er der tale om »Besvarelse paa de Poster, om hvilcke Hr. General Major de Thurah har ved hans Høyerværdighed Hr. Biskop Rasmus ladet begiære Oplysning af Præsterne«.

Som omfanget antyder, er der tale om et meget fyldigt materiale, som Thurah modtog, som svar på sine udsendte spørgsmål. For at give et indtryk af indholdet er spørgelisten, som den blev videreføret af biskop Christian Ramus til sognepræsterne, aftrykt som bilag til denne orientering, hentet fra den i original bevarede indberetning for Sønder Kirkeby og Sønder Alslev.

Besvareelserne fra de enkelte sogne er naturligvis meget varierende, idet nogle præster havde meget at berette, andre kun lidt, nogle var nye i embederne, andre velbevandrede, og andre igen næsten så gamle, at de ikke magtede opgaven. Sådant må det jo være, når der et enkelt år for 240 år siden, bedes om beskrivelse af et områdes forhold.

Men materialet fra de mange sogne er overordentligt spændende og indeholder hver for sig meget lokalhistorisk kildemateriale, som langt fra er udnyttet, og afgjort burde underkastes en nøjere granskning; ligesom præsteindberetningerne også som helhed fortjener at blive bedømt som et selvstændigt bidrag til landsdelens topografiske beskrivelse.

Som en håndsrækning til interesserede har Lolland-Falsters Stiftsmuseum, ved bevilling fra Stiftsfonden, anskaffet fotokopier af samtlige præsteindberetninger, som hermed gøres lettere tilgængelige end på Det kongelige Bibliotek. Henvendelse om benyttelse kan ske til Stiftsmuseets kontor på tlf. 53 88 11 01, eller skriftligt til museets adresse Museumsgade 1, 4930 Maribo.

Det er håbet, at mange lokalhistorisk interesserede vil gøre brug af denne mulighed for at stifte bekendtskab med præsternes beskrivelser fra 1755 af kirkerne og herregårdene på Lolland-Falster.

→

*Designation (dvs. Fortegnelse)
over de Poster, hvorpaa af Een hver
Sognepræst ynskes og udbedes
Efterretning*

1. Hvad Hovet Sognet kaldes, og Hvad de eller det der til hørende Annex.
2. Byernes og Stædernes Navne, som hører til Hovet Sognet, og de til Annexet ell. annexerne.
3. Forklaring om Sogne Kirkens og Annex Kirkens tilstand, Bygning og Anseelse, om den har Taarn med eller uden Spiir og deslige, om Vides, naar (dvs. hvornår) og af hvem er Bygget.
4. Udskrift af antiqve ell. Mærkværdige ældere eller nyere Inscriptioner i, paa eller uden om hver Kirke paa Bygningen self, eller paa Kalk og Disch, Fundt, (dvs. døbefont) Klokker, hvad Aarstal der hidst og Her maatte findes og deres Betydning; item (dvs. ligeledes) hvilke Adelige, Geystlige og andre fornemme personer viides der at være

begravne, da og, om mueligt, inscriptionerne paa deres Liigkister og Videre (dvs. og så videre).

5. Hvad Navn Kirkerne nu bærer, ell. hvilke vides at de har baaret i de Papistische (dvs. katolske) tiider.
6. Hvormange og hvilke Herre Gaarde i hver Sogn findes, om vides, naar (dvs. hvornår) og af hvem de ere bygte. Hvorledis Gaardens nu Værende tilstand og Anseelse er; Udskrift af gamle eller nyere inscriptioner, Aarstal og deslige, som derpaa maatte findes; om vides hvad gamle Eyere og Beboere paa Gaarden haver været, tillige med alle andre forrefindende Mærkværdigheder.
7. Hvad i hver Sogns Marker af Mærkværdighed maatte Være, ssasom rindende Kilder, Papistische Sundheds Kilder, Hedenske Begravelser, Altare (dvs. kæmpehøje stendysser), Steene med Runisch (dvs. runer) eller anden Skrift og deslige.

L. de Thurah

Det er også dit museum!

Arbejder i 100 år.

*Af museumsformidler Ove H. Nielsen.
Lolland-Falsters Stiftsmuseum.*

Nogle af ekspertgruppens medlemmer i den halvfærdige udstilling. Fra venstre tidligere redaktør ved Ny Dag Verner Hansen, Jørgen Buxbum, Hans George Hansen, Ernst Bonde, SiDs lokalformand Jørgen Erik Nielsen, Ove H. Nielsen og Helge Thorvald Petersen. Foto: Torben Larsen, 9. marts 1994.

Vi har vel alle en forestilling om at museerne opbevarer flintredskaber fra vore ældste tider, det fine, dyre sølvøj fra borgerskabet og redskaber og indbo fra den bondestand, som nu er forsvundet. Det er en del af det, museerne tager sig af, men der er andre værdifulde

udsagn om vores fortid og nutid, som museerne skal tage sig af. På Lolland-Falsters Stiftsmuseum foregår der til stadighed en udvælgelse og undersøgelse i befolkningens vilkår, som de har været før, og som de er nu. Men der vil altid være dele af landsdelens

historie, der mangler at blive indsamlet og beskrevet.

Derfor var det en kærkommen henvendelse museet fik fra SID i Maribo om at være med til at markere afdelingens 100 års fødselsdag d. 18. marts 1994. Afdelingen ønskede en anden markering af 100 års dagen end sædvanligt, og bl.a. derfor blev museet inddraget i forberedelserne og markeringen af jubilæet. Museet blev spurgt, om vi kunne fremstille en udstilling der fortalte om arbejdsmandens historie gennem de sidste 100 år. Ønsket var også fulgt op med en økonomisk støtte til dette arbejde, samt tilbud om hjælp og bistand, hvor der var behov for det. Et glimrende og forbilligt samarbejde fik således fra starten de bedst tænkelige vilkår.

En første, hurtig gennemgang af museets dokumentationsmateriale viste, at museet ikke rummede så megen viden om arbejdsmandens vilkår. Der var meget få genstande, billeder og skriftlig dokumentation, der kunne fortælle om arbejdsmandens arbejde, om familierne, kvindernes vilkår, sociale og økonomiske livsbetingelser og meget mere. Hvordan skulle det kunne blive til en udstilling? Der måtte, som andre gange, når der skal udarbejdes en udstilling, indsamles ny viden.

Vi har på museet flere gange forsøgt at inddrage befolkningen i arbejdet med at indsamle, systematisere og skrive historie. Her var chancen igen. SID afdelingen formidlede kontakten til en gruppe mennesker, der gennem en menneskealder havde haft det, man kaldte arbejdsmandsarbejde. Det blev en lille, fornøjelig og arbejdsom gruppe, hvor hver enkelt var ekspert på nogle virkefelter, og der blev givet mange nyttige oplysninger om forskellige grene af arbejdsmandens talløse arbejdsområder.

Den etablerede ekspertgruppe holdt en række møder på museet. Og det var ikke kedeligt. Der blev snakket, fortalt og udvekslet erfaringer. Hver deltager kunne give levende beretninger om de arbejdsopgaver, de havde haft i et langt arbejdsliv. På vores møder blev der også talt om det, vi kom til at mangle til udstillingen, for det var langt fra alt, museet havde på magasinerne. Deltagerne gik på jagt, og på den måde kom vi i kontakt med andre, der kunne bidrage med ny viden, med genstande og fotografier. Arbejdet bredte sig som ringe i vandet.

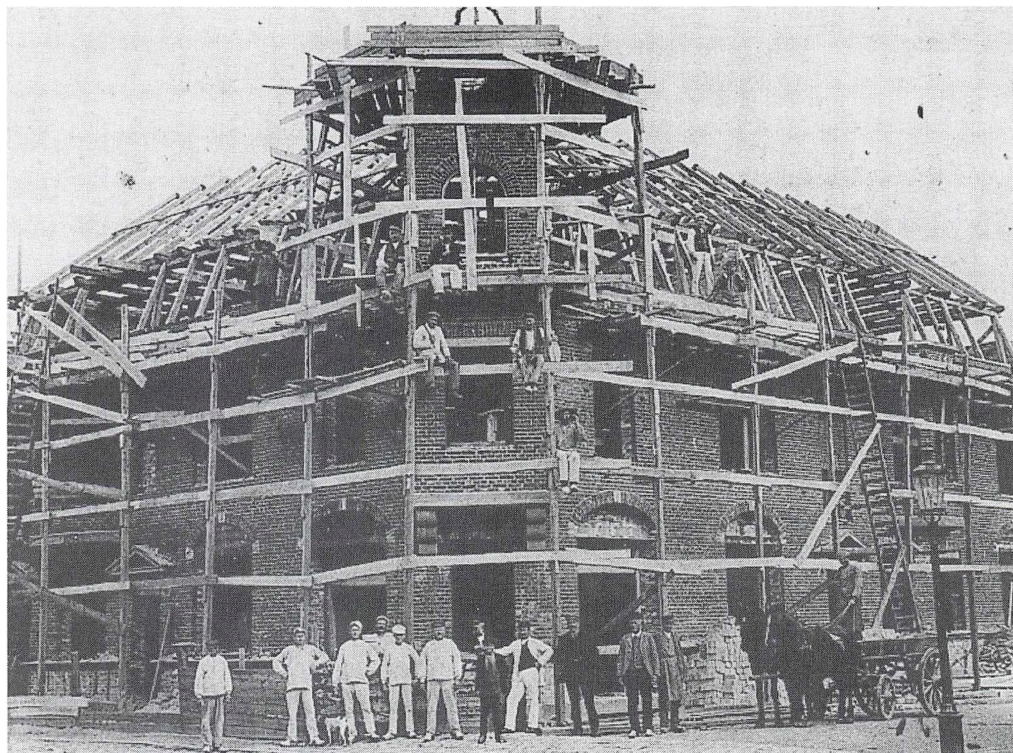

Arbejdsmand med mørtelspand – også kaldet »høj hat«. – Detalje fra billedet på modstående side.
Foto: Lolland-Falsters Stiftsmuseum.

De redskaber og fotos museets rådede over og det nye, der kom ind gav ny inspiration til indsamling af flere oplysninger og det videre arbejde.

Når der på den måde var gået hul på bylden, kom der mange levende levnesbeskrivelser frem. En af deltagerne fortalte sine erindringer til en journalist, som så nedskrev dem, og det blev til en udgivelse: »Vi kunne alt. Vi skulle alt«. En beskrivelse, hvor vi kommer tæt på nogle af de livsvilkår, som nu er ved at forsvinde.

I søgningen på materiale om arbejdsmandens historie, var jeg også på Arbej-

*Ejendommen Mariagade/Østergade i Maribo under opførelse i 1911. Øverst til venstre finder vi arbejdsmanden med mørtelspanden
Foto: Lolland-Falsters Stiftsmuseum.*

derbevægelsens Bibliotek og Arkiv, der gennem snart mange år har indsamlet sådanne erindringer. Her opbevares talrige arbejdererindringer fra hele landet, men meget få fra vores region. Hvorfor nu det? Lad dette være en opfordring til at give en stor eller lille beskrivelse af dit arbejdsliv.

Arbejdet i ekspertgruppen var for museet meget værdifuldt og jeg fornemmede, at deltagerne, som jeg, havde det rigtig godt med arbejdet. For som een af deltagerne sagde, da vi var færdige, at det da var ærgerligt, at vi ikke skulle fortsætte, for der var meget mere at fortælle.

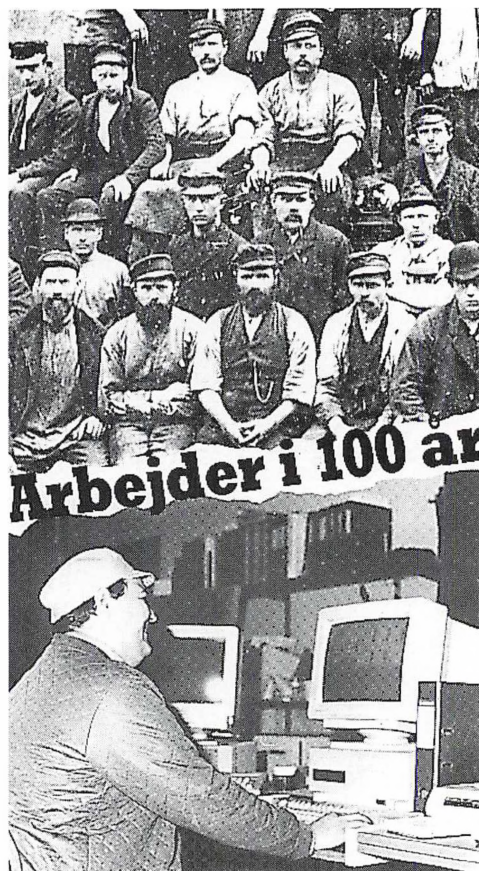
Foto af arbejdslivet. Hvor meget har vi af det? Ved første øjekast ikke så meget, men ved at gennemgå billederne med lup, dukkede arbejdsmanden og -kvinden frem. Det var sjældent arbejderen blev fotograferet, men bag mestrene, bygherren og industrieren dukkede arbejdssjakket frem. Ved at trække de uskarpe arbejdere frem, fik vi de gamle billeder til at fortælle en anden historie, end den, billederne egentlig var beregnet til. Museet benyttede også lejligheden til at besøge nogle af de større SID-arbejdspladser i Maribo og omegn og her sikre billeder og dokumentation af SID arbejde i dag.

Men hvordan skulle udstillingen bygges op, for alle steder i erhvervslivet dukker arbejdsmanden op? Alt kunne ikke komme med. Vi valgte nogle hovedområder ud, og inden for hvert område blev der fortalt om de forandringer, der er sket i 100 år. Noget af det, der blev vist var: Landarbejdet, med landbruget, skovarbejdet, dræning og tørvegravning. Fabrik og industri, med kvinder på fabrik, jernindustrien og sukkerfabrikken. Arbejdere på byggepladserne. Vejarbejde og kommunen som arbejdsplads blev også vist. Endelig valgte vi i en speciel afdeling at vise noget om bl.a. familien, boligen, eksempler på arbejdstøj, priser og lønninger. Lønningerne blev omregnet, så det kunne ses, hvor længe man skulle arbejde for at tjene til et rugbrød. Det blev til fire afsnit, et fra år 1900, et for 1930, et for 1950 og et fra i dag.

Nu er noget af arbejdsmandens historie i vores landsdel kommet på museum, men det er kun en flig af mange kvinders og mænds vilkår, der på denne måde er bevaret for eftertiden. Jeg vil gerne takke alle dem, der har været med til at indsamle denne viden og gjort udstillingen: »Arbejder i 100 år« mulig. En udstilling, der blev set af mange i perioden 18. marts til 15. september 1994.

Oftentimes kommer museet ind i billedet, når noget er ved at forsvinde. Sådant er det også med arbejdsmanden. De, der tidligere hed arbejdsmænd, hedder nu specialarbejdere, og den faglærte specialarbejder er ved at være en realitet. Gennem de sidste 100 år er der sket store forandringer, skovlen og hakken er erstattet med maskiner og EDB styring. Er det nødvendigt at fortælle om? Ja, i højeste grad, for alle samfundsgruppers historie er brikker til landsdelens og landets historie. Vi spørger ofte, hvordan vil fremtiden blive? Fortid, nutid og fremtid hænger sammen. Det, der var før os, skal vi kende til, for uden fortiden er det umuligt at se sammenhæng og mening med nutiden. Kan vi forstå nutiden bedre, har vi en mulighed for at indrette fremtiden på en fornuftig måde. Det kan være med til at bevare vores tro på fremtiden.

Som museumsmedarbejder er det spændende at være med til at få beskrevet og vist hidtil næsten upågtede dele af vores samfundsliv. Vi håber på at der bliver flere muligheder for at trække flere af sådanne

1894

Maribo

1994

Lolland-Falsters Stiftsmuseum
Udstilling 18.3.-15.9. 1994

områder frem. Vi har bl.a. tidligere beskrevet roearbejderne og hverdagen under besættelsen. Men mange andre områder er ved at forsvinde og sammen med dem de mennesker, der er førstehandsvidner, som kender området på egen krop. Tag f.eks. kogekonerne, værfarsarbejderne, dengang deres arbejde var på sit højeste, eller de mange, der havde færgerne som arbejdsplads.

DET LOKALHISTORISKE MUSEUM OG ARKIV FALSTERS MINDER

Året 1993 kalejdoskopisk set.

Af museumsinspektørerne Anna-Elisabeth Jensen og Liselotte Mygh

Fig. 3. (arbejdsbillede med den store profilskovl) Kabelgrøften graves igennem Bøtø Nor 1993.

Falsters Minders arkæologiske ilddåb 1993

Falsters Minders arkæologiske beredskab blev efter 7 års eksistens for alvor afprøvet i forbindelse med de store jordarbejder forud for

etableringen af KONTEK-forbindelsen på Falster i 1993.

13 meter brede bælte, der blev berørt af kabelarbejdet, blev gennemvandet eller rekonosceret i begyndelsen af maj fra Gedser i syd til Orehoved i nord. Undervejs blev der fundet

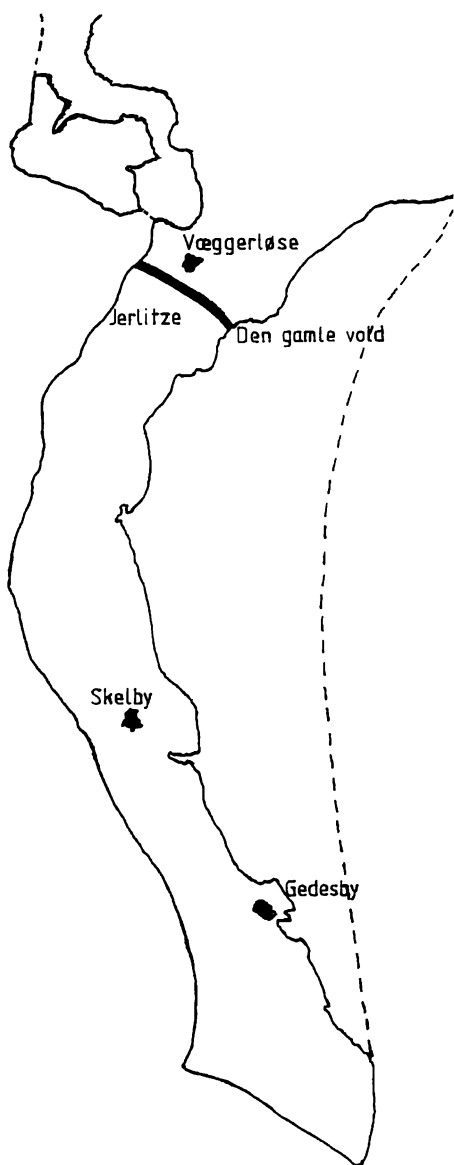

Fig. 1. »Den gamle vold« strækker sig fra Guldborgsund i vest til Bøtø Nors nordlige ende ved Fugletungerne i øst. På stedet hvor KONTEK-kablet skar volden fandt arkæologerne en 4,70 meter bred voldgrav bevaret i indtil en meters dybde. - Desværre blev der hverken fundet genstande eller palisadeværk, der kan datere volden.

utallige vidnesbyrd om fortidens menneskers færden på Falster gennem mange tusinde år. Lige fra de tidlige stenalderjægeres afskudte flintpilespidser til middelalderens ituslåede husholdningskar.

Arkivmateriale og gamle kort supplerede markvandringen med yderligere oplysninger om de fortidsminder, der ville blive berørt af anlægsarbejdet. I flere tilfælde kom kablet betænkeligt tæt på de middelalderlige landbebyggelser, der nævnes i 1200-tallets Falsterliste i kong Valdemars Jordebog. Lige syd for Væggerløse skar kablet igennem »Den gamle Vold«, der ikke længere er synlig i terrænet, men som stadig kan ses på luftfoto og som er indtegnet på de gamle udstykningskort (se fig. 1).

På strækningen fra Gedser Fyr til Orehoved blev der i alt registreret 57 lokaliteter (se fig. 2), hvor der var eller havde været jordfaste fortidsminder, der i henhold til museumsloven kan kræves undersøgt af rigsantikvaren, når et anlægsarbejde som kabelarbejdet berører det enkelte fortidsminde. Desuden var vi opmærksomme på, at der muligvis kunne gøres spændende fund i det nu inddæmmede Bøtø Nor, hvor det middelalderlige Gedesbyskib fra 1200-tallet blev udgravet i 1990.

For at undgå at sinke kabelarbejdet undervejs indgik SEAS en aftale med Falsters Minder om at få undersøgt de truede fortidsminder forud for anlægsarbejdet.

På de udvalgte 57 lokaliteter foretog Falsters Minder derefter prøvegravninger for at vurdere fortidsmindernes bevaringsforhold, udstrækning og karakter. I 19 tilfælde var der intet bevaret af fortidsmindet under muldlaget. For eksempel ved vi, at der endnu i forrige århundrede lå tomten af en af bondestenalderens storstensgrave i nærheden af »Ludvigsgave« ved Birkemosevej på Sydfalster, men prøvegravningen tilvejebragte intet spor af tomten.

I 24 tilfælde var der blot bevaret gruber og ildsteder, som vi på forhånd har et udmærket kendskab til fra de fleste perioder af forhistorien således også i nærheden af findestedet for Nationalmuseets flotte Lommelev lur fra bronzealderen. Sådanne gruber og ildsteder bidrager sjældent i sig selv med ny viden om vor kulturhistorie og giver derfor ikke grundlag for en yderligere undersøgelse - til gengæld er

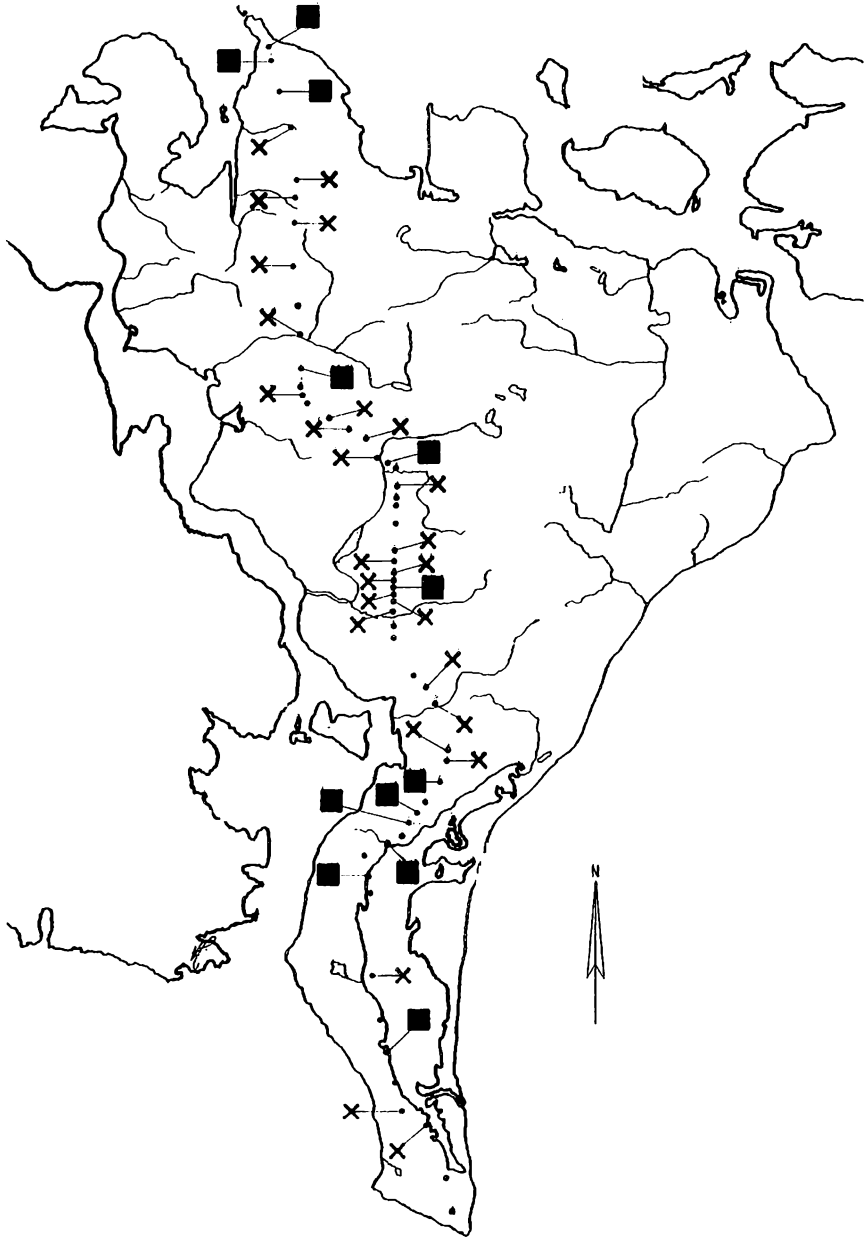

Fig. 2. De 57 berørte lokaliteter indtegnet på et kort over Falster fra begyndelsen af 1800-tallet.
 Prik: sløffet fortidsminde - 19.
 Kryds: dårligt bevaret fortidsminde - 24.
 Udfyldt firkant: undersøgt fortidsminde - 12.

de et vigtigt supplement til vor statistiske viden om bebyggelsens placering og karakter på fortidens Falster.

På ikke mindre end 12 lokaliteter på strækningen mellem Gedser Fyr og Orehoved var det nødvendigt med yderligere undersøgelser. 7 af disse fandt sted i 1993. Det drejede sig om et økseværksted fra bondestenalderen, beliggende ovenpå en ældre grav syd for Skelby ved Gedser Landevej. Syd for Marrebæk Kanal blev der desuden i forbindelse med selve kabelnedlægningen undersøgt et tørvelag med flintafslag og større stykker træ fra den skov, der stod i området i stenalderen. Udkanten af et aktivitetsområde fra en jernalderlandsby blev undersøgt lige syd for Højet. Et tværsnit af voldgraven ved »Den gamle vold« frilagdes syd for Væggerløse. En lokalitet med en sløjfet gravhøj fra stenalderen og bebyggelse fra sten-, bronze- og jernalderen blev udgravet syd for Stouby. Et lille vådområde med knogler og keramik fra stenalderen fandtes også i nærheden af Stouby. Sydvest for Systofte udgravedes en del af en middelalderlandsby og endelig påbegyndtes undersøgelsen af en jernalderboplads nord for Tingsted.

Ved jordarbejdet i Bøtø Nor (se fig. 3) blev der ikke fundet nye Gedesbyskibe, men endnu en lokalitet med gruber og anlægsspør fra oldtiden.

Udgravningerne forud for kabelnedlægningen er fortsat og vil blive afsluttet i første halvdel af 1994. Men undersøgelserne er langt fra færdige, nu begynder først analyserne af de nye fund.

I forbindelse med undersøgelserne har Falsters Minder investeret i det basale udgravningsudstyr til at varetage rekognosceringer, prøvegravninger og udgravninger. Desuden er der blevet indrettet midlertidige magasiner til fundene og nye registreringsrutiner for genstandene er blevet indarbejdet i forbindelse med overgang til EDB.

Museets egen arkæolog har varetaget den daglige administration af udgravningerne, mens feltarbejdet er blevet varetaget af 3 projektansatte udgravningsledere i sammenlagt halvandet år. Derudover har 6 studerende og cand.phil.er ind i mellem været ansat som udgravnings- medhjælpere i kortere og længere perioder. Desuden har 3 erhvervspraktikanter i

kortere perioder deltaget i udgravninger, og museets tekniske og administrative personale har i vid udstrækning været involveret i de mangeartede følgeopgaver med renskrift, fotoarbejde, rentegning samt vask, nummerering, indpakning og magasinering af genstandene fra udgravningerne.

I 1993 var tidspresset på undersøgelserne desværre så stort, at det ikke var muligt direkte at annoncere med åbent hus på udgravningerne. Men undervejs har der været mange besøgende i feltarbejdet, der også er blevet interesseret fulgt af den lokale presse. I sommerens løb var der i Bøtø Nor Gl. Pompeustation i Marrebæk opsat en montre med et udvalg af fundene fra rekognosceringen. I Falsters Minders udstillingsvinduer ved Falsters Egnshistoriske Arkiv i Frisegade 43 blev der desuden i vinterens løb fremvist forskellige genstande fra udgravningerne.

For nyere tids vedkommende var 1993 formidlingsmæssigt også et aktivt år

Således så »Det kulturhistoriske netværk inden for Falster- kommunerne« dagens lys. Falsters Minder var initiativtager til etablering af en arbejdsgruppe nedsat af og repræsenterende de lokalhistoriske arkiver og foreninger.

Falsters Minder fungerede som sekretariat for denne engagerede og inspirerende arbejdsgruppe. Dennes første resultat blev udgivelsen af »Kulturarvens førstehjælp«, primo 1994. Projektet blev finansieret af midler fra Folkeoplysningslovens 5%-pulje med bidrag fra alle 4 kommuner.

Falsters Minder var på landsplan blandt de 4 udvalgte museer, der fik mulighed for at levere ideer og forlæg til en frimærke-serie, hvis motiv skulle være smykker fra egnsdragter. Serien blev offentliggjort den 16. september. Frimærket, der repræsenterer Falster, har som forlæg et udsnit af Zehngrafrs pragtfulde portræt af den unge, nygifte Birthe Nielsdatter i sin nordfalsterdragt med tilhørende smykker.

»Fabriken Guldborg«s historie blev belyst på en særudstilling, fremstillet af en arbejdsgruppe sammensat fortrinsvis af tidligere medarbejdere fra det navnkundige jernstøberi i Nykøbing, som blev lukket i 1978. Udgangspunktet var en serie dias optaget umiddelbart inden lukningen af P. Gjerding. Disse blev

kommenteret af de »gamle« medarbejdere og overført til video.

Særlige arrangementer for børn var henlagt til henholdsvis efterårsferien og julemåneden: Til efterårsferien var fremstillet en mappe, »Barndommens verden«, der ud over at give et signalement af barneverdenen omkring århundredeskiftet - også indeholdt forslag til og eksempler på lege m.v. fra dengang. Mange børn og bedsteforældre var på museet for at lege med og erindre. Mappen forhandles i museumsbutikken.

I julemåneden kunne der til et begrænset antal børneinstitutioner tilbydes julehygge med bl.a. dukketeaterforestilling under indtagelse af æbleskiver.

Det var ligelædes i december, at museumsbutikken med et forøget udvalg af et museumsrelevant varesortiment, blev det store trækplaster. Til lejligheden havde den frivillige medarbejder, kunstnerinden Anna-Lisa Reuter-Lorenzen, udarbejdet et nyt julekort i den populære serie »Nissen og katten«, og Kjeld Snedker havde håndskåret et begrænset antal »tømmerknuder«, der gik som varmt brød.

Siden udflytningen til egne lokaler har arkivet oplevet et stadigt stigende antal besøgende, i 1993 200, der bl.a. ønsker at studere slægtshistorie.

Blandt udadvendte arrangementer uden for museet skal nævnes følgende:

For Lolland-Falsters Traktor- og Motor-museum udarbejdede Falsters Minder plancher og en lille folder til særudstillingen om Ferguson-traktoren.

I Bøtø Nor Gl. Pumpestation havde plancheudstillingen, »Da klunger i muld - 25 års arkæologi i Danmark« premiere i Storstrøms amt.

I samarbejde med amtskommunens »Grønne ture« arrangerede museet 4 velbesøgte ture på Bøtø.

Den første weekend i april deltog Falsters Minder med en stand på »Samlermessen« i Nykøbing F. Hallen. Standen var velbesøgt og en god anledning til at få skabt kontakter.

Den sidste week-end i august rykkede Falsters Minder i felten med deltagelse i »Fritidsmessen« i Nykøbing Hallen. I den smukt opstillede stand var der ekspertise til stede til besvarelse af forhistoriske og lokalhistoriske spørgsmål.

Sammen med Kulturmindeforeningen gennemførtes en 3-dages udflugt til Rügen med en fuldt besat bus. Ligeledes gennemførtes den traditionsrige foredragsrække med 3 varierede foredrag henholdsvis forår og efterår, overværet af i alt 450 personer.

Presse og T.V. har også været gode og villige samarbejdspartnere til at formidle Falsters Minders budskaber.

For Kulturmindeforeningen og Falsters Minder skrev Palle Brandt »Fabrikken, Folkene og Fagene«, det nyeste nummer i den fælles årbog-serie, der udsendes til Kulturmindeforeningens medlemmer samt forhandles i museets butik.

I anledning af revisionsfirmaet Schøbel og Marholt indflytning i det gamle sygekloster skrev Liselotte Mygh »Bevarelse og fornyelse« - En historie om livet i Nykøbing F. Sygekloster fra samfundsinstitution til moderne revisionsfirma.

Endvidere bidrog Liselotte Mygh med de historiske afsnit i det af Skov- og Naturstyrelsen for Nykøbing F. kommune udarbejdede Kommuneatlas.

Litteratur henvisninger:

Arkæologiske udgravninger i Danmark 1993. København 1994. (i trykken)
Bekendtgørelse af lov om museer m.v. Kulturministeriets bekendtgørelse nr. 584 af 31. august 1989.
Crumlin-Pedersen, Ole: Skibet i Bøtøminde - en falstersk middelalder-skude s. 33-44 i Lolland-Falsters Historiske Samfund Årbog 1989 - 77.årgang. Maribo.
Falsterundersøgelsen bd. 1-2. Det nordiske Ødegårdsprojekt publikation nr. 16. I kommission hos Landbohistorisk selskab. Odense 1989.

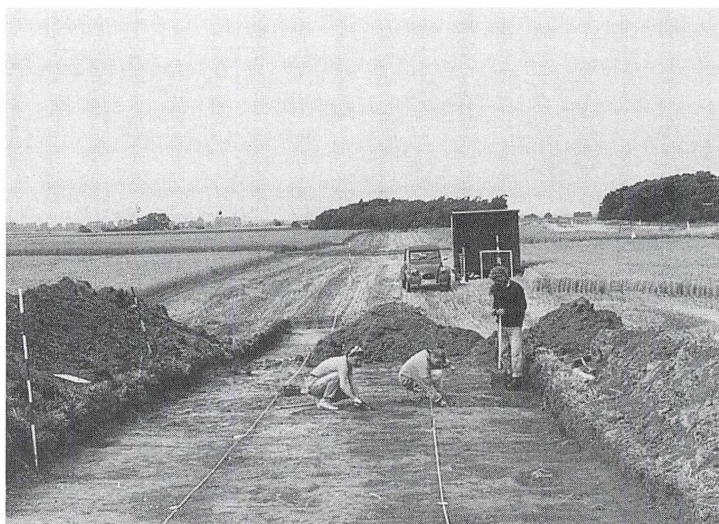

Fig. 4. Lige nord for Gedesby langs Gedser Landevej blev der fundet en begravelse af en yngre kvinde fra begyndelsen af bondestenalderen. Begravelsen var senere i bondestenalderen delvist blevet ødelagt af bebyggelse på stedet. Fra denne bebyggelse stammer bl.a. flintaffaldet fra et økseværksted - endnu en lille brik til forståelse af råstofdnyttelsen af de lokale righoldige flintforekomster.

Fig. 5. Umiddelbart syd for Højet gik kablet igennem udkanten af et bopladsområde fra den tidlige jernalder, i et udsmidt lag i en lille lavning blev der foruden keramik fundet ko- og hesteknogler. Under udsmidtlaget var der gruber med stenalderflint. På grund af tidspres foregik udgravninger af aktivitetsområdet fra jernalderen under alt for dårlige vejrforhold, der måtte pumpes konstant.

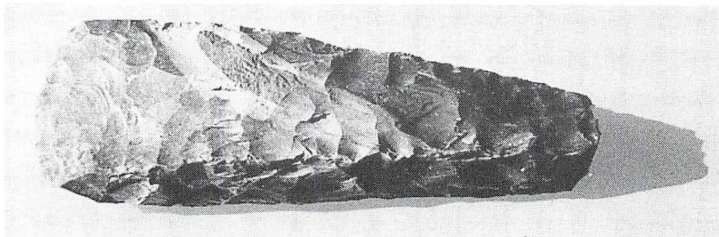

Fig. 6. Ved Stoubygård blev der ved markvandringen fundet en flintøkse, der antages at stamme fra en ødelagt stenaldergrav. Under udgravningen blev der både fundet rester af en nedpløjet gravhøj fra stenalderen og spor af bosættelse i form af stolpehuller, en stensat brønd og gruber, der gennem den fundne flint og keramik kan dateres til såvel bondestenalderen som ældre jernalder. I gruberne blev der også fundet velbevarede knogler af hest, ko, svin og får.

Fig. 7. På Stouby Mellem-
mark blev der i en lille lav-
ning afdækket et 50 cm tykt
tørvelag med lerkarskår fra
yngre stenalder og en masse
dyreknogeter fra hest, ko, får,
svin og hund foruden hjort,
blandt andet blev der fundet
et næsten helt kronhjortegvir.

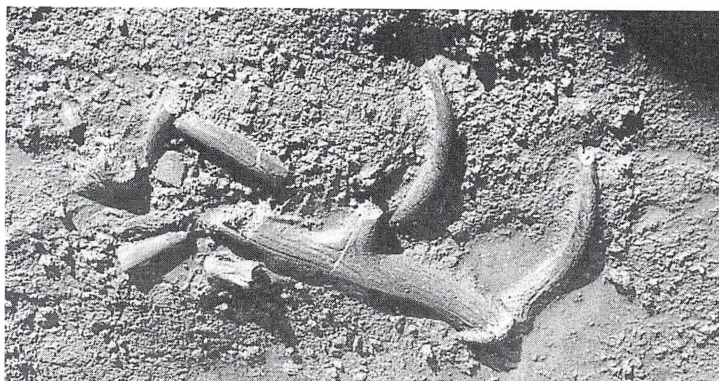

Fig. 8. Systoftes tidlig-middel-
alderlige forgænger blev
gennemskåret af kablet syd-
vest for Systofte kirke. Ved
udgravningen inden for
kabel-bæltet blev der fundet
rester af huse fra to middel-
aldergårde. Fund af østersø-
keramik, grå hårdtbrændt og
blyglaseret keramik daterer
bebyggelsen fra 1000-årene
til midten af 1200 årene.
Derudover blev der fundet
hvæssesten, rav og jernknive
samt knogler fra hest, svin og
ko. Enkelte stolpehuller inde-
holdt keramik fra bondesten-
alderen og flintredskaber. Et
anlæg med usikker funktion
dateres til 16/1700-årene.

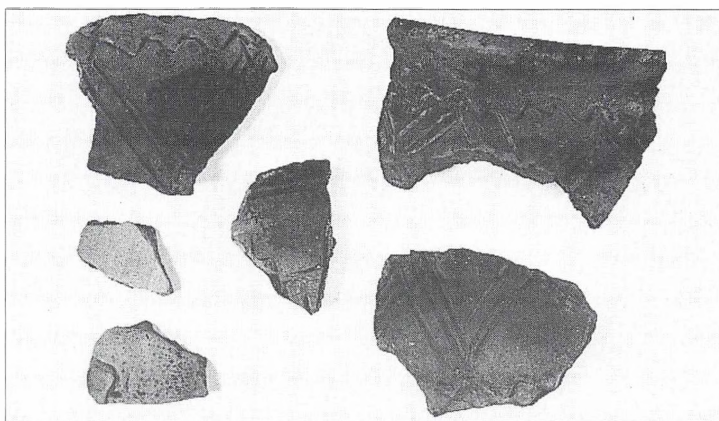

Fig. 9. »Guldborg«-
arbejdsgruppen er i fuld
sving i Staldgårdsporten.

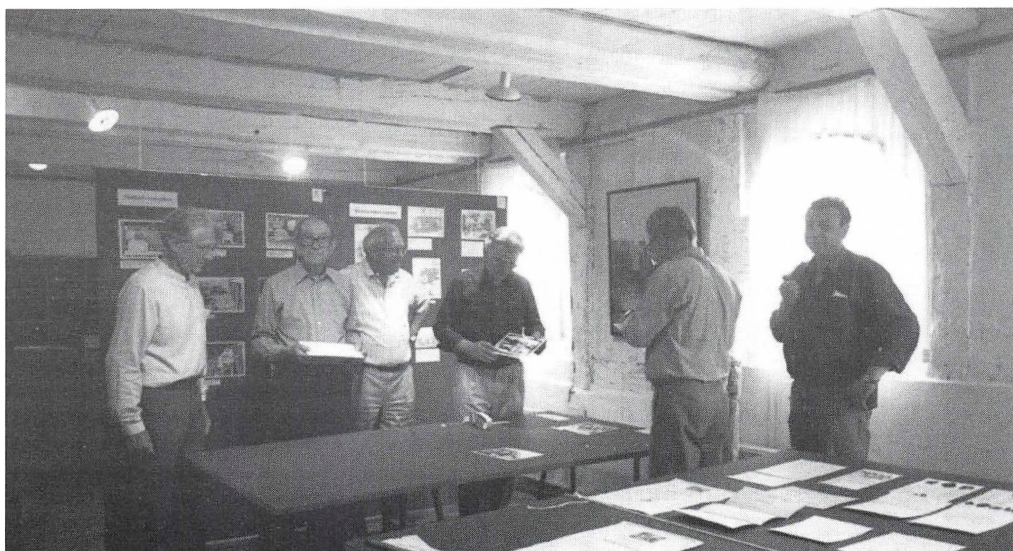

Fig. 10. Takket være tilskud fra Uni Danmarkfonden muliggjordes restaureringen af Wilhelmine Enochs pedalharpe. Harpen, der har tilhørt Cirkus Dannebrog's stiftere, Justus og Wilhelmine Enoch, skulle efter istandsættelsen indgå i Musikhistorisk Museums særudstilling, »Harpens Kraft«. Her ses Enoch-harpen t.v. under præsentationen på Falsters Minder af det færdige resultat.

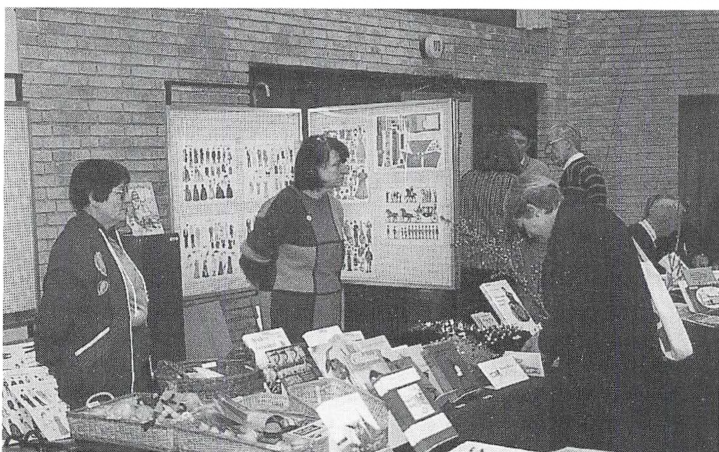

Fig. 11. Falsters Minders og Kulturmindeforeningens velbesøgte stand på »Samlermessen« den 4.april.

Fig. 14. I forbindelse med Sct. Georgsgildernes 60-års jubilæumsløb var en af opgaverne at afbilde byens kendte hjørne med Czarens Hus.

Fig. 12 og 13. Formanden for Kulturmindeforeningen, Ole Olsen, trak fulde huse i Bibliotekssalen, da han med sit causeri »Løst og fast fra Nykøbing F.« tog hul på det nye års foredragsrække.

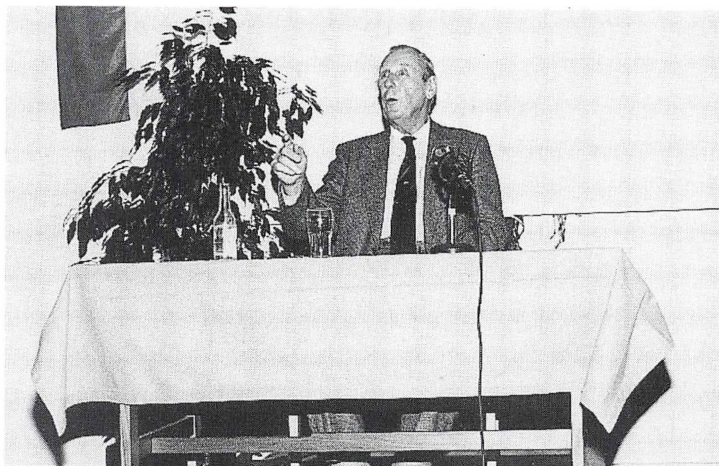
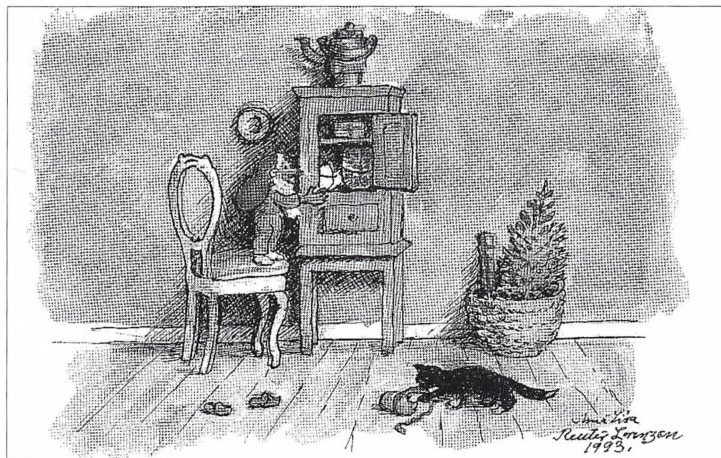

Fig. 15. tekst: Også i 1993 kunne Falsters Minder udgive et nyt motiv i den populære julekortserie »Katten og Nissen«, akvarel af Anna-Lisa Reuter-Lorenzen. Overskuddet fra salget vil blive reserveret istandsættelsen af Falsters Minders kgl. Kuskestald i Rosenvænget.

REVENTLOW-MUSEET 1993

Af museumsinspektør Johannes Nørgaard Petersen

Sidste år blev der fortalt om museets planer for fremtiden, – men et er at lægge planer, – noget ganske andet at få dem gennemført. Indledende undersøgelser med henblik på at sætte terrænetagen istand viste, at hvælvingerne i den ældste del, »vinkælderen«, var så medtagne, at en større restaurering var nødvendig. For at finde årsagen til revnedannelserne undersøgte en ingeniør fundamenterne for de søjler, der støtter hvælvene, og stor var forbavselsen, da det viste sig, at søjlerne blot hvilede på hver en lille sten. Dette har måske engang været nok, men en grundvandsstigning har gjort, at bunden nu er så blød, at søjlerne langsomt synker. Konklusionen blev, at der var fare for sammenstyrtning inden for en kortere årrække. Med den besked var der kun et at gøre: der måtte hurtigst muligt sørges for en ordentlig understøtning. I samråd med arkitekt og ingeniør fandt man frem til de rette til opgaven, og prisen bliver ca. 200.000,- kr. Penge som man nu forsøger at skaffe tilskud til at betale. Det er klart, at ovennævnte skyder projektet for en samlet istandsættelse af kælderen noget ud i fremtiden.

Men, ser det lidt mørkt ud m.h.t. undere-tagen, er der et lyspunkt andetsteds: I samarbejde med Reventlowparkens Støttekreds og Højreby Kommune er det lykkedes at opnå støtte af renaval-midlerne til istandsættelse af den lille sal i Ridehuset, og det er tanken, at denne fremover skal kunne danne rammen om arrangementer af mange slags og i regi af Støttekredsen, Reventlow-Museet og andre, der måtte have ideer til lokalets brug. Ikke mindst er det vort håb, at der kan opstå et godt samarbejde mellem museet og lokale foreninger om forskellige arrangementer i det nye lokale, det være sig til udstillinger, møder, foredrag, musik, dansk o.s.v. I det hele taget lægges der op til en debat om, hvad Ridehuset fremover skal bruges til, – gode ideer efterlyses!

Det øvrige arbejde skrider roligt frem i det tempo, som tid og penge tillader, og det har været en fornøjelse at se, at den nedgang, der har kendetegnet besøgstallet på de fleste af landets museer i den forløbne sæson, kun i begrænset omfang er slået igennem hos os.

Lolland-Falsters lokalhistoriske arkiver

Birket Lokalhistoriske Arkiv
Birketlunden, Bandholmvej 104
4943 Torrig L.
Åbent hver tirsdag kl. 14.00-16.00 samt 2. og 4. tirsdag i hver måned kl. 19.00-22.00.
Iøvrigt efter aftale.
Arkivleder Edel Kristoffersen - 53 93 70 48.

Falsters Egnshistoriske Arkiv
Frisegade 45
4800 Nykøbing F.
Åbent tirsdag kl. 10.00-12.00; torsdag kl. 14.00-16.00 samt 1. mandag i hver måned kl. 19.00-21.00.
Iøvrigt efter aftale.
Arkivleder Liselotte Mygh - 54 85 26 71.

Fejøl Lokalhistoriske Arkiv
Centralskolen
4944 Fejøl
Åbent hver tirsdag kl. 19.00-22.00.
Arkivleder Markus Hummelose - 53 88 41 95.

Femøl Lokalhistoriske Arkiv
Femøl Skole
4930 Maribo
Åbent 1. tirsdag i hver måned kl. 19.30-22.00 fra september til maj (lukket juni/juli/august).
Arkivleder Birgit Sten Jensen - 53 91 50 36.

Flintinge og Omegns Lokalhistoriske Arkiv
Toreby Plejehjem, Torebyvej 13, 1.
4891 Toreby L.
Åbent 1. tirsdag i hver måned kl. 19.00-21.00.
Iøvrigt efter aftale.
Arkivleder Jesper Smidt - 53 86 97 05.

Lokalhistorisk Arkiv for Holeby Kommune
Vestervej 70
4960 Holeby
Åbent hver onsdag kl. 15.00-17.00.
Iøvrigt efter aftale.
Arkivleder Helge Clausen - 53 90 03 17.

Højreby Lokalhistoriske Arkiv
Troelsebyvej 1
4920 Søllested
Åbent mandag kl. 18.00-21.00 og torsdag kl. 15.00-18.00.
Arkivleder Birthe Hansen - 53 94 18 11.

Idestrup Sogns Lokalhistoriske Arkiv
Idestrup Bibliotek, Kirkevej 5
4872 Idestrup
Åbent 1. og 3. tirsdag i hver måned kl. 17.30-19.30.
Arkivleder Agnete Graae Jensen - 53 84 80 46.

Krumsøarkivet
Krumsøcentret, Krumsøvej 2A
4894 Øster Ulslev
Åbent 1. og 3. mandag i hver måned kl. 17.00-19.00.
Arkivleder Hans Andersen - 53 86 55 59.

Lokalhistorisk Arkiv for Maribo Kommune
Vester Landevej 270
4952 Stokkemarke
Åbent tirsdag kl. 19.00-21.00 og torsdag kl. 15.00-17.00.
Arkivleder H.C. Frederiksen - 53 88 10 78.

Nakskov Lokalhistoriske Arkiv
Søvej 8
4900 Nakskov
Åbent hver tirsdag kl. 10.00-12.00 og torsdag kl. 16.00-18.00.
Arkivleder Edith Holtse - 53 92 12 60.

Nysted Kommunes Lokalhistoriske Arkiv
Den gl. stationsbygning,
Jernbanegade 20
4880 Nysted
Åbent 1. og 3. tirsdag i hver måned kl. 19.00-21.00.
Arkivleder Søs Lerche-Thomsen - 53 87 18 07.

Nørre Alslev Lokalhistoriske Arkiv
Vaalse Vesterskovvej 2, Vaalse
4840 Nr. Alslev
Tlf. 53 83 10 99
Åbent 3. tirsdag i hver måned kl. 19.30-21.00 samt 1. fredag i hver måned kl. 14.00-16.00.
Arkivleder Niels Frost - 53 83 21 51.

Ravnsborg Lokalhistoriske Arkiv
Købelev Centralskole,
Provstegårdsvej 26
4900 Nakskov
Åbent 1. og 3. mandag i hver måned samt alle hverdage efter aftale: 53 93 20 58.
Arkivleder Annelise Andersen - 53 93 22 12.

Rudbjerg Lokalhistoriske Arkiv
Kappelvej 8, Kappel
4900 Nakskov
Åbent 1. onsdag i hver måned kl. 19.00-22.00.
Arkivleder Marie Andreasen - 53 94 81 66.

Rødby Lokalhistoriske Arkiv
Kirkeallé 1
4970 Rødby
Åbent hver mandag kl. 8.00-12.00 samt hver tirsdag
kl. 14.00-18.00. Tlf. 54 60 15 31.
Arkivleder Hans Ivar Bentsen - 54 60 14 30.

Sakskøbing Lokalhistoriske Arkiv
»Saxenhus«,
Juniorsgade 35, indgang ad Lunden,
4990 Sakskøbing
Åbent hver torsdag kl. 15.00-18.00 samt 1. torsdag i
hver måned kl. 15.00-20.00. Iøvrigt efter aftale.
Arkivleder Erik Larsen - 53 89 43 95, lokal 291.

Skelby-Gedesby-Gedser Lokalhistoriske Arkiv
Gedser Bibliotek,
Skolegade 2B
4874 Gedser
Åbent hver mandag kl. 14.00-17.00.
Iøvrigt efter aftale.
Arkivleder Ellen Krighaard - 53 87 91 97.

Stubbekøbing Lokalhistoriske Arkiv
Stubbekøbing Bibliotek
4850 Stubbekøbing
Åbent hver onsdag kl. 10.00-13.00
samt hver torsdag kl. 17.00-19.00.
Arkivleder Erik Mahnfeldt - 53 84 40 36.

Tingsted Sogns Lokalhistoriske Arkiv
Tingsted gl. Skole, Trættevejen 47, 1.
4800 Nykøbing F.
Åbent 1. og 2. mandag i hver måned kl. 19.30-21.00.
Iøvrigt efter aftale.
Arkivleder Laurits Hansen - 53 83 90 03.

Væggerløse Lokalhistoriske Arkiv
Væggerløse Bibliotek, Stovbyvej 3
4873 Væggerløse
Åbent 2. tirsdag i hver måned kl. 17.00-19.00.
Iøvrigt efter aftale.
Arkivleder Anni Piil - 53 87 72 05.

Nyt fra arkiverne

Væggerløse Lokalhistoriske Arkiv

er et af tre i Sydfalster kommune. I år var det vores tur til at afholde det årlige årsmøde. Det blev en vellykket aften. Hedvig Hildebrandt fortalte om Helene Stranges liv og forfatterskab og om sit personlige kendskab til hende. Derefter spillede hun sammen med Birthe Andersen et par af Helene Stranges dialoger, begge damer var iført falsterske folkedragter, det var en fin underholdning, som ca. 50 fik glæde af at overvære.

Arkivet har i årets løb lavet nogle båndoptagelser af ældre beboere i kommunen.

Et par medarbejdere har været på kursus om kommunejubilæet og har haft kontakt til kulturelt udvalg for evt. samarbejde i den forbindelse.

I årets løb har vi fra hele landet fået mange henvendelser fra mennesker som er interesseret i at finde deres rødder.

Sydfalsters kommunes Lokalhistoriske Arkiver har som de tre andre falsterkommuner været medudgiver af »Kulturarvens førstehjælp« det er et lille hæfte, som kan fås på Falsters Arkiver. Det er ment som en hjælp for dem, der søger tilbage i tiden.

Bøtø Nor gamle pumpestation er omdannet til museum. I juni måned åbnedes på pumpestationen en lokalhistorisk udstilling ved Museet Falsters Minder og i den forbindelse har vi på arkivet haft henvendelser fra museet og hjulpet med materiale til brug ved udstillingen.

På vores arkiv har vi været så heldige, at få lov at opbevare den gamle sogneprotokol fra Væggerløse 1834-1884. For de fleste af os er den skrevet på ulæseligt gotisk, men Gøsta Johansson er nu gået igang med at oversætte den og vi glæder os meget til at læse dette stykke spændende historie fra vort sogn.

Vi har åbent hver mandag formiddag fra kl. 9.00-11.00 og den 2. tirsdag i hver måned fra kl. 17.00-19.00 og ellers efter aftale.

Anni Piil

*Årsskrift for Lokalhistorisk Arkiv for
Stubbekøbing kommune 1994*

Udkom 1/10-94. Redaktion: Bestyrelsen for
Lokalhistorisk forening + arkivleder.

102 sider. Pris kr. 40,-. Købes på
Biblioteket/arkivet. Kan sendes mod betaling
af porto.

Indholdsfortegnelse	side	2
Polakkerne afløser svenskerne	side	3
Bellinge	side	8
Fra sogneforstanderskabernes tid ...	side	12
Pøsesnak	side	19
Begravelsespladsen	side	22
Rejsepas for C.C. Rasmussen	side	24
Historien om tørlastskibet s/s FACTO	side	26
Spedejестenen	side	33
Corselitze	side	45
»Båsegildet«	side	51
Provinsbyen mellem Berlin og København	side	57
Kaj Munk myrdet	side	63
Teknisk skole fylder 100 år	side	66
800 år siden falstringerne søgte ly for	side	70
Tove fra tyverne	side	79
Dengang man stegte okse på spid fra Torvet	side	86
Gravhøjens fredede træer skygger over	side	88
Horeby! = Horreby!	side	91
Årsberetning fra Lokalhistorisk Arkiv	side	93
Årsberetning fra Lokalhistorisk forening	side	94
Gl. fotografier fra arkivet	side	95
Støt lokalhistorisk arbejde	side	103

Se iøvrigt omtalen side 75-76.

Nysted krøniken

For anden gang er Nysted Krøniken nu til salg.
På 112 trykte sider indeholdt i et rapsgult smukt
omslag, fortælles om sorger og glæder i Nysted
kommune.

For nogle måske dagligdags begivenheder,
men for både nutid og fremtid et stykke
lokalhistorie fra de bevægede 1990'ere.

Hvordan gik kommunevalget? Hvad fik man
at spise på Solgården juleaften? Hvad havde
restauratør Per Winther på menuen nytårs-
aften?

Hvor mange flygtninge kom til Nysted?
Hvad er egentlig et kommuneatlas?

Nysted Krøniken 1993 forhandles af bl.a.
Anne-Maries boghandel i Adelgade i Nysted
og af medlemmer af Lokalhistorisk Arkivs
arkivgruppe.

Se omtalen side 77.

Årbøger og lokalhistoriske skrifter om Lolland-Falster

Årbøgerne

Boghandlerpris: 60 kr. Medlemspris: 20 kr.
Af tidligere årgange findes: 1968 - 1969 -
1970 - 1971 - 1973 - 1974 - 1975 - 1976 -
1977 - 1978 - 1979 - 1980 - 1981 - 1982 -
1983 - 1984 - 1985 - 1986 - 1987 - 1988.

Årgangene 1989 - 1990 - 1991 - 1992 - 1993.
Boghandlerpris: 120 kr. Medlemspris: 50 kr.
1994, boghandlerpris: 130 kr. - medlems-
pris: 60 kr.

20 årbøger årgangene 1968-1988 (undtagen
årgangen 1972) sælges samlet for 200 kr.
Arkiverne kan tilbydes en pris à 100 kr. ved
køb af mindst 10 eksemplarer.

Et fuldstændigt genoptryk af samfundets
første årbog 1913 koster: Boghandlerpris: 40
kr. Medlemspris: 30 kr.

Lolland-Falsters Historiske Samfund er kom-
met i besiddelse af få ældre årbøger, som her-
med tilbydes medlemmerne til en pris à 80 kr.
pr. stk. + forsendelsesgebyr.

Det drejer sig om årgangene: 1929 - 1930 -
1933 - 1934 - 1935 - 1936 - 1937 - 1938 -
1939 - 1941 - 1942 - 1943 - 1945 - 1947 -
1949 - 1950 - 1951 - 1957 - 1962 - 1966 -

Lokalhistoriske skrifter fra Samfundet

Familiebruget på Lolland-Falster. Husmands-
bevægelsen gennem 75 år, 6. marts 1981.
Boghandlerpris: 40 kr. Medlemspris 30 kr.

A. F. Heyn: Nysted kommune - historisk set.
Boghandlerpris: 40 kr. Medlemspris: 30 kr.

Register til årbøgerne 1913-88.

Medlemspris: 45 kr.

Bestillinger

Lokalhistoriske skrifter og årbøger kan bestil-
les ved henvendelse til kassereren Gerda
Bundgaard Hansen, Vigvej 102, 4840 Nr.
Alslev, tlf. 53 83 10 08.

Priserne plus et forsendelsesgebyr på 20 kr.

Køb - Salg - Bytte

Medlemmerne kan under denne rubrik få
optaget gratis oplysninger om ønsker med
hensyn til at købe, sælge eller bytte lokalhi-
storiske værker og årbøger. Det angives tyde-
ligt, hvad det drejer sig om - for lokalhistori-
ske værker, forfattere, titler og udgivelsesår
samt for årbøgerne hvilke årstal. Priserne bør
i givet fald også oplyses.

Oplysningerne, som vedføjtes navn, adres-
se og om muligt også telefonnummer, ind-
sendes skriftligt til Samfundet hvert år inden
1. oktober. Køb, salg eller bytte sker direkte
mellem de interesserede, idet Samfundet ikke
medvirker.

Lolland-Falsters historiske Samfund

Oprettet 27. juni 1912

ÆRESMEDLEM

Fhv. handelsingartner J. Bek Petersen, Nakskov.

BESTYRELSEN

Formand: Arne Heyn, Hamborgskovvej 32, Sundby, 4800 Nykøbing F., tlf. 54 86 10 29.

Næstformand og sekretær: Johannes Nørgaard Petersen, Toldmestervej 4, Kragenæs, 4943 Torrig, tlf. 53 93 73 71.

Ina Antonsen, Nykøbingvej 65, Nørre Kirkeby, 4863 Eskilstrup, tlf. 53 83 64 28.

Hans Ivar Bentsen, Hagelundsvej 15, 4970 Rødby, tlf. 54 60 14 30.

Poul Martin Hansen, Vigvej 102, Vålse, 4840 Nørre Alslev, tlf. 53 83 10 08.

Verner Hansen, Museumsgade 3, 4930 Maribo, tlf. 53 88 34 98.

Ole Munksgaard, Mågevej 8, Langø, 4900 Nakskov, tlf. 53 94 81 43.

Kasserer (udpeget udenfor bestyrelsen)

Gerda Hansen, Vigvej 102, 4840 Nørre Alslev, tlf. 53 83 10 08.

Bestyrelsessuppleant

Palle Sørensen, Skolevej 1, Frejlev, 4892 Kettinge, tlf. 53 87 36 40.

Frank V. Nielsen, Nørre Alslev Langgade 51, 4840 Nørre Alslev.

Revisorer

Jørgen Krøll, Wichmandsvej 43, 4880 Nysted.

Aage Poder, Stoffervej 12, 4892 Kettinge.

Revisorsuppleanter

Hans Larsen, Sakskøbingvej 60, 4880 Nysted.

Eigil Christensen, Strandvejen 31, 4880 Nysted.

Redaktionsudvalg

Poul Martin Hansen, Hans Ivar Bentsen, Ole Munksgaard, Johs. Nørgaard Petersen, Verner Hansen.

Arrangementsudvalg

Ina Antonsen, Arne Heyn, Ole Munksgaard, Gerda Hansen, Poul Martin Hansen.

PR-udvalg

Poul Martin Hansen, Ina Antonsen, Hans Ivar Bentsen.

Tilsyn med mindesten

Johs. Nørgaard Petersen, Poul Martin Hansen, Ole Munksgaard.

Repræsentantskabet for institutionen

Statsminister C. D. F. Reventlows Minde
Hans Ivar Bentsen.

Bestyrelsen for Lolland-Falsters Stiftsmuseum

Poul Martin Hansen.

Marielyst Grundejerforenings kulturfond

Verner Hansen.

Årsberetning

ved den ordinære generalforsamling
den 21. april 1994
på Sakskøbing Hotel

1. Sidste års generalforsamling blev afholdt den 22/4 1993 på EURO HOTEL i Sædinge, og den indledtes – efterhånden traditionen tro – med et foredrag af lokal karakter, idet Søren Daugbjerg, Brandstrup gav os en fantastisk fængslende skildring af sin barndoms og Kaj Munks lærer, Martinus Wested, Vejleby. Et væld af gode oplysninger krydret med erindringer om denne enestående personlighed, der gennem sit virke som landsbylærer og skribent kom til at præge det folkelige liv på egnen. Endnu en gang tak til Søren Daugbjerg for en fin indsats. »Ha' e' sku'ne så vov«.

Ændringsforslaget til lovenes § 4, hvor bestyrelsens medlemsantal sættes til 7, vedtaget på generalforsamlingen i 1992, blev genfremsat og vedtaget.

Hans Ivar Bentsen, Poul Martin Hansen og Arne Heyn genvalgte til bestyrelsen, og som 2. bestyrelsessuppleant nyvalgte Frank V. Nielsen, Nr. Alslev. Aage Poder genvalgte til revisor, og Hans Larsen blev genvalgt til revisorsuppleant. Bestyrelsen har på et senere møde konstitueret sig med genvalg på alle poster, og man nedsatte de sædvanlige udvalg, hvis sammensætning fremgår af årbogen.

Som optakt til generalforsamlingen havde vi den store glæde at modtage en hilsen fra lokalhistorisk selskab i Eutin ved formanden for Tysk–Dansk forening i Østholsten, Uwe Tychsen.

Endelig skal det nævnes, at vi havde lejlighed til at rette en tak til den afgående redaktør, Verner Hansen, for de mange år med ansvaret for vores »flagskib«, årbogen, og samtidig kunne vi byde den nye redaktør, Poul Martin Hansen velkommen til arbejdet.

2. Årets første arrangement var turen til Sydslesvig og Ditmarsken den 15–16/5 med et deltagerantal på 40 personer. Ledelsen var helt naturligt lagt i hænderne på vores næstformand, Johannes Nørsgaard Petersen, der gennem sin opvækst har fået et særdeles godt kendskab til disse vigtige dele af oldenborgernes monarki.

Det første ophold blev gjort ved den gamle Ejderkanal, hvor vi så en af de bevarede sluser. Eckernförde og Mysunde kom vi igennem, før vi nåede frem til halvkreds-volden, som vi fulgte frem til det enestående museum i Haddeby. Vi nåede også en tur ind til Slesvig for at aflægge besøg i domkirken, hvor det ikke blev den helt store oplevelse på grund af store restaureringsarbejder. Der var derfor god tid til besøget i Hytten bjerge med Bismarkmonumentet fra Knivsbjerg.

Vi overnattede i skønne omgivelser på Hotel »Försterhaus«, og om søndagen fulgte vi rejseplanen med besøg i Frederiksstad, i Tønning, Meldorf og i Glückstadt. For mange af deltagerne både et kært gensyn med kendte steder og et forfriskende bekendtskab med mange andre af historiens skuepladser. På hele turen sørgede vores omsorgsfulde kasserer, Gerda Hansen særdeles godt for vores velbefindende.

Lørdag den 12. juni gennemførte vi nr. 2 af de planlagte byvandring med lokale kapaciteter som guider. Her gjaldt det Stubbekøbing, hvor konsulent Åge Djupdrøt trådte til i stedet for arkivleder Erik Mahnfeld, som var blevet forhindret. Mødestedet blev ændret til biblioteket, hvor vi fik en fyldestgørende orientering om byens historie, og på rundvandringen fik vi lejlighed til at besøge det nyindrettede museum og rådhuset. Turen sluttede i kirken under

kyndig og levende vejledning af sognepræst Anne Birthe Jensen.

»Søndagsturen« gik i år til Femø – et udflugtsmål, som tidligere har været benyttet af samfundet, og som også i år blev en usædvanlig oplevelse, takket være øgteparret Birgit og Jørn Jensen fra beboerforeningen. Vi mødtes 22/8 ved færgelejet i Kragenæs, og efter en god times sejlsads nåede vi frem. Her på havnepladsen holdt to traktorer med i alt tre vogne forsynet med halmballer, der udgjorde fortrinlige sæder på hele et enestående vejnet hele øen rundt.

På gadelandet fik vi en fin orientering om Femø's historie og gode svar på mange spørgsmål. Derefter så vi et velfungerende lokalarkiv på skolen og kørte så til lokalmuseet, indrettet og forevist af Poul Henning Jørgensen samt til lejrskolen, der er opført på lokalt initiativ. Efter kaffen på kroen blev vi transporteret til kirken, hvor der var god tid til at gennemgå både kalkmalerier og det nyere inventar. Turen var begunstiget af pragtfuldt sommervejr, der varede til færgeafgang, hvorefter regnen strømmede ned.

Årets fjerde arrangement var traditionen tro en temadag i oktober. Vi havde »Vore landsbykirker« som det emne, vi ville samles om, og det var derfor naturligt, at stedet blev Toreby. Her kunne vi indlede dagen i kirken ved sognepræst Svend Aage Nielsen og kirkens øvrige personale, der havde stillet sig til rådighed. Derfra gik vi hen til rytterskolen, der var rammen om resten af dagen. Mag. art. Niels Jørgen Poulsen, Vordingborg, der er medarbejder på værket »Danmarks kirker«, holdt et inspirerende foredrag om de lolland-falsterske kirkers særpræg og ledsagede det med en serie gode lysbilleder.

Efter frokost tog vores egen næstformand, Johannes Nørgaard Petersen over med en fin skildring af kirkernes inventar og udsmykning med hovedvægt på vore gode billedskøererværksteder.

Alt i alt kan vi se tilbage på fire vellykkede arrangementer med god tilslutning. Igen i år har udvalget forsøgt sig med en tilmel-

delsesblanket for at få et indtryk af medlemmernes forhåndsinteresse. Disse blanketter, der altså kun skulle vise, om vi kunne vente tilslutning til arrangementet, var ingen bindende tilmelding, og vi måtte derfor ulejlige med en endelig tilmelding. I indeværende år har vi kaldt blanketten medlemsønsker, men er klar over, at det også kan give anledning til misforståelser, og bestyrelsen har derfor besluttet, at vi undlader disse forhåndstilkendegivelser.

3. Søndag den 5. september havde tre fra bestyrelsen fornøjelsen af at ledsage medlemmer af hjemstavnsforeningen i Eutin på en ekskursion til Frilandsmuseet og Pederstrup. Fra Uwe Tychsen har vi senere modtaget en udførlig beretning om en vellykket tur samt en indbydelse til at arrangere en studietur til Østholsten.

I årets løb har jeg som formand deltaget i forskellige møder og udstillinger bl.a. DLF's årsmøde i Vejle, hvor der som tidligere år var en udstilling af lokalhistoriske skrifter fra hele landet, og igen var det en glæde at se vores egen årbog fremstå som en af dem, man lagde mærke til. Der har også i år været lejlighed til at hylde en af samfundets gode medarbejdere gennem årene, tidligere museumsforvalter Kjeld Snedker på hans 80 års dag.

Som omtalt i årbogen har mindstensudvalget gennem flere år været opmærksom på en uoverensstemmelse mellem teksten på Kaj Munk stenen i Opagerskov og de tre sidste linier i »Sangen til vor ø«. En rettelser har længe været på tale, og det var os derfor en stor glæde, at Sparekassen for Rødbys legat velvilligt tilbød at afholde udgiften, således at stenen her ved 50 årsdagen for drabet på Kaj Munk kunne stå med de bogstavrim, vi kender fra sangen. Til slut en hjertelig tak til de øvrige institutioner og fonde, der har støttet os økonomisk, så vi igen i år har kunnet præsentere en indholdsrig årbog – og en lige så varm tak for al imødekomme, vi har mødt ved årets arrangementer samt til den øvrige bestyrelse og vores kasserer for et godt samarbejde.

Arne Heyn

Driftsregnskab for året 1. april 1993 - 31. marts 1994

		Regnskabstal for 1992/93
INDTÆGTER:		
Medlemskontingent	61,200,00	(56.085,00)
<i>Tilskud:</i>		
Storstrømsamt	5.000,00	(5.000,00)
Unibank	1.000,00	(1.000,00)
Det Bertouch-Lehnske Fond	600,00	(600,00)
Kulturministeriet	4.990,00	(5.600,00)
Sparekassen Lolland	1.000,00	(1.000,00)
Sparekassen Rødby's Legat (Kaj Munk sten).....	3.000,00	(7.000,00)
Det Classenske Fideicommiss	1.000,00	(7.000,00)
Lollands Bank	<u>2000,00</u>	18.500,00
<i>Salg af bøger og registre</i>		
Salg af egne bøger og registre	8.097,00	(10.618,75)
<i>Diverse</i>		
Renter	484,77	(975,85)
Porto ved indbetalinger	13.450,50	(11.928,00)
Indbetalt til udflugter	31.854,00	(40.672,00)
Kassebeholdning pr. 1. april	<u>13.802,81</u>	<u>(6.707,75)</u>
	<u>147.479,08</u>	<u>(154.187,35)</u>
UDGIFTER		
<i>Administration</i>		
Frimærker	11.573,75	(7.872,75)
Tryksager	705,50	(505,00)
Kontorhold	<u>6.905,55</u>	19.184,80
<i>Forsikring</i>		268,00
Dansk Historisk Fællesforening	2.250,00	(2.228,00)
Fortid og Nutid	370,00	(185,00)
Møder	2.481,50	(785,50)
<i>Årbogen 1993</i>		
Bogtrykker	73.175,00	(84.162,50)
Redaktionsudlæg	<u>1.000,00</u>	74.175,00
		(1.412,50)
<i>Diverse</i>		
Indkøb af årbog 1972 m.v.	125,00	(883,00)
Gaver	297,00	(984,00)
Tilbagebetaling af kontingent	<u>330,00</u>	752,00
		(220,00)
<i>Reparation Af Kaj Munk Sten</i>	3.085,00	
Udbetalt til udflugter	28.736,68	(35.070,29)
<i>Beholdning pr. 31.3.93</i>		
Den Danske Bank	9.676,12	(7.009,42)
Sparekassen Lolland	144,80	(144,80)
Giro	6.345,18	(6.648,59)
Kasse	<u>10,00</u>	16.176,10
	<u>147.479,08</u>	<u>(154.187,35)</u>
<i>Aktiver</i>		
Bogbeholdning	10.000,00	
Holcks Legat	500,00	

Undertegnede har d.d. gennemgået kassebog med tilhørende bilag. Intet at bemærke. Beviser for beholdninger i sparekasse, bank og giro forevist.

Nysted, den 8. april 1994

Aage Poder
sign.

Jørgen Krøll
sign.

Love for Lolland-Falsters historiske Samfund

§ 1.

Samfundets formål er at vække og nære den historiske sans ved at værne om Lolland-Falsters historiske minder og fremdrage den stedlige historie. Dets hjemsted er Maribo.

§ 2.

Formålet søges opnået ved udgivelse af en årbog og andre historiske skrifter samt, forsåvidt midlerne strækker til, ved afholdelse af offentlige møder med foredrag rundt om i stiftet, udflugter m.v.

Det er endvidere et formål at søge rejst og vedligeholdt sten til minde om historiske personer og steder.

Samfundet søger et samarbejde med lokalhistoriske arkiver og museer og ønsker at støtte lokalhistoriske aktiviteter på Lolland-Falster.

§ 3.

Medlemsbidraget fastsættes på generalforsamlingen. Man er stemmeberettiget 1 måned efter indmeldelsen. Alle medlemmer modtager gratis samfundets årbog.

§ 4.

Samfundets bestyrelse består af 7 medlemmer, hvoraf 4 indgår de lige årstal og 3 de ulige årstal. De vælges ved simpel stemmeflertal for 2 år ad gangen. Desuden vælges 2 suppleanter, hvor 1 afgår hvert år. Der vælges ligeledes 2 revisorer og 2 suppleanter ved skiftevis afgang.

Bestyrelsen konstituerer sig efter hver generalforsamling med formand, næstformand, kasserer og sekretær, og disse udgør et forretningsudvalg. Bestyrelsen udpeger en redaktør af årbogen i eller uden for sin midte.

Bestyrelsen nedsætter udvalg til at arbejde med samfundets aktiviteter, således redaktionen af årbogen, arrangementer, medlemshvervning med mere. Besty-

relsen kan i givet fald udpege interesserede medlemmer til udvalgene.

§ 5.

Generalforsamlingen indkaldes ved meddelelser i dagbladene eller ved direkte indbydelse, der sker mindst 14 dage forud. Forslag, der ønskes behandlet på generalforsamlingen, må være bestyrelsen i hænde mindst 1 uge før generalforsamlingen.

Den ordentlige generalforsamling afholdes i april. På denne aflægger bestyrelsen beretning om samfundets virksomhed i det forløbne regnskabsår, der løber fra 1. april til 31. marts, og fremlægger det reviderede regnskab. Endvidere foretages valg af bestyrelsesmedlemmer, bestyrelsessuppleanter, revisorer og revisorsuppleanter.

På generalforsamlingen forelægges den fremtidige virksomhed, over hvilken en plan udsendes til medlemmerne.

En overordentlig generalforsamling kan indkaldes, når bestyrelsen finder, at der er grund hertil, og skal indkaldes, når mindst 25 medlemmer stiller skriftlig forlangende derom, senest 1 måned efter at påkrav er fremsat.

Alle afgørelser på generalforsamlingen træffes ved simpel stemmeflertal. Vedtagelse af ændringer i lovene og om samfundets opløsning skal dog, for at være gyldig, ske på 2 umiddelbart på hinanden med mindst 14 dages mellemrum afholdte generalforsamlinger efter særlig derom udgået bekendtgørelse.

Ved beslutning om samfundets opløsning bestemmer den sidste generalforsamling, hvorledes der skal forholdes med de midler, samfundet til den tid måtte være i besiddelse af.

— — —
Lovene således vedtaget på generalforsamlingerne den 13. maj, den 2. juni 1986 og senest den 22. april 1993..

Person- og stednavneregister

- A
Abildtorp, birk 47
Albuen, Nakskov 44, 45,
..... 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56
Alstrup 14
Amager 41, 82
Andersen, Michael, museumsinspektør 39
Anholt 53
Arentzböck 48
- B
Baroniet Jullinge 71
Beldringe 14
Birket 63
Bjørn, Christian Jensen 71, 73
Bonde, Ernst 83
Bonde, Asger, museumsforvalter 39
Bornholm 82
Boyhus, Else-Marie, historiker, mag. art 40
Brandt, Palle, redaktør 91
Brarup 14
Brasilien 72, 73
Bremerholm 54
Brendstrup, Thorald, maler 43
Bresemann, Sofus,
borgmester 58, 60, 62, 63, 64, 66, 67, 68
Bruun, Johan Jacob, tegner og grafiker 81
Brömsebro 54, 55
Burløf præstegård, Skåne 54
Buxbum, Jørgen 83
Bøtø Nor 88, 90
- C
Christian IV, konge 49, 50, 51, 52, 55, 56
Christian, den udvalgte prins 54, 55
Christian II, konge 46
Christian I, konge 46
- Christianspris 52, 54
Christoffer I, konge 29
Clausen, gårdejer 12
- D
Danmark 46, 51, 52, 53, 54, 58, 81
Dannemare 50
Daubjerg, Søren 74
Djursland 41
Dronning Margrethe 29
Duus, løjtnant 73
Dybdahl, Vagn, arkivar 67
Dybhavn, udskibningssted for roer 12
Dyhrfjeld, H., faglærer 24
- E
Ejsing, Struer 7
Elben 50
Emilsen, konsulent 14
Engelborgvig 55
Erik af Pommern, konge 51
Erik XIV, svensk konge 47
Ernst, Johan Conrad,
generalbygmester 21, 23, 24
Esbjerg 68
Etting, Vivian, museumsformidler 39
- F
Falster 52, 54, 55, 87
Fehmarn 50, 51, 54
Fehmarnsund 50, 54
Fejøl 71
Flensborg 55
Foss, Pernille, stud. mag 40
Frandsen, Margrethe 7, 13
Frederik II, konge 46, 47, 48, 52
Frederik V, konge 81

Frederik I, konge	46
Frederiksborg	52
Frederiksen, godsejer, forpagter af Valnæs	14
Frederiksen, Elisabeth, gymnastiklærer	62
Frederiksen, Finn Terman, museumsinspektør	42
Fuglsang,	42
Fyn	55

G

Galt, Peder, eskadrechef	52
Gedesby	88
Gedser	54, 87
Geer, Louis de, hollandsk admiral	53
Grimstrup	42
Groth, kaptajn	73
Grubbe, Jørgen, adelsmand	49, 50
Grubbe, Laurits, lensmand	51, 52
Græsholt, Thorkild, biskop	81
Grønsund	54
Guldborg Land	71
Guldborg	8, 12, 55
Guldborgsund	19, 42, 54
Guldborgsund, dampbåd	8, 9
Gustav Adolf II, svensk konge	50, 51
Gødesen, premierløjtnant	73
Gøthche, Morten, tegner	49

H

Halsted Kloster,	47, 52
Hans, konge	29
Hans den Yngre, hertug	48
Hansen, Hans George	83
Hansen, Poul Martin, cand. phil	5
Hansen, Peter Vemming, museumsinspektør	39
Hansen, Verner, redaktør	75, 83
Hansen, Rasmus, skibskaptajn	55
Hansen, Peter, maler	41
Hansen, Marius, historiker, cand. mag	40, 45, 46, 47, 48, 55, 56
Hartmann, Oluf, maler	42
Haugner, C. C., redaktør	45, 55, 56
Heiligenhafen	48
Helgoland	73
Hellinge	71
Henriksen, Evald. ...	5, 6, 7, 10, 11, 13, 15, 17
Hertig, Henrik, tidl. rektor	41
Hestehoved ved Hesnæs	55
Hillerødsholm	41
Holm, Peter Chr., orlogskaptajn	73
Holsten	50

Hovby, birk	47
Humble, fru, husholdningslærer	62
Højet, (jernalderlandsby)	90
Høyer, Christoffer, skibskaptajn	55

I

Ingemann, B. S	8
Italien	74

J

Jensen, købmand i Vester Kippinge	9
Jensen, Valentin, købmand, Nykøbing F ...	10
Jensen, Anna Elisabeth, museumsinspektør	87
Jerlitze	88
Johann Frederik, ærkebiskop af Bremen ...	50
Jordbjerg	49
Jylland	12, 52

K

Kaj Munk, digterpræst	74
Kastrup, Amager	42
Kiel	48
Kippinge	13, 14
Kippinge kirke	81
Klarupgård	50
Knubbeløkke	49
Knuthenborg	42
Kock, premierløjtnant	73
Kolberger Heide	45, 52
Kolstrup, Søren, cand. mag	58
Kragenæs	71
Krenkerup	52
København	46, 48, 52, 55, 74
Kølle, Claus Anton, maler	41, 43
Kaas, Mogens, adelsmand	53

L

Langeland	48, 49
Langø	49
Larsen, Torben, fotograf	83
Larsen, Axel, skolelæge ...	58, 63, 64, 65, 68
Lassen, Thomas, museumsinspektør	81
Lekkende	14
Levetzau, godsejerslægt	14
Lienlund, gård drevet af Nakskov kommune	68
Lindenow, Hans, rigsråd	53
Lislund, Stubbekøbing	14
Livorno	74
Lolland	13, 41, 42, 46, 47, 51, 52, 54, 55, 72, 74

Lollands Sønder Herred	49, 51
Lollands Albue, se Albue	
Lommelev	88
Ludvigsgave	88
Lundbye, Thomas, maler	41
Lutter am Barenberg	50
Lübeck	48, 51
Lykke, Jørgen, adelsmand	46
Lützen, Peder, admiral	54

M

Madsen, Karl, kunsthistoriker	42
Maglebrænde	7
Maglemer	41, 42
Majbølle birk	47
Malmø	45
Marcher, Eiler, godsejer, Søholt	14
Maribo	24, 42, 74, 85
Matsen, Hans, tolder i Vesternæs	50
Matthiesen, Hugo, museumsinspektør	45
Mecklenburg	50
Munksgaard, Ole, cand. mag	45
Mygh, Liselotte, museumsinspektør	87
Møller, Lone, stud. mag	40
Møn	46 (Mone), 53, 82

N

Nakskov	14, 46, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 62, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 72
Nakskov Fjord	45, 55
Neustadt	51
Nielsen, Niels, tolder i Nakskov	55
Nielsen, Ingrid, cand. mag	40
Nielsen, Jørgen Erik, lokalformand f. SiD, Maribo	83
Nielsen, månedsløjtnant	73
Nielsen, Ove, museumsformidler	83
Nordsøen	73
Nordtyskland	52
Nyborg	47
Nykøbing F	8, 9, 10, 12, 19, 21, 24, 29, 48
Nymann, godsejer	14
Nørby, Pernille, stud. mag	40
Nørre Alslev	8, 17
Nørre herred	55
Nørresø, Maribo	42, 43

O

Odense	69
Olsen, Helle, stud. mag	40
Opager	74

Orehoved	87
Ottsen, Erik, kgl. tilsynsmand	53
Oxe, Peder, rigshofmester	46, 47

P

Pannebjerg	12
Pappenheim, Jobst Frederik von, kommisær	55
Petersen, Christian, dræningsarbejder ..	13, 14
Petersen, Hans, fotograf	43
Petersen, Helge Thorvald	83
Petersen, månedsløjtnant	73
Philipsen, Theodor, maler	41, 42, 43
Plön	48
Polen	51
Pommern	50
Potter, Paulus, nederlandsk maler	42
Pros Mund, admiral	53, 54
Paameyer, W., Falsters Minder	24

R

Ramus, Christian, biskop	82
Randers	42
Rantzau, Johan, feltherre	46
Ravnborg len	48
Resen, Peder Hansen, retslærd, historiker	21, 24, 82
Reuter-Lorenzen, Anna-Lisa, kunstnerinde	90
Reventlow, Ditlev, kansler	54, 55
Riserup	8
Rosenkrantz, Palle, lensmand	52
Rosenkrantz, H., godsejer	71
Rostock	29, 51
Rotkirch, Wentzel, staldmester	53
Rud, Borqvard, krigskommissarius	51
Rud, Erik, lensmand	47, 48
Rude, Olaf, maler	42, 43
Rügen	91
Rødby	49, 50, 51

S

Saltholm	41, 82
Samsø	82
Schiellerup, Palle S., arkæolog	19
Sild	45
Sjunkeby	49
Skeiten	42
Skelby	88
Skovgaard, P. C., maler	41
Skovgaard, Joakim, maler	42
Skovlund	14

Skørt, Hans Jacobsen, kgl. ingeniør og kaptajn	55
Skåne	46, 54
Slotø	55
Smidt, C. M., arkitekt	45
Snedker, Kjeld, museumsforvalter	24, 90
Sommer, løjtnant	73
Sophie, enkedronning	48, 54
Sortsø	12
Steenstrup, Johannes, historiker	46, 56
Stensen, Christoffer, oberst	54
Stiesdal, Hans, museumsinspektør	44
Stokkemærke	72
Storebælt	53, 54
Storstrøms amt	90
Stouby	90
Stubbekøbing	7, 8
Sverige	51, 52, 54
Systofte	90
Sæbygård	51
Søholt gods	14
Sønder Kirkeby	82
Sønder Alslev	82
Sønder herred	52, 55, 56
Sønderborg	54
Sørensen, Johannes, dræningsarbejder .	13, 14
Sørensen, Mikael, dræningsarbejder, entreprenør	13, 14
Sørup birk	47

T

Thorborg, Verner, skibskaptajn	55
Thurah, Laurids de, hofbygmester	23, 24, 31, 36, 82, 83
Tillitze	49
Tingsted	90
Tirsted-Skørringe-Vejleby	74
Torstensson, Lennart, svensk feltherre	52
Tranegilde	14
Tårs Færge	51, 54
Tårs	55
Tåstrup	14

U

Ulslev, Østfalster	15
--------------------------	----

V

Valdemar Atterdag, konge	29
Vallensbæk	14
Valnæs	12, 13, 14
Vedersø	74
Vedsø, Mogens, cand. phil	28

Vennerslund	12, 13
Verne, Jules, fransk forfatter	8
Vestenskov	49, 50
Vester Kippinge	5, 7
Vesternæs	46, 47, 50
Vestlolland	67
Vignæs	73
Vind, Henrik, admiral	50, 51
Væggerløse	88, 90
Vålse	12, 13
Vålse Vig	14

W

Wallenstein, Albrecht von, tysk feltherre	50, 51
Watnø	53
Wedsted, Martinus, lærer	74
Wedsted, Camilla, lærerkone	74
Wismar	29, 51, 54

Z

Zanna, Lorenzo Del, katolsk præst	74
---	----

Ø

Ørby, Marie, fru	71
Øresund	53, 54
Ørsted, skibsfører, Nakskov	71
Øster Kippinge	14
Østersøen	47, 50, 51, 52, 53, 54, 73

Å

Ålholm	14
Århus	68